

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2009

3

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Romantiškas nykstantis Onuškie dvaras Rokiškio rajono pakraštyje. Centrinų rūmų pagrindinis fasadas. 1997 m.

Ausieniškų dvaro ponų namas (Trakų raj.).

Indrės Kačinskaitės nuotraukos

Algimanto Gražulio straipsnį „Lietuvos dvarų paveldo apsauga – konstitucinė pilietinės visuomenės priedermė“ skaitykite p. 7.

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS (kultūrologija,
aktualioji užsienio kultūros problematika,
architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Asta PAKARKLYTĖ (muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA (dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS (meninis apipavidalinimas,
kompiuterinis maketavimas) 2 61 05 38
Kompiuteriu renka Kristina SABUKIENĖ
Korektūrą taiso Dalia MEČKAUSKAITĖ

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Leonidas DONSKIS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Rūta STANEVIČIŪTĖ
Tomas KIAUKA
Darius KUOLYS
Šarūnas NAKAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vyngantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)
Tomas VENCLOVA (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine partneris. www.eurozine.com

Europos istorijos

Du žvilgsniai į Europos Rytus ir Vakarus

Timothy SNYDER. Subalansuojant sąskaitas / 2
Isolde CHARIM. Nauji ir seni istoriniai mitai / 4

Paveldas ir paminklai

Algimantas GRAŽULIS. Lietuvos dvarų paveldo apsauga – konstitucinė pilietinės visuomenės priedermė / 7
Almantas SAMALAVIČIUS. Vilniaus Versalio praeiksmas / 12

Nuomonės apie nuomones

Kostas KAUKAS. Sukilimas prieš sukilimą tęsiasi / 17
Kęstutis ŠAPOKA. Kelintą kartą „nusibaigė“ postmodernizmas? *Poleminės pastabos apie Nicolas Bourriaud peršamą naujadarą* / 22

Kūryba ir kūrėjai

Max ALHAU. Iš ciklo „Šis tas laikino“ / 25
Helmutas ŠABASEVIČIUS. Iš rojaus – į pragarą / 26
„Grožis slypi paslapyje“. Iš *Romeo Castellucci'o susitikimo su žiūrovais Vilniuje* / 29

ISCM Pasaulio muzikos dienos 2008 Vilniuje

Gisela GRONEMEYER. In-Between / 34
Jan TOPOLSKI. Riedulys, lengvas it plunksnelė / 38
Andreas ENGSTRÖM. „Šiuolaikinė lietuvių muzika visų pirma yra europietiška“ / 42
Apie prasmę, slypinčią už garsų. *Vita Gruodytė kalbina muzikologą Algirdą Joną Ambrazą* / 44
Kęstutis ŠAPOKA. Užliejimas, panardinimas, paskirstymas. *Reinerio Splitto tapyba* / 49
Zecharia PLAVIN. Sąžinės kalba. Iš *laiškų muzikologui Edmundui Gedgaudiui* / 50
Irena ALEKSAITĖ. Kad ir gaidžio žingsnelis... *Mintys po Rimo Tumino ir jo studentų „Žuvėdros“* / 54

Pažinti naujaip

Algirdas PATACKAS. Apie Rasą ir šv. Gralį / 57

Iš rankraščių ir archyvų

Iš diplomatinės šefo Stasio Lozoraičio laiškų, rašytų 1940–1941 metais / 60

Mūsų istorijos puslapiai

Vyngantas VAREIKIS. Klaipėdos krašto praradimas: tarp iliuzijų ir *Realpolitik* / 68

Laikai ir žmonės

Mykolas KARČIAUSKAS. Varpgaliai. Iš *susitikimų su Eduardu Mieželaičiu* / 76

Apie knygas

Valdemaras KLUMBYS. Žvilgsnis į sovietmetį iš aukštai / 85

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Antrininkų šou / 93
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Mikalojus VILUTIS. Kapitonas. 1977. Serigrafija; 42x30

4 p.: Mikalojus VILUTIS. Baltas paminklas. 1978. Serigrafija; 30x29
Iš parodos „Akademijos“ galerijoje. Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

DU ŽVILGSNIAI Į EUROPOS RYTUS IR VAKARUS

Timothy SNYDER*

SUBALANSUOJANT SĄSKAITAS

Viena iš didžiausių kliūčių, bandant sukurti ir išlaikyti „bendrą europinę kultūrą“, yra „kultūriniai skirtumai“ tarp įvairių Europos sferų, atsiradę Šaltojo karo laikais, tad kaip suderinti „plėtros“ projektą su „europinio solidarumo“ gilinimu? Laikantis vieno požiūrio, manoma, kad solidarumą skatina veikiau moralinė pozicija ir pozityvi veikla negu tiesiog teisingas gėrybių persikirstymas. Tiems europiečiams, kuriems rūpi solidarumas, galiu pasiūlyti ir problemą, ir galimybę: Rytų ir Vakarų Europa neturi bendro istorinio naratyvo, todėl būtina jį sukurti.

Nors gana keblu preciziškai įvertinti tarpusavio sąsajas, akivaizdu, kad europinio solidarumo jausmas brendo kartu su Europos istorija. Tam tikru mastu tai yra bendra epochų ir įvykių istorija, kuri rūpi visai Europai ir kuri šiandien atsispindi, pa-

vyzdžiui, europinės valiutos banknotuose kaip istorinių stilių reprezentacija. Tačiau dar svarbesnė yra bendra Europos Sąjungos istorija po Antrojo pasaulinio karo. Nors kiekviena tauta turi skirtingą šios bendros istorijos versiją, turbūt nebus didelė klaida pokarinės Vakarų Europos naratyvą apibendrinti taip: Antrasis pasaulinis karas išmokė, kad Europoje turi vyrėti taika. O Europos integracija palaiko taiką ir užtikrina gerovę.

Kas klaidinga galėtų būti tokioje traktuotėje? Kaip ir kiekvienam istoriniam pasakojimui čia labai svarbus išeities taškas. Šio bendro Europos naratyvo išeities taškas yra 1945-ieji. Tie metai iš tikrųjų buvo momentas, kai pamokos jau išmoktos ir atėjo tinkamas laikas pradėti frankų ir germanų susitaikymą, vėliau tapusį Europos projekto pradžia. Tačiau visai ne tą patį 1945-ieji reiškia didžiajai Rytų Europos daliai – daugumai piliečių tų valstybių, kurios buvo priimtos į ES 2004 metų gegužės mėnesį. Jiems 1945 metai reiškia vienos okupacijos pakeitimą kita – vietoj nacių valdžios atėjo sovietai. Tai dviejų kartų, gyvenusių valdant komunistams, laikmetis, kai didžioji dalis žmonių neteko galimybės patirti politinę pažangą.

1945-ieji suteikė Vokietijai, o kiek mažesniu mastu ir Austrijai, galimybę istoriškai pradėti viską iš naujo. Vakarų Vokietijos, dabar – tiesiog Vokietijos, dalyvavimas Europos projekte natūraliai reiškė bandymą išganyti tautą dėl sukeltų Antrojo pasaulinio karo bai-

* Straipsnio autorius – žinomas JAV istorikas, Jeilio universiteto profesorius, keletą knygų, tarp jų „Tautų rekonstrukcija: Lenkija, Ukraina, Lietuva, Gudija 1569–1999“ autorius. Jis – vienas iš kviestinių pranešėjų 22-ajame Europos kultūros žurnalų kongrese, kuris vyks Vilniuje gegužės mėn.

sumų. Tai lėmė ir ypatingą santykį su Izraeliu. Šaltojo karo metais šis išganymo jausmas suteikė motyvaciją ir krikščionims demokratams, ir socialdemokratams vykdyti *Ostpolitik* Sovietų Sąjungos ir jos satelitų Rytų Europoje atžvilgiu. Po šešiasdešimties metų vokiečiams gali atrodyti, kad šis darbas, nors ir nebaigtas, buvo bent jau garbingas. Vokiečiai užsitarnavo teisę savo istorijos pradžia laikyti 1945-uosius.

Tačiau ne daug kas iš Rytų europiečių taip vertina neseną praeitį. Po Holokausto žydų politinės istorijos centras iš Rytų Europos pasislinko į Izraelį ir Vokietijos bandymai plėtoti tinkamus santykius su Izraeliu (ir kitomis žydų bendruomenėmis) neturėjo didelės reikšmės Rytams. Vokietijos *Ostpolitik* nesištelgė apimti Rytų Europos visuomenių, ja veikiau siekta pagerinti santykius su komunistiniais režimais. Ji buvo nukreipta daugiausia į Sovietų Sąjungą ir Rytų Vokietiją. Ar toks požiūris buvo teisingas, ar ne, galima diskutuoti, balanso požiūriu, manyčiau, tai buvo vaisinga politika. Tačiau Rytų Europa, neseniai išsivadavusi iš komunizmo, paprasčiausiai negali laikyti *Ostpolitik* labai kilniu gestu. Ta pati politika, kuri leidžia vokiečiams tikėti, kad jie turi teisę naujos istorinės epochos pradžia laikyti 1945-uosius, yra visiškai nepriimtina Rytų Europai.

Be to, Rytų europiečiai apie vokiečių okupaciją žino kai kuriuos svarbius dalykus, neištrauktus į Vakarų europiečių naratyvą. Rytų europiečiai, pavyzdžiui, žino, kad Rytų frontas karo baigčiai buvo svarbesnis už Vakarų frontą. Jie žino, kad vokiečių okupacinė politika Rytų Europoje buvo kur kas žiauresnė negu Vakaruose. Jie žino, kad Holokaustas neapėmė civilių gyventojų masinių žudynių, kurias vykdė vokiečiai, *viso* masto. Joks lenkas ar žydas, pavyzdžiui, nesupainios 1943 metų geto sukilimo su 1944 metų Varšuvos sukilimu. O tai dažnai nutinka Vakarų Europoje. Kad prancūzai nieko nežino apie Varšuvos sukilimą, rodo tam tikrą jų pasipriešinimo nacių okupacijai ribotumą. Jei vokiečiai nieko nėra girdėję apie Varšuvos sukilimą, reiškia, jog jie nežino ir to, kad Vokietijos kariuomenė nužudė dešimtis tūkstančių civilių, o paskui iki pamatų sudegino kaimyninės šalies sostinę.

Vokiečių istorikai ir visuomenės elitas visa tai, suprantama, žino. Kalbu apie visuotinį viešąjį švietimą. Tol, kol vakariečių istorijos suvokimas nebus pakeistas, Vakarų Europos visuomenė neįstengs suprasti Rytų europiečių veiksmų. Pavyzdžiui, Lenkijos apsisprendimo prisidėti prie Irako okupacijos (nors, daugelio iš mūsų, beje, ir daugumos lenkų, nuomone, tai veikiausiai buvo klaida) negalėsime suvokti neturėdami bent šio tokio supratimo apie pokarinę Lenkijos istoriją. Komunizmo patirtis lėmė, kad lenkai simpatizuoja JAV argumentams dėl išlaisvinimo. Lenkų protestas prieš muziejų, skirtą išvartiesiems vokiečiams, irgi yra pagrįstas istorine patirtimi.

Abiem atvejais tai, kad nėra bendro tiek Rytus, tiek Vakarų apimančio istorinio Europos naratyvo, trukdo suprasti vieniems kitus ir būti solidariems. Vokietija ir Prancūzija Lenkijos politiką Irako atžvilgiu laiko beprasmišku ir savanaudišku proamerikietišku. Iš tikrųjų toks lenkų pasitikėjimas JAV, suprantama, nulemtas jų patirties, įgytos Šaltojo karo metais. Kartais vokiečiai, net akademiniai sluoksniai atstovai, įrodinėja, esą lenkai nepajėgia diskutuoti apie vokiečių išvartymą, nes jiems tai nacionalinis tabu. Lenkų protestas prieš išvartųjų muziejų Vokietijoje apibūdinamas net kaip lenkų nacionalizmas. Iš tikrųjų lenkai bijo visai kitko – jie mano, kad vokiečiai iki šiol nesuprato, kaip plačiai išvartymai buvo taikomi nacių okupacijos ir dviejų sovietinių okupacijų metais. Lenkai taip pat įsitikinę, kad vokiečiai iki šiol nesuvokia visumos to, kas įvyko iki 1945 metų, t.y. dar prieš išvartymus.

Kitaip tariant, Europos solidarumo ateitis priklauso nuo nesenos europinės praeities permąstymo. Istorinių žinių apie Rytus stoka lemia, kad Europos masėms daro įtaką argumentai, kylantys iš nacionalinių prietarų. Europos lyderiai, nesvarbu, ar jie žino faktus, ar ne, linkę griebtis būtent tokių argumentų vietinėse politinėse varžybose. O Rytų europiečiams sunku patikėti, kad jie yra lygiateisiai Europos Sąjungos partneriai, nes jų patirtis XX a. II pusėje dar netapo platesnės europinės istorijos dalimi. Šių šalių patirtys yra gana panašios (Rytų Europoje) ir ganėtinai skiriasi (nuo Vakarų Europos), tad 2004 metų plėtra meta naują iššūkį – europiečiai turi rasti būdą, kaip perrašyti istorinį naratyvą, kad jis ap-

rėptų ir Rytus, ir Vakarus. Tai pareikalaus akistatos su dviem esminiais Europos nesenos praeities dalykais: pirma, teks pripažinti, kad Antrojo pasaulinio karo kančių centras buvo ne žemyno Vakaruose, o veikiau Rytuose, antra, reikės įsisąmoninti, kad Rytų europiečiai keturis dešimtmečius kentė komunistų prievartą, o ne kaupė europinės integracijos patirtį. Nederėtų manyti, kad paprasta atremti nacių ir sovietų teroro istorinę jėgą.

Europos Sąjunga yra kuriama remiantis prielaida, kad totalitarizmas niekada nebesugrįš. Tačiau praktikoje ši viltis vertintina šiek tiek kukliau. Pastaruoju metu dažnai tenka girdėti, kad JAV galėtų apie totalinį karą ir politinį terorą daug ką sužinoti iš europiečių, nes būtent jie patyrė XX a. žiaurumus. Tai tiesa. Tačiau tiesa ir tai, kad Vakarų europiečiai galėtų daug ko pasimokyti iš Rytų europiečių. ■

Iš anglų kalbos vertė Almantas SAMALAVIČIUS

© Timothy Snyder/*Transit*

© *eurozine*

Isolde CHARIM

NAUJI IR SENI ISTORINIAI MITAI

Europos Sąjungai plečiantis į Rytus, be paliovos ir vis karščiau ginčijamasi dėl vienybės principo, laikomo jos pagrindu. Nacionalinės diskusijos dėl Rytų Europos šalių praeities yra perkeliamos į europinį lygmenį. Šių ginčų smagratį dar labiau įsuko žinomo lenkų žurnalisto Adamo Krzeminskio pagarsėjusi esė „Karų tiek, kiek tautų. Antrojo pasaulinio karo mitai ir tiesos“.¹ Krzeminskio požiūriu, pamatinis ES principas „Niekada daugiau!“, skirtas įveikti kruviniems praeities skirtumams,

tampa „pamatiniumi mitu“, kurį išsyk galima kvestionuoti dėl keleto priežasčių.

Pirmiausia, sako Krzeminskis, yra ne vienas, o daugybė mitų – tiek, kiek valstybių įsivėlė į karą. Kiekviena iš jų yra išplėtojusi savą nacionalinį naratyvą apie šiuos įvykius, todėl toks ir esė pavadinimas. Antra, šie mitai pasižymi daug kuo, išskyrus vienijančią įtaką: esė autorius diagnozuoja gerokai daugiau tarpusavio susidūrimų (*clash*, pakartojant itaigų jo žodį) tarp nacionalinių mitų. Pagal Krzeminskį, nėra ne tik 1939–1945 laikotarpio bendro suvokimo, bet konkuruoja ir visi kiti nacionaliniai naratyvai. Antrojo pasaulinio karo prisiminimai ne tiek vienija, kiek atskiria. Ši skirtis vis labiau kliudo Europos vienijimosi projektui.

Pasakykime aiškiai: Krzeminskis teigia, kad pati „pamatinio mito“ idėja yra mitas, kitais žodžiais tariant, tai hegemoniškas projektas, kuris leis įsitvirtinti konkrečiam praeities naratyvui, kad šis nuslopingtų ir kitokias kitų patirtis, ir jo neatitinkančias mitologijas.

Pabandykime pasiaiškinti, ką tai reiškia. Krzeminskis atmeta anksčiau dominavusius JAV ir SSRS karo naratyvus, kuriais buvo piktnaudžiaujama siekiant įvairių tikslų. Jis taip pat neigia, kad ES vienybės pagrindą sudaro Holokaustas, nuo aštuntojo dešimtmečio tapęs pagrindiniu šių įvykių interpretavimo išeities tašku. Industrinio pobūdžio masinės žudynės nėra bendros patirties pamatas. Jo požiūriu, Holokaustas kaip pagrindinis mitas yra nepakankamas, nes tada, kai jis universalizuojamas, užgožiamos nacionalinės patirtys. Holokausto naratyvas tampa hegemonišku diskursu ir ES atžvilgiu. Būtent tokį argumentą pateikia ir Timothy's Snyderis straipsnyje „Subalansuojant sąskaitas“.² Pasak jo, Rytų europiečių patirtis nėra įtraukiama į ES ir tai esminė priežastis, kodėl Europa stokoja vienybės ir solidarumo. Snyderis, priešingai negu Krzeminskis, nekalba apie skirtį tarp trauminės patirties ir mitologizacijos. Jis kalba apie Rytų europiečių patirtį, kuri, tiesą pasakius, yra ne kas kita, o jų patirta kančia. Tačiau abu laikosi požiūrio, kad

Europa tikrai susivienys tik tuo atveju, jei pajėgs integruoti savo naujųjų narių karo patirtį. Kalbama apie būtinumą koreguoti dominuojantį ES naratyvą ir pateikti tokią istorijos versiją, kuri atskleistų užgniaužtą istorinę tiesą. Tai susiję su Rytų patirties, kitaip tariant, jų kančios pripažinimu. Tokia pagrindinė perspektyva. Vis dėlto galimos dvejopos implikacijos.

Viena vertus, tai skiriasi nuo įsigalėjusio požiūrio, kad aukos vaidmuo tarp 1939 ir 1945 m. yra vienareikšmiškai apibrėžtas. Kitaip tariant, žydų genocido atminimas implicitiškai laikomas „kančios monopolium“, naratyvu, kuris nustelbia visų kitų aukų pripažinimą ir galimybę jas pagerbti. Antra vertus, akivaizdu, kad nepasitikima europine atminties politika, kuri vertinama kaip naujas hegemoniškas projektas.

Tačiau atrodo, kad abu požiūriai vis dėlto neteisingai vertina dabartinę raidą. Tai galima išryškinti pasitelkus prancūzų lakanistą Jeaną Claude'ą Milnerą. Milneras piešia paveikslą, pagal kurį europinis *demos* išsirutuliojo iš vienos tautos, kitaip tariant, iš ribotos vienovės buvo pereita į neribotą vienovę, kuri reiškia visišką inkliuzyvumą ir pripažįsta vis mažiau išimčių. Besiplečianti Europa tampa tuo, ką psichoanalitikas Jacques'as Lacanas pavadino „ne viskuo“ – tai atvira, neribota, universali visuma. Tačiau būtina sąlyga tokiai Europai rasti yra „visų skiriančių istorinių tradicijų ir legitimacijų išgyvendinimas“ – priešingai, negu pamokslauja Krzeminskis, kuris išvelgia konfrontuojančių nacionalinių mitų „konflikto“ atsinaujinimą: esą karas bus tęsiamas manipuliuojant atsiminimais.

Tad, pasitelkus Milnerą, reikia paprieštarauti Krzeminskiui: skirtingų naratyvų išlaisvinimas, kurio jis tikisi, jau seniai įvyko. Tokie faktai, kaip jo paminėtas Lietuvos ir Estijos nedalyvavimas Pergalės dienos iškilmėse Maskvoje, yra tik viena šio proceso pusė. Kita, dar svarbesnė, kaip atskleidžia Milneras, juda priešinga kryptimi: vis dažniau iškyla skirtingi nacionaliniai naratyvai, tačiau jie nėra nei slopinami, nei ignoruojami. Greičiau atvirkščiai – iš

jų kuriamas naujas mitas: nacionalines legendas ir herojinius pasakojimus keičia atsiminimai tų, kurie kentėjo ir buvo viktimizuoti. Šiuo atžvilgiu tokie tekstai prisideda prie naujo mito konstravimo. Moraliniame lygmenyje visų Antrojo pasaulinio karo aukų sulyginimas jau seniai iš revizionizmo virto bendru diskursu, o tai reikalauja ir bendro kančios pripažinimo – nesvarbu, ar tas kančias būtų patyrę vokiečiai per sąjungininkų bombardavimus, ar tremtiniai ir išvietinti asmenys.

Vakarų Vokietijos laikais tai reiškėsi kaip visiškas susitapatinimas su svetimomis aukomis. Prisimenu *Lindenstrasse* – televizijos serialo, gebėjusio vokiečių kompleksus išversti į kasdienius konfliktus, epizodą, kuriame buvo puikiai išreikšta ši privalomybė: paaugliško maišto įkarštyje mergina nusiskuto plikai, kad primintų žmonėms koncentracijos stovyklos kalinę. Dabar ši „neįmanoma empatija“, šis „nepriimtinas susitapatinimas“ (Diederich Diederichson) su svetimomis aukomis mutavo į savęs kaip aukos suvokimą. Jei šiandien egzistuoja atminties „konfliktai“, jie visų pirma susiję su tarpusavyje besivaržančiomis aukomis. Štai kodėl svarbu, kad naujasis naratyvas, kuris, kaip tikimasi, suvienys Europą ir pripažins visas aukas, būtų kuriamas išplėtus aukos konceptą iki bendražmogiško principo: negalima aukų diferencijuoti, reikia tik atskirti jas nuo budelių.

Vakaruose tai atliekama personalizuojant atmintį. Emocinė istorija užima vis daugiau atminties erdvės. Laikotarpis tarp 1939 ir 1945 m. perteikiamas kaip subjektyvi kančios patirtis – tai atveria biografinę istorijos perspektyvą. Šiandien, praėjus šešiasdešimčiai metų, tai reiškia pirmiausia šeimos atsiminimus, kurie jau nėra asmeninė tiesioginė patirtis. Natūralu, kad imama konstruoti racionalius, pateisinamuosius, trumpiau tariant, pagerintus pasakojimus. Istorija, kaip prisiminimai apie šeimos patirtas kančias, rašoma iš esmės siekiant supratimo.

Tokia atsiminimų „privatizacija“ į pirmą planą iškelia žmogų kaip individą, jai mažiau rūpi socialinis

ir politinis kontekstas. Galima ginčytis – o būtent tai dabar ir vyksta, – ar tai reiškia istorijos sutirštinimą. Šiuo atžvilgiu tai skatina istorijos depolitizavimą, nes tai, kas asmeniškai, kartu tampa ir universalu. Tai leidžia, atmetus ankstesnes nuostatas, tiesiogiai susieti individualias patirtis su bendražmogiška kančia, remiantis nauja, universalia aukos koncepcija. Taip sukuriamas naujas aukos mitas, netiesiogiai susijęs ir su karštomis diskusijomis dėl Europos atminties dabartinės politikos.

Šis naujas aukos statusas yra dviprasmiškas: viena vertus, jis reiškia visuotinai humanišką požiūrį, antra vertus, jis skatina „siekti pranašumo naudos“ (Norbert Frei), nes pripažinimas, kad esi auka, sukuria „ pridėtinę“ tapatumo vertę. Tai ne kas kita, o naujasis subjektyvumas, kurį, pasak prancūzų filosofo Alaino Badiou, galima suformuluoti taip: „Žmogus yra tas, kuris gali prisipažinti esąs auka.“ Atrodytų, tai reiškia daugybės nacionalinių istorinių naratyvų išsilaisvinimą. Jei įvyktų taip, kad tai taptų specifika europiniam subjektyvumui – „bendraeuropinei

kultūrai“, kurios ieško Snyderis, – būtų iškraipytas pamatinis Europos principas. Bet kuriuo atveju, galima paprieštarauti ir Snyderiui, ir Krzeminskiui: iki šiol bandyta sukurti bendrą požiūrį į praeitį vengiant sutirštinimų ir depolitizuojant mąstymą, o ne siekiant sukurti „ pridėtinę“ tiesos vertę. ■

¹ Adam Krzeminski, „As many wars as nations. The myths and truths of World War II“, transl. Antonia Lloyd-Jones, sign&sound [interneto žurnalas], 6 balandžio, 2005, <http://signansight.com/features/96.html>, accessed 8 September 2005. Pirmą kartą publikuota lenkų kalba *Polytika* 23, 2005 kovas.

² Timothy Snyder, „Balancing the books“, *Index on Censorship*, 34, (2/2005), taip pat *eurozine*. Pirmą kartą paskelbtas vokiškai kaip „Vereintes Europa, geteilte Geschichte“, *Transit*, 28 (2005), taip pat *Eurozine*.

Iš vokiečių kalbos vertė Marius GAUČYS

© Isolde Charim

© Eurozine

eurozine

Šiomet Vilniuje gegužės 7–11 dienomis rengiamas Europos kultūros leidinių XXII kongresas „Europos istorijos“ (rengėjai – *Eurozine* leidybos komisija (Viena), *Kultūros barai* ir VšĮ „Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“). Šiai idėjai buvo pritarta pernai Paryžiuje, XXI Europos kultūros leidinių kongrese.

Tema „Europos istorijos“ išreiškia aktualų poreikį „kurti naujus Europos naratyvus“ ir yra orientuota į galias daugiakultūrinės Lietuvos sostinės tradicijas. Vilniuje bus svarstomi konfliktai, kylantys dėl kolektyvinės atminties Rytų ir Vakarų Europoje nesutapimų, bus aptariamos kultūros ir meno tendencijos po 1989-ųjų ir kt.

Oficialus kongreso atidarymas įvyks Lietuvos Respublikos prezidentūroje, sveikinimo žodį ketina tarti Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus.

Rengėjai

Algimantas GRAŽULIS

LIETUVOS DVARŲ PAVELDO APSAUGA – KONSTITUCINĖ PILIETINĖS VISUOMENĖS PRIEDERMĖ*

Teritorinė dvarų paveldo apsauga pirmiausia sietina su teritorijų planavimo procesu. Kalbu apie kultūrinių saugomų teritorijų, kurias numatoma steigti dvarų paveldo pagrindu, rezervavimą, saugomų teritorijų tinklo schemų papildymą, laikinųjų reglamentų taikymą, žemėnaudos prie dvarų sodybų ir senųjų kaimo gyvenviečių formavimą ir kitas teises dvarų paveldo teritorinės apsaugos galimybes, kurios vis dar nėra tinkamai išnaudojamos. Šiuo metu ypač aktualu gerai parengti savivaldybių ir apskričių teritorijų bendrųjų planų kultūros paveldo teritorinės apsaugos sprendinius.

Dvaro sodyba – esminis mus pasiekęs dvaro paveldo fizinis, teritorinis, funkcinis dėmuo. Kai kurių sodybų teritorijos yra 50–60 ha, o kai kada ir daugiau kaip 100 ha. Pavyzdžiui, Gelgaudiškio (Šakių rajonas) dvaro sodyba užima 118,5 ha, Plungės – 58,3 ha, Rietavo – 64,13 ha, didžiausia pagal pastatų skaičių (35 registriniai statiniai) Pakruojo dvaro sodyba – 48,2 ha, Palangos – 78,9 ha, Biržuvėnų – 80,9 ha, Kretingos – 43,1 ha, Plinkšių – 38,53 ha, Žagarės – 77,85 ha, Verkių – 82,4 ha, Užutrakio – 80,43 ha ir t.t. Dar didesni yra dvarų sodybų apsaugos zonų plotai. Bet

daugumos dvarų sodybų teritorijos yra taip „apkarpytos“, kad neatitinka net dabarties realijų, o ką jau kalbėti apie kadaise buvusius jų plotus.

Siekiant veiksmingai integruoti dvarų paveldą, užtikrinti jo apsaugą ir tinkamą naudojimą, būtina įgyvendinti Lietuvos Respublikos teritorijos bendrajame plane nustatytas **ypač saugomų teritorijų tinklo optimizavimo bei papildymo kryptis**. Pagal jas numatyta įsteigti Suvalkijos nacionalinį, Daugų ir Plinkšių regioninius parkus, sukurti tiek **istorinių nacionalinių ir istorinių regioninių parkų, tiek specializuotų kultūrinių draustinių tinklą**. Bendrasis planas rekomenduoja išskirti **kultūros paveldo erdvinį stuburą: „Tai vientisa funkcinė teritorinė struktūra, išreiškianti istorinio paveldo erdvinio dominavimo zoną – savotišką šalies valstybingumo centrų bei ašių junginį, kurio tāsos kryptys žymimos ir už Lietuvos ribų“**. Nors Bendrasis planas numato, kad „valstybiniam rėmimui, taip pat kultūros paveldo išsaugojimo bendrajai teritorinei koncepcijai konkretizuoti ir detalizuoti, būtina parengti Lietuvos kultūros paveldo apsaugos ir naudojimo specialųjį bei atitinkamą strateginį įgyvendinimo priemonių planą, atsižvelgiant į kultūros vertybių vertingumą, išsaugojimo problemišumą

* Tęsinys iš KB nr. 2. Pabaiga.

bei praktinio naudojimo perspektyvas“ [8], tačiau šių planų iki šiol net nepradėta rengti.

Visos mums žinomos reformos nuo 1557 m. Valakų, 1907 – 1915 m. Stolypino, iki 1922 – 1940 m. Mykolo Krupavičiaus žemės reformos, išskyrus sovietinę nacionalizaciją, vadinamą pokario kolektyvizacija, buvo grindžiamos atitinkama dvarų sistemos, žemėnaudos, žemėvaldos ir kitų socialinių santykių analize bei tyrimais. Deja, šiuo metu tokio pobūdžio dvarų paveldo tyrimų labai stinga. Nesama veiksmingų svertų dvarų paveldo mokslinio pažinimo iniciatyvoms remti ir skatinti. Nors turimi dvarų paveldo moksliniai tyrimai yra labai kuklūs, fragmentiški, tačiau neteko girdėti, kad mokslo ir mokymo institucijoms būtų pateiktas valstybinis užsakymas Lietuvos dvarų istorinei raidai ir jų ypatumams tirti. O juk kokybiška dvarų paveldo apsauga turi būtinais remtis išsamiais istoriniais bei kultūrologiniais tyrimais ir kruopščia inventorizacija. Jų pagrindu sudarytas istorinio dvarų tinklo žemėlapis, apimantis ir nurodantis esmines dvarų paveldo kultūrinės vertes [3], turėtų tapti teritorijų planavimo ir kraštotvarkos sprendimų priėmimo pagrindu [1].

Dvarų paveldo apsaugos ir integravimo procesas turėtų apimti viso kultūrinio Lietuvos kaimo kraštovaizdžio, pagrįsto istoriniu dvarų tinklu, mokslinius tyrimus, dvarų ir palivarkų sodybų, jų pramonės objektų, kelių ir keliukų tinklo, dvarų kaimo gyvenviečių istorinės, tradicinės žemėnaudos ir žemėvaldos, agrosistemų, dvarų miestų ir miestelių studijas. Reikia sukurti istorinių, archeologinių, architektūrinių, urbanistinių, ūkinių-ekonominių, fiskalinių, agrosistemų, kultūrinio kaimo kraštovaizdžio bei tradicijų ir kt. tyrimų, taip pat istorinės apgyvendinimo sistemos ir jos santykio su dabartine sistema, verčių žemėlapių, teritorijų planavimo dokumentų, išskirtinių nekilnojamojo dvarų kultūros paveldo saugomų teritorijų schemų ir planų, kompleksinės apskaitos duomenų mokslinę bazę.

Dvarų paveldo apsauga, t.y. tausojamasis jo naudojimas ir saugojamasis tvarkymas, yra kraštotvarkos proceso dalis, palaipsniui integruojama į

Valstybės strateginio planavimo sistemą. Šis procesas turėtų apimti teritorinių žemėnaudos, žemėvaldos struktūrų ir jų erdvių tvarkymo, urbanistinių ir planinių erdvinių architektūros sprendinių, nematerialiųjų vertybių išsaugojimo bei kitų priemonių visumą, skirtą socialinei, ekonominei, ekologiškai veiklai organizuoti ir istoriniam kultūriniam kraštovaizdžiui puoselėti [1; 10]. Tačiau kol kas šioje srityje trūksta strateginio mąstymo ir sistemiškumo. **Dvarų paveldas dažniausiai nelaikomas nekilnojamojo kultūros vertybių sistema, sudarančia svarbią šalies funkcinę kraštotvarkinę kultūros paveldo dalį.** Lietuvos dvarų paveldą tinkamai integravus į Valstybės strateginio planavimo sistemą, būtų sudarytos sąlygos įteisinti dvaro valdą ir/ar sodybą kaip istoriškai, kompoziciškai ir funkciškai vientisą kultūros paveldo kompleksą ar vietovę bei kraštotvarkos objektą.

Dvarų paveldo apsaugos ir integravimo į šiuolaikinės visuomenės gyvenimą procesas kol kas pernelyg vangus. Dabartinė dvarų paveldo apskaita taiko tik kelias dvarų paveldą apibrėžiančias sąvokas. Nesukurta oficiali šio paveldo statistikos sistema. Menka dvarų parkų ar jų fragmentų apskaita.

Yra nustatyta apytikriai 10 000 dvarų, palivarkų sodybų ir dvarviečių, tačiau valstybinė dvarų paveldo statistika nevedama. Pagal gyventojų surašymo duomenis, 1923 m. Lietuvoje (be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų) buvo 3508 dvarai ir palivarkai. 1964 m. nurodyta, kad Lietuvos teritorijoje yra daugiau kaip 4000 dvarų sodybų (apie 500 stambių, 1500 vidutinio dydžio ir 2000 mažesnių). Į sovietmečiu sudarytą Istorijos ir kultūros paminklų sąrašą buvo įtrauktos tik 125 dvarų sodybos, jų fragmentai ir elementai (pavieniai statiniai). 1995 metų pradžioje Lietuvos Respublikos kultūros paveldo valstybinėje apskaitoje buvo 823 dvarų ir palivarkų sodybos, tačiau per pastarąjį dešimtmetį iš jos išbraukta daugiau kaip 230 dvarų sodybų. Pavyzdžiui, Radviliškio rajone buvo 40 dvarų sodybų, įrašytų į registrą, o šiuo metu yra tik 23. Kultūros ministerijos 2008 metų duomenimis, Kultūros vertybių registre yra 582 dvarų so-

Pavilkijo dvaro sodybos archajiški mediniai rūmai Šakių rajone. Šis apleistas romantiškas dvaras Nemuno slėnyje gali greit išnykti.

Indrės Kačinskaitės nuotr. 2004 m.

dybos, tačiau tik apie 70 yra naudojamos – pritaikytos muziejams, parodų salėms, mokymo ir gydymo įstaigoms, bibliotekoms, viešbučiams ar panašioms funkcijoms, ir **tik 131 iš jų yra valstybės saugoma** [7]. O kiek dvarų sodybų yra paskelbtos savivaldybių saugomomis? Šis klausimas kol kas retorinis. Dvarų sodybviečių, palivarkų vietų, buvusių dvarų kaimo gyvenviečių, miestų, miestelių ir kitų dėmenų bei elementų statistika nevedama. Neapskaitytos ir daugumos dvarų sodybų, palivarkų ir jų fragmentų liekanos. Nevedamas šių dvarų paveldo dėmenų, jų dalių ir fragmentų monitoringas (pokyčių stebėseną). Šiuo metu Lietuvoje dvarų paveldo aplinkoje yra apie 1000 objektų su parkams būdingais požymiais. Dvarų parkų paveldui priskirtinų želdynų objektų (dvarų parkų ar jų fragmentų) yra apie 800.

Dvarų nekilnojamojo kultūros paveldo apskaita ir statistika turėtų būti formuojama ir tvarkoma vienti-

šos fizinės, funkcinės, teritorinės, erdvinės struktūros pagrindu, t.y. atsižvelgiant į kraštotvarkos principus. Nesant bendros, visą dvarų kultūros paveldą aprėpiančios apskaitos, neįmanoma visapusiškai ir tiksliai išanalizuoti viso dvarų paveldo būklės. Empiriškai nustatyta – Lietuvos dvarai merdėja, ypač tie kultūros paveldo objektai, kurie neturi šeimininko (tokių yra apie 10 %). 70–80 % į Kultūros vertybių registrą įrašytų dvarų sodybų fizinė būklė yra bloga. Dauguma privačių dvaro sodybų (jų dalių) yra apleistos ir nyksta, tačiau šeimininkai nepajėgūs jų prižiūrėti ir/ar tvarkyti, ypač jeigu dvaro sodybos savininkų ar naudotojų yra daug. Galiojantys teisės aktai dėl prastai prižiūrimo nekilnojamojo kultūros paveldo (turto objekto) priverstinio išpirkimo yra neefektyvūs, būtina nedelsiant juos patobulinti [11].

Saugomose teritorijose esančių dvarų ir palivarkų sodybų, buvusių dvarų kaimo gyvenviečių ir land-

šaftinės jų aplinkos fizinė būklė taip pat nėra gera (Belvederio, Gelgaudų, Gelgaudiškio, Šereitlaukio, Biržuvėnų ir daugelis kitų dvaro sodybų). Geriausias (patenkinamos) fizinės būklės yra muziejams (nacionaliniams ir savivaldybių) priklausančios dvarų sodybos ar jų pastatai (Burbiškio, Renavo, Rokiškio, Palangos, Kelmės, Rietavo ir kt.). Palyginti gerai prižiūrimos ir tvarkomos kai kurioms mokslo įstaigoms priklausančios dvarų sodybos ar jų pastatai (Verkių rūmai ir kt.).

Valstybinė kultūros paveldo komisija ir Kultūros ministerija nurodė, kad dvarų paveldo apsaugos teisinė bazė yra nepakankama: stokojama teisės normų, aprėpiančių ir apibrėžiančių dvarų kultūros paveldo visumą ir socialinius, ypač sociokultūrinius, jo aspektus; nėra teisės aktų, įteisinančių dvarų paveldą kaip funkciškai, kompoziciškai ar istoriškai vieningą ir vientisą darinį – fizinę, teritorinę, funkcinę struktūrą; dvarų paveldas vis dar nėra apibrėžtas ir įteisintas kaip apsaugos ir integravimo į visuomenės gyvenimą objektas. Dvaro sodyba ir dvaro valda (struktūra) neįteisinta kaip istoriniu, kompoziciniu, funkcinu ir valdymo požiūriais vientisas kultūros paveldo kompleksas ar vietovė, ūkio ir sociokultūrinė struktūra, kraštotvarkos ir šalies darnios raidos elementas Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos, Saugomų teritorijų, Teritorijų planavimo, Statybos, Žemės reformos, Nekilnojamojo turto registro, Nekilnojamojo turto kadastro ir kituose įstatymuose. Būtina parengti Architektūros paveldo apsaugos įstatymą, nors apie tai vis dar vengiama net diskutuoti. Be to, iki šiol nenustatyti ir neįteisinti dvarų paveldo reikiami apibrėžimai. Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų sistema neužtikrina kompleksinės šiose teritorijose esančio dvarų paveldo apsaugos. Žemės reforma vykdoma nenuosekliai, nesilaikoma esminių kraštotvarkinės paveldosaugos principų. Įstatymiškai neapsaugotas ir neįteisintas realus dvaro sodybos plotas ir jo vientisumas. Renigiant ir derinant teritorinio planavimo dokumentus, nesilaikoma kultūros paveldo apsaugos reikalavimų: suplanuota arba statoma daug naujų pastatų, net

kvartalų greta dvarų sodybų, pavyzdžiui, kotedžų kvartalas greta Lentvario dvaro sodybos, trijų pastatų grupė Noreikiškių dvaro sodyboje. Pastatai greta Vilniaus–Utenos kelio užstoja Raudondvario dvaro sodybos panoramą, nuskurdina kraštovaizdį ir kt.

Dvarų sodybos buvo grąžintos ir privatizuotos atsiejus jas nuo žemėnaudų ir žemėvaldų. Priimta daug ne tik kultūros paveldą, kraštovaizdžio elementus žalojančių, bet ir ūkininkavimui nepalankių arba neracionalių sprendimų. Nesuformuoti finansavimo šaltiniai, atitinkantys šiuolaikinius paveldo apsaugos reikalavimus, integravimo poreikius. Neįvertintos dvarų paveldo naudojimo reprezentaciniam, ūkiniams-ekonominiams, kultūriniam, švietimo, socialiniams, aplinkosaugos ir kraštovaizdžio bei kitiems tikslams galimybės. Dar tik pradėta dvarų paveldą integruoti į teritorijų ir kitus strateginius valstybės planus ir tarptautines programas.

Neįgyvendinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 metais patvirtinta Dvarų paveldo išsaugojimo programa. Bendra fizinė Lietuvos dvarų paveldo būklė vis blogėja, ypač sparčiai nyksta unikalūs mediniai Lietuvos dvarų paveldas. Net nepradėta spręsti istorinių želdynų tvarkybos, apsaugos, jų genofondo palaikymo ir atkūrimo problemų.

Situacija nesikeis, kol nebus sudarytos dvarams išsaugoti tinkamos ekonominės sąlygos. Dabartinė finansavimo ir kompensavimo sistema yra nelanksti ir nepalanki dvarų šeimininkams.

Vis dėlto esama ir sektinų pavyzdžių: dvarų sodybos ar jų pastatai jau pritaikyti ar pritaikomi naujai paskirčiai, ypač muziejinei (Burbiškio, Plungės, Rietavo, Renavo, Rokiškio, Palangos, Kelmės, Kretingos, Bukantės, Džiuginėnų, Paežerių, Verkių, Markučių, Šojaus ir kt.) ar kultūros sklaidai (Burbiškio, Užutrakio, Brėvikių, Šešuolėlių, Palangos, Verkių, Plungės, Rietavo, Žemaitkiemio, Kelmės, Kurtuvėnų, Trakų Vokės, Pakruojo, Paragių, Norviliškių, Bikuškio, Kretingos, Platelių ir kt.), kai kur atstatoma pirminė jų paskirtis (Aštrioji Kirsna, Raguvėlė, Lapšiai). Yra buvusių dvarų, kuriuose jau ūkininkaujama (Aštrioji Kirsna, Raguvėlė ir kt.), auginami žirgai

(Žagarė, Šilgaliai, Aštrioji Kirsna, Kairėnai, Peteša ir kt.). Atgaivunami malūnai, lentpjūvės, pieninės, oranžerijos (Aukštoji Freda, Kretinga), puoselėjami želdynai (Palangos, Užutrakio, Kairėnų, Burbiškio, Verkių, Paežerių, Plungės ir kt.)

Dvarų paveldas labai praturtina Lietuvos regionus, pabrėžia jų savitumą, todėl savivaldos institucijos turėtų būti ypač suinteresuotos išsaugoti šiuos kultūros paveldo objektus. Daugelyje Europos valstybių vietos valdžia kultūros paveldą, esantį jos teritorijoje, laiko ypač reikšmingu turtu, o teisę juo disponuoti suvokia kaip garbės ir prestižo dalyką. Deja, Lietuvoje požiūris visiškai priešingas. Valstybinė kultūros paveldo komisija nurodė, kad būtina išsaugoti Plungės dvaro sodybos aplinką, o buvusią laikrodinę panaudoti bibliotekai, tačiau šis Lietuvoje unikalus laikrodinės pastatas iki šiol apleistas. Be to, Plungės dvaro sodybos aplinkos tvarkymo didelės apimties (apie 10 mln. lt) darbų, atliktų pernai vasarą ir rudenį, kokybė sukėlė pagrįstų abejonių kultūros paveldo specialistams ir svečiams. Tad ką jau ir kalbėti apie kokias nors pačių savivaldybių paminklosaugines iniciatyvas?

Mūsų valstybė labai nuskurdo kultūrinį ir net, manyčiau, politinį požiūrių, laiku nesuvokusi ir neįteisinsi Lietuvos (LDK) dvarų kultūros kaip išskirtinės reikšmės ir vertės kultūros paveldo, neatšiejamo ne tik nuo šalies valstybingumo, jo ištakų ir raidos, bet ir nuo europinės kultūros.

Reikia pagaliau liautis imituoti paveldosaugos veiklą ir nedelsiant pasirūpinti nacionaliniu turtu – dvarų paveldu. Kartu ir visuomenė, ir paskiros bendruomenės, nevyriausybinių organizacijos turi sutelkti pastangas, kad išsaugotume bent dalį kertinių Lietuvos valstybės tapatumo ir kultūros (taip pat aukštosios) bruožų ir prisistatytume pasauliui kaip galias valstybingumo ir europinės kultūros šaknis turinti šalis. Gal tada nereikėtų kurti vis naujų brangiai kainuojančių dirbtinio įvaizdžio formavimo strategijų?

Vietoj epilogo. Derėtų įsisąmoninti, kad šiandieninė fundamentalioji Europa yra sukonstruota ant jos valstybių kultūros paveldo pamatų. Lietuvos

Respublikos tapatumas ir teritorinės erdvinės sąrangos savitumas pagrįstas jos etnosu ir nacionaliniu kultūros paveldu. Istorinis dvarų ir miestų bei miestelių tinklas yra savita, kai kuriais aspektais turinti net išskirtinę vertę, Europos kultūros paveldo dalis. Istorinis kultūrinis kraštovaizdis atskleidžia daugiasluoksnius ir įvairialypius mūsų šalies kultūros paveldo turtus, tautos savitumą ir galias valstybingumo tradicijas. ■

- [1] 2002-09-13 Valstybinės paminklosaugos komisijos sprendimu Nr. 87 patvirtinta „**LR Dvarų paveldo išsaugojimo ir jo integravimo į visuomenės gyvenimą koncepcija**“.
- [2] Algimantas Gražulis, „Dvarų paveldas ir jo apsaugos problemos“, p. 18
- [3] Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo 18 str. 1 d.
- [4] Lietuvos Respublikos Konstitucija, (1992 m.), 2 str. „**Lietuvos valstybę kuria tauta**“, 33 str. „**piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus (...)**“, 46 str. „valstybė remia visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą“, 47 str. „žemė, vidaus vandenys, miškai, parkai nuosavybės teise gali priklausyti tik Lietuvos Respublikos piliečiams ir valstybei“.
- [5, 6] „Dvarų vieta Valstybės sąraangoje“ rankraštis, p. 9, 12, 23. 2003. „Dvarai – šeimos buveinė“, *Šeima ir pasaulis*, 2003 m. Nr. 7(9), p. 87
- [7] Kultūros ministerijos organizuotos darbo grupės 2008-08-11 parengtas dokumentas-siūlymai „Lietuvos dvarų sodybų panaudojimo programos koncepcija ir programos finansavimas“, rugpjūčio mėnesį pateiktas Vyriausybei.
- [8] Lietuvos Respublikos Seimo 2002-10-29 nutarimu Nr. IX-1154 (Žin. 2002 m., Nr. 110–4852) patvirtintas Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas, (p. 17, 25 d. ir 31 d. 2 p.)
- [9] „Dvaras modernėjančioje Lietuvoje, XIX a. antra pusė – XX a. pirma pusė“, 2005 m., E. Karpavičiaus leidykla; „Renavas“, 2001 m. Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- [10] Teritorijų planavimo įstatymas (2004 m.).
- [11] LR Vyriausybės 1998-09-12 nutarimas Nr. 1023 „Dėl priverstinai valstybės išperkamų nekilnojamojų kultūros vertybių ar atlygintinai savivaldybės nuosavybėn paimamų statinių nustatymo tvarkos patvirtinimo“; Kultūros vertybių apsaugos departamento direktorės 1999-11-30 įsakymas Nr. 338 „Dėl priverstinai valstybės išperkamų nekilnojamojų kultūros vertybių komisijos darbo reglamento patvirtinimo“.

VILNIAUS VERSALIO PRAKEIKSMAS

Nuo Gedimino aikštės žingsniuojant Šv. Petro ir Povilo bažnyčios kryptimi, kairėje kelio pusėje trumpam šmėsteli itališkus *palazzo* stiliaus barokinius rūmus primenantis statinys. Nors ir apgriuvęs, praradęs reprezentacinę išvaizdą, jis aiškiai išsiskiria nykioje architektūrinėje aplinkoje – už Vilnelės intako ir pusiau apleisto skverelio rikiuojasi niūrūs, atgrasūs, nuo dulkių ir purvo patamsėję plytiniai ir tinkuoti pastatai. Kitoje pusėje ties gatve, vedančia žemyn Neries link, stiebiasi nuvorišams skirti vadinamieji Sluškų apartamentai – tobulas pigios, tačiau blizgios šiuolaikinių „naujųjų statybų“ produkcijos pavyzdys. Iš Kosčiuškos gatvės gal tų rūmų ir nepastebėjus, nedidelis jų fragmentas matyti tik pusiau aklinos menkaverčių pastatų – buvusių caro kareivinių – sienos properšoje. Upės pusėn vedantys nauji betoniniai grubių formų laiptai – niūrus stilistinis kontrastas nedovanotinai apleistiems, skirtingomis spalvomis nudažytiems, saulės, lietaus ir vėjo nudrengtiems, bet vis tiek elegantiškiems rūmams. Pakrantėje išsirikiavusių statinių eklektiška sancaupa, jau tarpukariu daug kam kėlusį pasibaisėjimą, dabar atrodo dar chaotiškesnė, dar agresyvesnė. Tai apgailėtinas seklios architektūrinės vaizduotės ir „greitų statybų“ aljanso padarinys.

Sostinės architektūros tyrinėtojai pabrėžia, koks unikalus Antakalnio kraštovaizdis, koks darnus, harmoningas gamtos ir architektūros santykis čia kadaise buvo. Priemiestyje, tapusiam miesto dalimi, tos labai subtilios sąveikos pėdsakai iki šiol aiškiai matomi, ypač tuo metų laiku, kai kalvų medžiai dar nenumetę tirštos lapijos. Vladas Drėma, šiaip jau sausas, lakoniškas, dokumentiška tikslus ir vaizduotės žaismą griežtai ribojęs mokslo

žmogus – tikra Mikalojaus Vorobjovo ar Jurgio Baltrušaičio junioro priešingybė, savo *Magnum Opus* „Dingęs Vilnius“ susižavėjęs rašė: „Pats didžiausias ir gražiausias Vilniaus priemiestis yra Antakalnis, visai susiformavęs jau XV amžiuje. Jis išsidėstęs ant plačios Neries upės terasos, lygiagrečiai su Neries kairiuoju krantu, iš kitos pusės remiasi į didelį miškais apaugusį kalną. Pro Antakalnį ejo kelias iš Vilniaus į Nemenčinę ir toliau į šiaurę. Antakalnis tęsiasi apie penkis kilometrus nuo Vilnelės žiočių iki didžiojo kunigaikščio rezidencijos Viršupyje [...] Antakalnį valdė keturios jurisdikcijos, bet jis nepriklausė Vilniaus magistratui. Skaidrūs Neries vandenys ir sakais kvepiantys Sapieginės miškai lėmė Antakalnio gamtos grožį, jaukumą ir ramybę, teikė visas sąlygas poilsiui ir nerūpestingam gyvenimui. O tai, kad šis priemiestis taip arti miesto, skatino didikus, stambesnius ir vidutiniuosius bajorus, žymesnius bažnyčios pareigūnus bei miesto patricijus statydinti rūmus Antakalnyje, savo vasarvietes, vilas („lukiškes“) ir čia leisti poilsio dienas.“¹

Šios ypatingos vietovės žavesys, nors gerokai apiblukęs carinės kolonizacijos laikotarpiu ir nedaug tepasikeitęs lenkų okupacijos metais, žadino ir kitų architektūros istorikų vaizduotę. Menotyrininkas dr. Mikalojus Vorobjovas, pateikęs nepranokstamų įžvalgų apie amžinosios sostinės *genius loci*, taip apibrėžė Antakalnio gamtinės ir architektūrinės sąrangos išskirtinumą: „Po Maskvos antpuolio, XVII a. gale Vilniuje vėl suklestėjo palocių statyba. Lietuvos didikai stengėsi atstatyti tai, kas buvo sugriauta per karo metus, o tuo pačiu siekė įkūnyti tą polinkį prie didingo puošnumo ir tuos pačius užsimojimus, kurie atitiko subrendusiojo baroko dvasią. Itin būdingu tų sie-

kimų paminklu buvo Šv. Petro ir Povilo bažnyčia Antakalnyje. Beje, kaip tiktai su Antakalniu ir buvo labiausiai susijęs šis naujas didikų rūmų istorijos tarpsnis. Mykolas Pacas iškėlė čia Šv. Petro ir Povilo bažnyčią, nelyginant savo grandiozinį mauzoliejų, – sykiu pastatydindamas puošnius rūmus miesto centre, prie Rotušės aikštės, – o du kiti magnatai, Sapiega ir Sluška, sukūrė Antakalnyje savo užmiestines rezidencijas. Šią nuostabią gražią vietovę juodu pasinaudojo ne tik kaip peizažinę aplinką savo pastatams įkomponuoti. Antakalnio gamta čia buvo suvokta kaip plastinė medžiaga, iš kurios menininkai turėjo iškalti naujus architektoninius vaizdus.²

Tačiau meno istorikas anaipol nebuvo romantikas, susižavėjimas menamais praeities vaizdiniais nenustelbė istorinių realijų. Vorobjovas pabrėžė, kad sudėtinga ir permaininga LDK istorija neleido įsikūnyti visoms ano meto diduomenės ambicijoms ir Versalio architektūrinės didybės pakartoti (tai būdingas baroko epochos bruožas) Vilniuje. Daugelis magnatų svajonių taip ir liko neįgyvendintos, o daug ką iš to, kas sukurta XVII a. pabaigoje, negailestingai nušlavė praėjusio ir šio amžiaus barbarai – atsirado daugybė neskoningų vilų, pilkų daugiabučių namų ir kitų architektūros pamėklių. Praėjus beveik septynioms dešimtims metų galime tik pakartoti Vorobjovo žodžius, rašytus per Antrąją pasaulinį karą: Antakalnis, topografiniu atžvilgiu nuostabi vietovė, „šaukte šaukiasi mūsų urbanistų, kad nuvalytų jo puikias kalvas ir krantus nuo viso to griozdiško chaoso ir sukurtų čia naują architektūrinį ansamblį, prideramą mūsų sostinei“.³

Kas tada galėjo numanyti, kaip sudėtingai ir dramatiškai klostysis Vilniaus likimas pokariu? O kas būtų patikėjęs, kad, Lietuvai dar syki nusimetus okupacijos pančius, medžiaginio turto blizgesio apakinti tėvynainiai ims godžiai ir negailestingai ardyti truppančius ir skeldėjančius

barokinio Vilniaus mūrus, – atseit trūksta erdvės naujoms statyboms. Nuskurdusi architektūrinė vaizduotė ir sumenkusios kultūrinės ambicijos lėmė, kad šiandieninė Slušų rūmų urbanistinė aplinka, ironiškai tariant, atspindi dviejų skirtingų epochų – carinės ir postkomunistinės – urbanistinio mąstymo ir veiklos *panašias* paradigmas.

Kaip rodo tyrinėjimai, vietoj Slušų rūmų anksčiau buvo kitos garsios LDK didikų šeimos – Kiškų pastatyti rūmai, turėję keletą šeiminių: iš pradžių jie buvo perduoti didžiajam kunigaikščiui Vladislavui Vazai, šis perleido juos Pacų dispozicijon (greta jau anksčiau stovėjo mediniai reprezentaciniai jų rūmai), o šie 1690 metais pardavė rūmus Dominykui Mykolui Sluškai. Naujasis savininkas senuosius rūmus nugriovė. Jų vietoje XVII a. paskutiniu metu dešimtmečiu ant specialiai supulto pusiasalio iškilo stambių gabaritų stačiakampio plano statinys su kampiniais bokštais.

Vienas iš rūmų istorijos tyrinėtojų Tadeuzas Rogala-Zawadskis rašė: „Šis didingas statinys pagal to meto vyraujančią skonį turėjo būti supamas vandens ir fosos, o tai turėjo suteikti rūmams izoliuotumo nuo aplinkos įspūdį. Juk rūmai buvo pastatyti Neries vagoje, kuri anks-

K. RACZYNSKI. Neries kraštovaizdis žvelgiant iš Tivolio pusės

Sluškų rūmų priekinis fasadas

čiau skalavo patį pastatą, ir gali būti, kad seniau juos nuo kranto skyrė perkasa su vandeniu. Juk nereikia pamiršti, kad tai buvo Liudviko XIV epocha Prancūzijoje, turėjusi labai stiprų poveikį visoje Europoje.⁴

Šio autoriaus duomenimis, Sluškų rūmai buvo sumanyti kaip didingas, baroko dvasią atitinkančio užmojo statinys ir puikiai įsikomponavo į Antakalnio kraštovaizdį. Zawadskis kėlė hipotezę, kad „pagal to laikmečio architektų skonį upės krantai turėjo būti iškloti tašytomis akmenimis, o rūmus turėjo juosti iš akmens iškalta baliustrada.“⁵ Toks spėjimas veikiausiai nėra išlaužtas iš piršto. Analogijos su barokinėmis Vakarų Europos užmiesčių vilomis rodo, kad rūmų aplinka galėjo būti formuojama pasitelkiant vandens šaltinius, nes Italijos ir Prancūzijos diduomenė savo užmiesčio rezidencijose buvo išpuoselėjusi itin aukštą vandens kultūrą. Už Sluškų rūmų, kitapus dabartinės Kosciuškos gatvės (jos tuo metu nebuvo), driekėsi išpuoselėtas „itališko stiliaus“ parkas su tvenkiniais ir kanalais. Panašiai kaip ir italų užmiesčio vilose, pagrindinis kompozicinis ansamblio akcentas buvo rūmai, prie jų išsidėstę įvairūs pagalbiniai pastatai, ofisinės ir kt. Pasak architektūros istorikų, nors ir Sluškų, ir Sapiegų rūmai buvo pastatyti Liudviko XIV epochoje pagal Versalio pavyzdį, projektuojant Antakalnio parkus nesiekta „beribių perspektyvų“, griežto geometrinio taisyklingumo ir pompastikos – jie buvo paprastesni, natūralnesni, labiau derėjo su gamtos suformuotu šio priemiesčio kraštovaizdžiu.

Daugelis autorių, rašiusių apie Vilniaus Versalį, užsimindavo, esą tokį trumpą Sluškų rūmų klestėjimo tarpinį lėmęs prakeiksmas – vienas iš Dominyko Sluškos nuskriaustų bajorų, praradęs turtą ir pasmerktas skurdui, ant rūmų vartų lotyniškai užrašė: „*Haec excelsa domus, plurimus extracta rapinis cornat, aut alter raptor habebit eam*“ (Lai tas puikus pastatas, pastatydintas iš gausių

plėšimų [*lupięstw*] sugriūva arba kitam lupikui pereina). Nors tokia archajinė metafizika daug kam kelia šypsena, likimas Sluškų rūmams iš tikrųjų buvo labai nepalankus. Nuo XVIII a. pradžios jų šeimininkai be paliovos keitėsi ir rūmai tolydžio nyko. Po Dominyko Sluškos mirties jie buvo perduoti kreditoriams, stovėjo neprižiūrimi ir greitai prarado buvusį grožį. Tiesa, 1705 metais juose buvo apsi-stojęs ir štabą įkūręs rusų caras Petras I, vadinasi, tuo metu jų būklė buvo dar pakankamai gera. XVIII a. trečiajame dešimtmetyje rūmus įsigijo K. Puzinas, po to perpirko didikai Potockiai, iš jų rūmai perėjo Vilniaus pijorams, o šie 1766 m. pardavė juos kunigaikščiui kompozitoriui Mykolui Oginskiui, kuris skubiai pasirūpino būtiniausiai apleistų rūmų remontu. „Iš 1756 m. inventorinio aprašymo sužinome, kad pastato lubos ir stogas tuomet buvo įgriuvę, krosnys išardytos, išvagiliautos, sienos išpuvusios, pamatai sudubę ir visas trobesys tebegriū-vas.“⁶ Rogala-Zawadskis rūmų istoriją interpretavo su nemenka misticizmo doze, nelaimingus atsitikimus siedamas su minėtu nuskurdinto bajoro prakeiksmu: karaliui Jonui Sobieskiui apsistojus rūmuose, nuo miegamojo lubų atplyšęs sunkus stiuko luitas tik per stebuklą nekliudė valdovo; lipdamas rūmų laiptais pargriuvo ir susižeidžė caras Petras I; tapę negyvenami rūmai virto „baisiu dvaru, kurio lenkiasi gyvieji ir kuriame apsi-gyvena vaiduokliai“. Galiausiai, kai juose buvo įrengtas Zaikovskio bravoras, 1800 m. susprogo katilas, buvo sužeista daug darbininkų ir įmonė bankrutavo...

1794 metais Slušų rūmuose įsikūrė sukilimo štabas ir buvo liejamos kulkos. Atsikeršydama caro valdžia rūmus konfiskavo ir išnuomojo vietiniam pirkliui. Kurį laiką juose veikė lentpjūvė, degtinės varykla, minėtas alaus bravoras. XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje Slušų rūmuose buvo įkurdintas carinės armijos artilerijos pulkas, vėliau jie buvo paversti sandėliais, po to čia veikė ligoninė ir kalėjimas.

Priešingai kai kurių tyrinėtojų teiginiams, XIX a. pirmojoje pusėje rūmai buvo trijų aukštų. Šitai liudija inžinieriaus Prokofjevo nubraižyti tuometinio statinio planai, kuriuos istorikas Feliksas Sliesoriūnas rado Lietuvos centriniame archyve.

1903 m. caro valdžia įsakė sunaikinti šiaurinę įvažiavimą – itin puošniai dekoruotus vartus, o rūmus aptvėrė mūrine kareivinių tvora, kuri iki šiol darko rūmų siluetą. Pertvarkymų ir rekonstrukcijų šitas tęsėsi ir sovietmečiu: šeštojo dešimtmečio pabaigoje Slušų rūmai buvo perduoti mechanizatorių mokyklai. Tik visai neseniai pagaliau prisiminta kultūrinė rūmų funkcija – šiose apleistose patalpose įsikūrė Lietuvos muzikos ir teatro akademijos keletas padalinių. Valstybė skyrė du milijonus litų rūmų remontui, bet tokių menkų lėšų užteks tik darbų pradžiai, nes pastato būklė labai prasta. Kada rūmai atsikratys „prakeiksmo“, pasmerkusio juos amžinam laikinumui, galima tik spėlioti. Ar apskritai įmanoma atkurti bent kiek autentiškesnę barokinio *pallazzo* vaizdą? Juk rūmai „ūgtelėję“ vienu aukštu, sunaikinti jų interjerai, išorės dekoras sunykęs, o pastatas įkalintas tiesiog pasibaisėtinos architektūros apsuptyje... Nepaisant tokių nepalankių aplinkybių, sugrąžinti Slušų rūmams bent dalį buvusio didingumo galima ir būtina. Rekonstravus rūmus ir atkūrus išorės dekorą, šioje eklektiškoje aplinkoje išryškėtų ne tik rūmų siluetas, bet ir kadaise čia supulto pusiasalio apybrėžos. Nors Vorobjovo viltis, kad menkaverčiai, barakus primenantys pastatai, stūksantys vaizdingoje pakrantėje, bus nugriauti, kažin ar išsipildys, nes postkomunizmo ekonomikos interesai nustelbia estetinę vaizduotę, bet dar ne viskas prarasta – Slušų rūmai net ir

dabartinėje aplinkoje gali suskambėti tarsi tolimas, bet vis dėlto aiškiai girdimas baroko epochos aidas.

* * *

Už Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ir greta prisišliejusio Laterano kanauninkų vienuolyno driekėsi kitos LDK didikų šeimos – Sapiegų – valda su išpūdingais rūmais ir Trinitorių bažnyčia. Jau pirmojoje XVII a. pusėje čia stovėjo medinė rezidencija. Jos vietoje 1691 m. iškilo Jono Kazimiero Sapiegos pastatyti rūmai, išsiskiriantys ypač turtinga interjero puošyba. Vorobjovas rašė: „Iš kitų šaltinių yra žinoma, kad tapybinės puošybos darbus čia atliko italas Del Bene. Jo freskos užsiliko be kitko Šv. Kazimiero koplyčioje, o taipogi Pažaislio vienuolyne; Sapiegos rūmuose ypač pagarsėjo jo didžiulė kompozicija „Dievų puota“. Toje valgomojoje salėje, o taip pat miegamajame

Slušų rūmai žvelgiant nuo dešinėsios Neries krantinės

Slušų rūmų fasado fragmentas

kambary minima ir kiti papuošimai: stiuko ornamentai (iš dalies paausuoti), supraportai su paveikslais lipdytiniuose rėmuose. Toliau inventoriai mini dideles krosnis su spalvotomis, daugiausia – žaliomis, koklėmis, su kaminais bei figūriniais ir architektoniniais papuošimais, kai kur buvo uosinio parketo grindys, o viename kambaryje – marmurinė asla. Vieno kambario sienos buvo išklotos majolikos koklėmis, o krosnis pastatyta iš žydros spalvos koklių su herbais.⁴⁷

Sapiegų rūmai dėl įvairių priežasčių, viena iš jų – netrukus prasidėjęs Šiaurės karas, – irgi klestėjo labai trumpai. Rūmų istorijos vingius, kompozicinę didingo ir puošnaus statinio su barokinės dvasios parku sąrangą *Kultūros baruose* išsamiai aptarė Evaldas Purlys ir Piotras Jamskis.⁸

Iš Antakalnio gatvės pro didingus vartus įėjęs pasižvalgyti po parką, prisiminiau, su koku patosu Lietuvoje prieš keletą metų vyko „Europos baroko kelio“ renginiai. Ar tokie parodomieji projektai ką nors ko nors išmoko? Ar kolektyvinėje sąmonėje įvyksta kokių nors reikšmingesnių pokyčių, kurie savo ruožtu keistų požiūrius į paveldo prasmę ir vertę? Tiek realūs, tiek virtualūs pasivaikščiojimai po kadaise iš tikrųjų egzistavusį „Vil-

niaus Versalį“ – didingos, barokinių ambicijų kupinos epochos materialų liudijimą, nors išsaugota tik menka dalis šio kaip reta darnaus ir įspūdingo gamtos ir architektūros ansamblio, – įtikina, kad tai ne vien laki metafora, o materialinis, europinės dvasios persmelktas mūsų kultūros paveldas, kurį privalome pagaliau išvaduoti iš amžių praeiksmo.

Bandoma teisintis, neva restauruoti rūmus ir parkus kliudo ekonominiai nepritekliai, todėl laukiama geresnių laikų. Bet ar tada liks ką restauruoti? Nejaugi dvidešimtaisiais nepriklausomybės metais vis dar neatėjo laikas sutelkti vals-

Juozo Griekienio nuotraukos

tybės ir visuomenės pastangas, kad kultūros paminklams, kol jie dar nesunyko, sugrąžintume buvusią didybę? Tam reikia ne vien lėšų, pirmiausia, gal net ir labiausiai, – kultūrinių ambicijų ir valios, supratimo, kad architektūros paveldas, net ir praradęs reprezentacinę funkciją, neprarado savo vertės – jis yra tiltas tarp praeities, dabarties ir ateities. Ar mums tokie tiltai jau neberekalingi? Tai anaip tol ne retorinis, o egzistencinis klausimas. ■

¹ Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 341.

² Mikalojus Vorobjovas, *Antakalnio Versalis*, *Naujoji Lietuva*, 1943, Nr. 170.

³ Ten pat.

⁴ Cituojama pagal istoriko Stasio Samalavičiaus atliktus Zawadskio rankraščių, gautų iš F. Sliesoriūno nuorašus. Deja, paties dokumento kopijų rasti S. Samalavičiaus archyve nepavyko.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat.

⁷ Mikalojus Vorobjovas, *Antakalnio Versalis*, *Naujoji Lietuva*, 1943, Nr. 171.

⁸ Žr. Evaldas Purlys, *Kas darytina, kad neprarastume Sapiegų rūmų? Kultūros barai*, 2006, Nr. 11, Nr. 12. Piotras Jamskis, *Sapiegų rūmų byla dar nepalaimėta, Kultūros barai*, 2007, Nr. 2.

August Albert ZIMMERMAN, Neapolio įlanka. Nacionalinis M.K.Čiurlionio dailės muziejus

Jules Achile NOËL, Audringos jūros pakrantėje
Nacionalinis M.K.Čiurlionio dailės muziejus

Johann Friedrich BOECK, Mėnesiena kalnuose
Nacionalinis M.K.Čiurlionio muziejus

Herman KIEKEBUSCH, Norvegijos fiordas. Nacionalinis M.K.Čiurlionio dailės muziejus

Franz REINHOLD, Loferio apylinkių vaizdas, Tirolis. Iki 1868 (?)
Aukštutinės Austrijos žemės Pilies muziejus

„Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“ Taikomosios dailės muziejuje pristato tarptautinę dailės parodą „Gamtos ilgesys. Europos peizažai“ – tai bendras Lietuvos dailės muziejaus (Vilnius) ir Aukštutinės Austrijos žemės muziejų (Lincas) projektas (kuratoriai: L. Bialopetravičienė ir L. Schulte).

Eksponuojama 200 Europos gamtovaizdžių nuo Adrijos iki Šiaurės jūros, nuo Britanijos salų iki Kaukazo kalnų. Pasak Schulte's, „dauguma šiai parodai atrinktų peizažų atspindi ne tik Senojo pasaulio geografinę įvairovę, kelionių tikslus ar potyrius, bet ir išsvajotas vietas. Jie simbolizuoja nuotykius, laisvę, begalybę, šviesą, karštį ir aistrą, taip pat paslaptį, nykumą ir melancholiją. Paroda pateikia daug tokių ilgesio vietų – ne tik pažįstamų, apaugusių klišėmis, bet ir nuošalių, nepaliestų“.

Kostas KAUKAS

SUKILIMAS PRIEŠ SUKILIMĄ TĘSIASI

Kultūros baruose nr. 2 skyrelyje „Nuomonės apie nuomones“ išspausdintas Vyganto Vareikio straipsnis „Klaipėdos krašto užėmimas: dokumentai prieš mitus“.

Tai nėra pirmasis 1923 m. sukilimo neigimas. Sukilimą prieš tą sukilimą Lietuvai priešiškos valstybės pradėjo iškart po sukilėlių pergalės, jį tęsė Lenkijos polonistai, Vokietijos nacistai ir Rusijos bolševikai. Nepriklausomybės pradžioje tokių žygių ėmėsi kai kurie mūsų istorikai. Pirmą kartą prieš sukilimą veiksmingai sukilta Klaipėdos universitete 1994-aisiais, mokslinėje konferencijoje, kurios pranešimai išleisti atskira knyga¹. Ten universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos instituto direktorius Alvydas Nikžentaitis, beje, prieš tai pasistažavęs užsieniuose, pareiškė:

„1923 m. nebuvo klaipėdiečių sukilimo, šis kraštas, nebyliai pritariant daugeliui Europos šalių, tarp jų ir Vokietijai, didlietuvių, visų pirma Šaulių sąjungos, pastangomis buvo prijungtas prie Lietuvos. Antra vertus, Lietuvos veiksmams klaipėdiečiai nesipriešino, o tam tikra prasme jų dalis net pritarė tokiam Klaipėdos krašto ir Lietuvos susijungimui.“²

Šie direktoriaus žodžiai buvo paneigti toje pačioje konferencijoje istorijos dr. Vytauto Žalio pranešime:

„Istorikui problemos čia nėra, kadangi remiantis archyviniais dokumentais galima tiksliai nustatyti žygyje dalyvavusių vietinių ir Lietuvos savanorių, ir reguliarios kariuomenės kariškių skaičių. Klaipėdiškių, dalyvavusių akcijoje, skaičius – apie 300, pagalbinių-

kų iš Lietuvos – apie 1050 (40 karininkų, 584 kareiviai, 455 šauliai).“³

Bendro požiūrio šioje konferencijoje istorikai neieškojo – nenorėjo užrūstinti direktoriaus. Konferencijos medžiagos, išleistos atskira knyga, pratarmėje Nikžentaitis kaip gryną pinigą pateikia savo ir bendraminčių nuomonę, Žalio net nepamini, nors toliau knygoje yra jo pranešimas su ką tik cituotais žodžiais ir skaičiais.

Po kurio laiko Nikžentaitis tapo Lietuvos istorijos instituto direktoriumi. Tada keisti teiginiai tapo vos ne valstybiniai, radosi vis daugiau jiems pritariančių.

Mūsiškiai nepaiso net prancūzų istorikų nuomonės apie sukilimą. 2003 m. lietuviškai pasirodė prancūzės Isabelle Chandavoine knyga „Prancūzmetis Klaipėdoje ir kas po to (1920–1923)“⁴. Autorė pateikia tuos pačius sukilimo dalyvių skaičius. Knygoje randame duomenų apie 1922 m. pabaigos nuotaikas:

„Klaipėdos krašte žinia apie tai, kad didžiosios valstybės pripažino Lietuvą [turima mintyje Lietuvos nepriklausomybė – K. K.], tik sukėlė tautiškai nusiteikusių lietuvių džiaugsmą, jie pasinaudojo šia proga sustiprindami savo propagandą tarp vietos žmonių. Bijodamas galimų ekscesų Petisnė [Prancūzijos įgaliotasis vyr. komisaras Klaipėdos kraštui – K. K.] uždraudė manifestacijas ir nusprendė surengti ką nors Lietuvos pripažinimui atšvęsti 1923 m. sausio 5–7 d.

Įtampa Klaipėdoje pasiekė viršūnę“ (p. 61).

„Sausio 9 d. sukilėliai įėjo į Klaipėdą [...] Susikūrusi E. Simonaičio vadovaujama laikinoji vyriausybė

tą pačią dieną paskelbė manifestą, kuriuo aiškino savo veiksmus ir visam Klaipėdos kraštui galiojančius įstatymus“ (p. 65).

„Klaipėdos gyventojai iš tiesų prisidėjo prie sukilėlių, kai tik Prancūzijos komisaro būrių pergalė tapo nelabai tikėtina“ (p. 66).

Ten pat pranešama, kad sukilėliai visur elgėsi gerai, vengė aukų, neįtardė priešiško prancūzams, nesprogdino tiltų, negadino elektros ir telegrafo linijų, kitų įrenginių: „Buvo išardyta tik dalis geležinkelio bėgių tarp Klaipėdos ir Šilutės (*Heydekrug*).“

Įdomiai papasakota apie klaipečių elgesį po to, kai prancūzai iškėlė baltą vėliavą: „Dvi tautiškai nusiteikusios lietuvių grupės išleido daugybę kreipimusi į žmones [...] Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas skelbėsi kovosias iki galo, kad kraštas būtų prijungtas prie Lietuvos“ (p. 67).

Knygoje randame ir citatų iš tų laikų Prancūzijos spaudos. Dienraštis *Le Temps* sausio 17 d. numeryje, be kita ko, rašė: „Klaipėdoje vokiečių buvo pakankamai daug, kad jie vien patys būtų susidoroję su vadinamuoju lietuvių sukilimu, jei būtų norėję“ (p. 67).

Beje, prancūzai dėl visa ko turėjo sandėlyje 500 šautuvų. Tomis dienomis juos kažkas pavogė.

Toliau pranešama: „Berlynas ir Maskva už įvykius Klaipėdoje kaltina Prancūziją ir Lenkiją.“

O mūsų istorikai kaltina... Lietuvą. Jie netiki nei mūsų, nei prancūzų archyvų duomenimis, nesiliauja vadinę sukilimo mitu.

Kodėl? Kur šuo pakastas?

Jau ne kartą laikraščiuose teko skaityti, kad Lietuva... okupavo Klaipėdos kraštą. Tik niekas kol kas dar neįdrįsta parašyti, kam jį privalome sugrąžinti.

Man ir kitiems Klaipėdos krašto, visos Mažosios Lietuvos tyrinėtojams⁵ ne kartą teko spaudoje atremti Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susijungimo priešininkų atakas,

Vygantas Vareikis net į straipsnio pavadinimą iškelia žodį „užėmė“, nelyginant Raudonoji armija Karaliaučių ar Berlyną.

Stebina ir šurkštokas teksto tonas. Vareikis daro tokią išvadą: tada Lietuva... „realizavo avantiūristinį žygį“.

Pagal „Tarpautinių žodžių žodyną“ avantiūra yra

nuotykis; rizikingas žygis; doros atžvilgiu įtartinas ir pasmerktas nepasisekimui.

Naujam *Kultūros barų* numeriui pasirodžius, keletas žurnalo skaitytojų skambino telefonu, būrelis lietuvininkų – sukilimo dalyvių vaikų ir vaikaičių – panoro susitikti, prašė netylėti, pataisyti įsismarkavusius istorikus. Teko atidėti į šalį visus neatidėliotinus darbus ir imtis šio straipsnio.

Pradėsiu nuo Tilžės akto, nes atsiranda išminčių, kurie ir jį pradeda neigti.

Tilžės aktu vadinama 1918.XI.30 Tilžėje priimta Prūsų Lietuvos tautinės tarybos (Mažosios Lietuvos tautinė taryba) deklaracija, kurioje tarybos nariai parašais patvirtino jau anksčiau ne kartą viešai skelbtą reikalavimą Prūsų Lietuvą prijungti prie Lietuvos Respublikos.

Aktas yra trumpas. Jame vos du sakiniai:

„Atsižvelgdami į tai, kad viskas, kas yra, turi teisę gyvuoti, ir į tai, kad mes Lietuviai čionai Prūsų Lietuvoj gyvenantieji sudarome šito krašto gyventojų daugumą, reikalaujame mes, remdamies ant Vilsono Tautų paties apsisprendimo teisės, priglaudimą Mažosios Lietuvos prie Didžiosios Lietuvos. Visi savo parašu šitą pareiškimą priimantieji pasižada visas savo jėgas už įvykdinimą minėtojo siekio pašvesti.

Tilžėje, lapkričio 30 d. 1918 mt.“

Aktą pasirašė 24 tarybos nariai: J. Vanagaitis, V. Gailius, M. Jankus, M. Deveikis, M. Banaitis, A. Smalakys, K. Paura, M. Lymantas, D. Kalniškys, F. Zubaitis, K. Knispelis, A. Jagomastas, J. Arnašius, J. Lėbartas, L. Deivikas, J. Užpurvis, J. Gronavas, M. Mačiulis, E. Bendikas, M. Reidys, V. Didžys, J. Juška, M. Klečkus ir J. Margys.

Esti besistebinčių, kad tarp Aktą pasirašiusių nėra žymaus ML veikėjo kunigo filosofijos dr. prof. Viliaus Gaigalaitis. Taip elgiasi neišmanantys diplomatijos subtilybių. Vilių Gaigalaitį lietuvininkai tris kartus iš eilės – 1903, 1908 ir 1913 m. buvo išrinkę į Prūsijos Landstaga. Ten jis gynė lietuvininkų teises. Diplomatiškas Vanagaičio elgesys kai kada buvo naudingesnis nei griežta bėkompromisinė kova. Beje, Gaigalaitis daugybę metų rašė dienoraštį. Jame apie Tilžės aktą parašyta tiek:

(1918) „30. XI. Prūsų Liet. Tautos Taryba reikalavo pagal Vilsono straipsnius Savęs apsisprendimo ir Maž. Lietuvos prisidėjimo prie Didž. Lietuvos.“⁶

Knygoje randame ir Gaigalaičio žmonos Marijos Dietze straipsnį „Mūsų bendro gyvenimo apžvalga“, rašytą 1944 m. Jame keletas sakinių paskirta ir čia aptariamai temai:

„1918 m. lapkričio mėnesį prasidėjo revoliucija. [...] Vilius pasakė vieną dieną, kad Klaipėdos kraštas bus tikriausiai atskirtas nuo Vokietijos. [...]

Klaipėdoje buvo įkurta „Vokiečių moterų pagalba“, prie kurios ir aš prisidėjau. Naujai pastatytas parapijos namas turėjo tarnauti vokiečių ir lietuvių draugijoms. Mes čia perkėlėme naujai įkurtą lietuvių sekmadieninę mokyklą ir „Moterų pagalbą“.⁷

Mintys apie Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susijungimą nebuvo atsitiktinės. Jos atėjo iš praeities, su padavimais apie prūsų kovas prieš užkariautojus, apie nemeilę žiauriams ateiviams, apie jų pasistatytos tvirtovės – Memelio pilies sudeginimą. Kovai už laisvę kėlė nuolatos stiprėjantis krašto germanizavimas. Nuo 1878 m. Tilžėje, visoje ML tautinį, politinį, kultūrinį darbą dirbo Lietuviškoji literatūrinė draugija, nuo 1885 m. – „Birutės“ draugija, nuo 1895 m. – Vydūno įsteigta lietuviška „Giedotojų draugija“. Tautinę sąmonę gaivino Lietuvių keliaujantis knygynas, jaunimo draugija „Santara“, gimnazijoje veikusios slaptos moksleivių organizacijos „Kardas“ ir „Baltija“.

Tilžėje ėjo lietuvių tautinio atgimimo laikraščiai *Aušra*, *Varpas*, *Tėvynės sargas*, *Apžvalga*. Knygnešiai juos gabendavo į rusų valdomą Didžiąją Lietuvą. Mažajai Lietuvai buvo skirti Tilžėje leistas *Naujasis keleivis*, Klaipėdoje – *Lietuviška ceitunga* ir kt.

Nebuvo pamirštas ir 1905 m. Vilniuje įvykęs Pirmasis lietuvių tautos atstovų suvažiavimas, pavadintas Didžiuoju Lietuvių Seimu, kuriame pareikalauta autonomijos visai etnografinėi Lietuvai, neišskiriant ir Mažosios (ML jame atstovavo Jonas Vanagaitis).

Pirmasis pasaulinis karas, jo tragiški įvykiai, palietę visus lietuvininkus ir lietuvius, irgi skatino sukilti prieš didžiųjų valstybių savivalę. 1914.VIII Didžiosios Lietuvos at-

stovai įteikė rusų valdžiai, tuo metu okupavusiai ir Mažąją Lietuvą, deklaraciją, vėliau pavadintą „Gintarine deklaracija“, kuria pareikalavo autonomijos. 1914.IX.21–22 JAV, Čikagoje, sušauktas Amerikos lietuvių seimas pirmuoju manifesto punktu įrašė reikalavimą sudaryti autonominę ir etnografinę Lietuvą⁸. Po mėnesio panašų nutarimą paskelbė ir Niujorko lietuvių seimas⁹.

Kaskart stiprėjo pasaulio lietuvių vienybė. Tų pačių metų spalio mėn. Lietuvių centras pasiuntė programinį laišką JAV lietuviams.

1915.I.20 Vilniuje įsteigta visuomeninė labdaros draugija „Lietuvių globa šelpti mūsų broliams lietuviams belaisviams iš Prūsų Lietuvos“.¹⁰

Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susijungimui buvo paskirtas 1916.IV.20–25 Hagoje (Olandija) įvykęs lietuvių kongresas.

Trys lietuvių konferencijos tuo pačiu klausimu įvyko Šveicarijoje: 1916.III ir 1916.VI Lozanoje, 1917.XI.2–10 Berne. Šioje konferencijoje dalyvavo Vilniaus Lietuvos tarybos atstovai, Rusijos lietuvių, Amerikos lietuvių delegacijos.¹¹

Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susijungimo būtinumas pabrėžtas Sankt Peterburgo lietuvių seimo, įvykusio 1917.VI.8–16, rezoliucijoje.

1917.VIII.1–4 Vilniuje susirinkęs Lietuvių organizacinis komitetas konstatavo:

„Lietuvos teritorija bus nustatyta pagal etnografinius principus ir etnografines lietuvių tautos sienas, be jokių sąlygų ir krašto ūkio gerovei reikalingų pataisų.“¹²

1917.IX.20–28 Kijeve įvyko Rusijos tautų kongresas, kurio rezoliucijoje irgi akcentuojama tautų laisvė.

Lietuvininkus skatino ir Vokietijos pralaimėtas karas, ir nežinia ką žadanti revoliucija Rusijoje, ir 1918.I.18 JAV Kongreso priimta prezidento Thomaso Woodrow Vilsono deklaracija dėl tautų apsisprendimo teisės, ir 1918.II.16 paskelbta Lietuvos nepriklausomybė, ir Lenkijos pretenzijos į Rytprūsius, ir Klaipėdos krašto perdavimas Prancūzijos jurisdikcijai,

Tilžės laikraštis *Tilsiter Allgemeine Zeitung* 1918 m. nr. 262 pranešė: JAV prezidentas Wilsonas pažadėjo Amerikos lietuviams imtis žygių, kad M. Lietuva iki Karaliaučiaus atsiskirtų nuo Vokietijos ir susijungtų su

D. Lietuva. Vokiečių valdininkai surengė Ragainėje protesto mitingą. Nepaisydami vokiečių nusiteikimo, lietuvininkai 1918.XI.16 Tilžėje įsteigė Prūsų Lietuvos tautinę tarybą, dar vadintą Mažosios Lietuvos tautine taryba, kuri po dviejų savaitių paskelbė Tilžės aktą.¹³

„Tilžės aktas, išplatintas tūkstančiais plakatų ir lapelių, dar giliau sujaudino krašto gyventojus.“ Žinia, kad „Mažoji Lietuva atsiskirianti nuo Vokietijos ir nori susijungti su Didžiąja Lietuva į vieną valstybę“, bemat apskriejo visą pasaulį.¹⁴

1923 m. sukilimo dalyvis Jurgis Plonaitis šių eilučių autoriui yra pasakojęs:

„Tada aš buvau jaunas, gimnazistas, bet su bičiuliais domėjausi politika. Mes džiaugėmės, kad Tautinei Tarybai pavyko [per Danijos jūreivius – K. K.] perduoti savo atsišaukimą [turimas mintyje Tilžės aktas] į užsienį ir kad jis ten buvo paskelbtas daugelyje Europos, net Amerikos laikraščiu.“¹⁵

Tautinė taryba, sužinojusi, kad jos nariams gresia areštas, persikėlė į Klaipėdą, kur buvo palankesnės sąlygos politinei veiklai.¹⁶ Ten ji spaudoje skelbė savo tikslus: „Pirmaeilis uždavinys – apginti lietuvius ir lietuviškumą, paskelbti lietuvių ir vokiečių kalbų lygybę. Taip, taip! Lietuviai siekė tik lygybės su ateiviais.“¹⁷

Sužinojusi apie Tilžės aktą, Prancūzijos vyriausybė, siekdama geriau suprasti Mažosios Lietuvos žmonių nuotaikas, pasikvietė į Paryžių Klaipėdos krašto atstovus – lietuvininkus ir vokiečius. Lietuvių grupę sudarė Tautinės tarybos, Ūkio partijos, Žemės ūkio rūmų, Mažlietuvių laukininkų sąjungos, Lietuvių prekybininkų, Lietuvių jaunimo organizacijų ir Klaipėdos apskrities tarybos atstovai Vilius Gaigalaitis, Jurgis Reisgys, Adomas Brakas, Brožaitis, Dovils, Birškus.

Jie ten nieko nelaimėjo.

Į Londoną nuvykęs Vilius Gaigalaitis irgi nieko nepėšė.

1919.III.24 į Paryžiaus (Versalio) Taikos konferenciją atvyko Lietuvos Respublikos delegacija, vadovaujama užsienio reikalų ministro Augustino Voldemaro, ir konferencijos pirmininkui Georges'ui Clemenceau įteikė memorandumą, kuriuo prašė Mažąją Lietuvą pripažinti Lietuvos valstybei. Voldemaras perdavė pirmininkui ir analogišką Mažosios Lietuvos Tautinės ta-

rybos prašymą. Prancūzijos kariuomenės vyriausiajam vadui maršalui F. Fochui įteiktas raštas, kuriuo prašoma atiduoti Lietuvai Nemuno žemupį, Klaipėdos kraštą. Mūsų delegacija pateikė konferencijai Mažosios Lietuvos žemėlapi ir komunikatą dėl būsimų Lietuvos Respublikos sienų. Deja, Pirmojo pasaulinio karo nugalėtojos (JAV, D. Britanija, Prancūzija, Italija, Japonija) į lietuvių patriotų prašymą neatsižvelgė. Nuo Vokietijos buvo atskirta tik Mažosios Lietuvos šiaurinė dalis – Klaipėdos kraštas, bet ir tas perduotas prancūzų globai.

„Mažosios Lietuvos Tarybos rūpesčiu 1919.VI.25 Tilžėje sušauktas visuotinis organizacinis suvažiavimas nustatė veiklos principus, kūrė lietuviškas draugijas, jaunimo ratelius, įsteigė informacijos biurą [...] 1919. XI.24 Taryba nutarė pasiųsti savo atstovus į Didžiosios Lietuvos valstybės tarybą. [...] Iškilmingas Mažosios Lietuvos atstovų įvesdinimas įvyko 1920.III.20. Iškilmėse dalyvavo prez. A. Smetona, ministrų kabinetas, visi Tarybos nariai, kariuomenės ir svetimų kraštų atstovai. Kalbas susivienijimo reikalu pasakė Mažosios Lietuvos atstovai J. Šernas ir K. Lekšas. [...] Prez. A. Smetona pareiškė, kad „Mažoji Lietuva, sutapusi su Didžiąja, nieko nepraras iš to, kas jai brangu, ir kad ji visais atžvilgiais bus laimingesnė, nei pirma buvo.“¹⁸

Nesnaudė ir lenkai bei vokietininkai. Kasdien buvo ženkliesni jų žygiai paversti Klaipėdos kraštą laisvąja valstybe – *freištatu* (*Memeler Freischtat*). Tai skatino lietuvininkus imtis griežtesnių veiksmų. 1922.XII.18 jie sudarė Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetą: M. Jankus (pirmininkas), J. Strėkys, J. Lėbartas, J. Vanagaitis, V. Šiaulinskas, J. Brūvelaitis. Komitetas paskelbė keletą atsišaukimų į gyventojus. Antrajame atsišaukime buvo keliami trys labai konkretūs uždaviniai:

„1. Sujungti Klaipėdos krašto gyventojus į vieną organizuotą jėgą, kuri pareikštų pasauliui jų griežtą valią [...] prisiglausti prie Didžiosios Lietuvos.

2. Remti tautinį ir kultūrinį lietuvių veikimą visoje Mažajoje Lietuvoje.

3. Savo uždavinius pasiekti – kreiptis į Amerikoj, Didžiojoje Lietuvoje ir kitose šalyse gyvenančius brolius lietuvius ir prašyti jų moralinės ir materialinės paramos.“

Apie Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto veiklą šių eilučių autoriui yra pasakojęs jau minėtas Jurgis Plonaitis, sukilimo laikais buvęs Lietuvių banko Pagėgių skyriaus vadovas, aktyvus lietuvininkų veikėjas:

„Per labai trumpą laiką atsirado Komiteto skyriai Šilutėje, Pagėgiuose, Lauksargiuose, Sartininkuose, Natkiškiuose, Katyčiuose, Plaškiuose, Rūkuose, Rusnėje, Saugose, Lankupiuose, Priekulėje, Vanaguose ir kitur. [...]

Ir aš Pagėgiuose turėjau susiorganizavęs nemažą būrį jaunimo.¹⁹ [...]

Mes ginklavomės ir dieną naktį stebėjome, ką veikia prancūzų įgulos, kokie jų planai. Apie visa tai pranešdavau Šilutėje veikiančiam Komitetui. Aš nemažai sužinodavau iš prancūzų unterprefekto, mokėjusio vokiškai. Jis dažnai užeidavo į banką pinigų išsikeisti. [...]

Kviečiami žmonės vienijosi, sukilėlių kasdien gaušėjo. Kaimuose ir bažnytkaimiuose jie pamažu ėmė valdžią į savo rankas, nuginklavo nepatikimus policininkus, rinko įmonių ir įstaigų vadovų parašus, kad pritaria Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto veiksmams.

Prancūzų įgulos, rodos, vis dar nesuprato, kas čia darosi. Dėl šventos ramybės iš Pagėgių ir kitų miestelių jos traukėsi į Klaipėdą, bet ir ten prasidėjo prieš prancūzus nukreipti streikai. [...]

– Nebuvo tokio lietuvininko, kuris nenorėtų susijungimo su Lietuva, – įsitikinęs Jurgis Plonaitis. – Daugelis nesiėmė ginklo tik iš baimės. Žmonės klausė: kas bus, jei pralaimėsime? Juk sušaudys. Arba uždarys į kalėjimą. Geriausiu atveju atims ūkius ir išsiųs į Lietuvą. Ką ten veiksime? Elgetausim...²⁰

Tačiau drąsuolių radosi vis daugiau. Žygio į Klaipėdą išvakarėse visas kraštas buvo sukilėlių rankose.

Tilžės aktas ir jo vaisiai nepamirštami. Lietuvininkų bendrija „Mažoji Lietuva“ ir Klaipėdos universitetas šiai datai kasmet skiria mokslines konferencijas, jose skaityti pranešimai išleidžiami atskiromis knygomis. Tilžės akto ir Klaipėdos sukilimo minėjimus kasmet rengia užjūrio lietuvininkai ir lietuviai.

Ir Aktas, ir Sukilimas nėra mitai! Tai tikrovė. Tai

šimtmečius trukusio gražaus ir vaisingo Mažosios ir Didžiosios Lietuvos žmonių bendravimo rezultatas. Tas bendravimas davė mums pirmąją lietuvišką knygą, pirmąjį poetą, į Rusijos okupuotą Lietuvą nešė kultūrą, lietuviškos spaudos draudimo laikais išgelbėjo lietuvių. Neįmanoma tuo nesidžiaugti. ■

¹ 1923 m. sausio įvykiai Klaipėdoje. Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centro surengtos mokslinės konferencijos medžiaga, 1995.

² Cituota iš Alvydo Nikžentaičio pratarinės, išspausdintos minėtoje knygoje.

³ Ten pat, p. 45.

⁴ Isabelle Chandavoine. *Prancūzmetis Klaipėdoje ir kas po to (1920–1923)*. Versta iš prancūzų kalbos. V., Žara, 2003, p. 192.

⁵ K. Kaukas yra išleidęs šešias knygas apie Klaipėdos krašto, visos Mažosios Lietuvos tragediją, jo žmones, istoriją ir praeities tyrinėtojus.

⁶ Vilius Gaigalaitis. *Atsiminimai*. Sudarytoja ir vyriausioji redaktorė Audronė Kaukienė. Mažosios Lietuvos fondas, Klaipėdos universiteto leidykla, 1998, p. 265.

⁷ Ten pat, p. 304–305.

⁸ Z. Ivinskis, *Lietuvos sienų klausimu*, p. 14. Cituota iš: Martynas Gelžinis. *Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva*. Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1996, p. 310.

⁹ P. Klimas, *Der Werdegung des litauischen Staates*. Berlin, 1919, p. 38. Pasinaudota minėta M. Gelžinio knyga, p. 311.

¹⁰ *Prūsų lietuviai Sibire*. 1939, K.; Mažosios Lietuvos enciklopedija „Globa“.

¹¹ Martynas Gelžinis, *Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva*, p. 311.

¹² Ten pat, p. 312.

¹³ Ten pat, p. 312.

¹⁴ Ten pat, p. 312.

¹⁵ Kostas Kaukas. *Tėvų ir protėvių šviesa: apybraižos apie lietuvininkų tragediją*. Mažosios Lietuvos fondas ir Klaipėdos rytas, 1996, p. 57.

¹⁶ Martynas Gelžinis. *Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva*, p. 114.

¹⁷ J. Plonaičio žodžiai iš K. Kauko knygos *Tėvų ir protėvių šviesa*, p. 58–59.

¹⁸ Vilius Pėteraitis, Jurgis Reisgys, Jonas Stiklorius. *Mažosios Lietuvos garbinga praeitis, liūdna dabartis ir neiški ateitis*. Mažosios Lietuvos fontas, Romuva, 2003, p. 89, 175.

¹⁹ Tas būrelis, išaugęs iki ginkluoto būrio, žygio į Klaipėdą išvakarėse užbloka nuo Tilžės vedantį plentą ir geležinkelį, nes niekas nežinojo, kaip elgsis užnemunėje esantys vokiečių kareiviai.

²⁰ J. Plonaičio žodžiai iš jau minėtos K. Kauko knygos *Tėvų ir protėvių šviesa*, p. 60–61.

KELINTĄ KARTĄ „NUSIBAIGĖ“ POSTMODERNIZMAS?

Kelios pastabos apie Nicolas Bourriaud peršamą naujadarą

Panašu, kad prancūzų teoretikas ir kuratorius Nicolas Bourriaud yra apsėstas aistros kurti „nemirtingus“, visuotinius meno terminus. Matyt, labai nori būti įrašytas į meno istoriją kaip sukūręs bent vieną plačiai pasklidusį *-izmą*. Į tai atkreipiau dėmesį, nes prieš kurį laiką pats įkvėptai ir naiviai bandžiau mūsų vietiniam kontekstui pritaikyti jo „reliacinės estetikos“ teoriją.

Šiuo metu „Tate Britain“ muziejuje veikia Nicolas Bourriaud kuruojama *Tate* trienalė, pristatanti britų šiuolaikinio meno viziją. Nesu joje buvęs ir turbūt nebūsiu, tad bandysiu grynai hipotetiškai aptarti dar vieną naujadarą, kurį ambicingai bando įteisinti Bourriaud – tai *altermodernas* arba *altermodernizmas*. Tuo tikslu surengta solidi trienalė ir išleista knyga, kurioje *altermodernumo* fenomenas pateikiamas kaip tikrai egzistuojantis.

Rimtai aptarinėti *altermodernizmą* arba *postmodernizmo* (ne)pabaigos klausimą būtų juokinga, bet pats bandymas „nukalti“ naują terminą yra įdomus

ir skatina susimąstyti apie šiuolaikinį meną apskritai. Naudinga ir mums bent fragmentiškai aptarti šį naujadarą, nors, sprendžiant iš internetinės informacijos, britų spaudoje jis sukėlė neigiamą, net sarkastišką reakciją. Juk tam tikrais aspektais tai gali būti aktualu ir kultūros periferijai. Galima prisiminti ir kitus naujadarų ar skolinių įteisinimo vietiniame kontekste bandymus. Pavyzdžiui, ištarinę apie *postmodernizmo* pabaigą ir „postprodukciją“ parodos „Saviobjektai“ kataloge arba „Emisijos“ kartos sąvokos modeliavimą tada, kai reikėjo skubiai formuoti Nacionalinės galerijos kolekciją ir parašyti (tiesiogine šio žodžio prasme) XX a. paskutinio dešimtmečio „dailės istoriją“.

Bourriaud autoritetingai pareiškia, kad „*postmodernizmas* baigėsi“ ir įžengėme į *altermodernizmo* erą. Bet, kalbant apie britų (ir apskritai Vakarų) šiuolaikinį meną, akivaizdu, kad konstatuoti *postmodernizmo* pabaigą yra triviale, nes tai seniai nuvalkiota tiesa,

todėl toks Bourriaud pareiškimas solidžios trienalės kontekste atrodo kaip tyčinis aki-brokštas.

Žinoma, kalbant apie lietuvių šiuolaikinio meno kontekstą, reikėtų atsižvelgti į vietos specifiką – nei

uoliai skiepytas *postmodernizmo* terminas, nei vėliau nedrąsiai išartata *postprodukcijos* sąvoka pas mus dar netapo akivaizdžius procesus atspindinčiomis banalybėmis, nes vis dar siekiame pademonstruoti, kad nesame atsilikę.

Bet grįžkime prie *altermodernizmo*, jei patikėsime, kad šis terminas vartojamas rimtai. Atrodo, Bourriaud sukūrė jį ankstesnių savo terminų – *reliacinė estetika* ir *postprodukcija* – pagrindu. Įmaišęs kelis sąlygiškai naujus, irgi ne savo sugalvotus, prieskonius, suplakė savito skonio kokteilį.

Pristatydamas naujojo meno viziją, teoretikas viską aprėpiančią ir kartu nieko nebereiškiančią *modernizmo* sąvoką „praturtino“ priešdėliu *alter-*, kuri galime suprasti ir kaip *alternatyvą* ir *kaip kitą, kitokį, papildantį...* Taigi, pasirinkęs istorinę mąstymo tiesę, Bourriaud skelbia po *postmodernizmo* atėjus *altermodernizmą*, kuris, pasak teoretiko, reiškia ir „istorijos pabaigą“, taigi kartu yra ir istoriškas, ir neistoriškas. Ši sąvoka suskaidoma į konceptualias – *tremties, kelavimo, sienų* arba *ribų* – potemes, kurios savo ruožtu yra susijusios su britų šiuolaikinio meno trienalės „manifestu“, netiesiogiai apeliuojančiu į modernistų manifestus.

Pagal šį manifestą, „*altermodernizmo*“ *alter ego* yra *globalizacija, chaotiška visata, multikultūriškumas, naujasis universalizmas*, pagrįstas vertimais ir *subtitravimu, globalia menine percepcija, kultūriniu nomadiškumu*. Prancūzų kritiko teigimu, modernizmas reprezentavo eurocentrizmą, postmodernizmas – kritinę reakciją į jį, o „*altermodernizmas*“ pagrįstas tuo, kad nebeliko kultūrinių pranašumų. Kitaip tariant, tai „*modernizmo* ir *postkolonializmo*“ sintezė.

Bourriaud teorinės sistemos yra įdomios ir provokuojančios. Matyt, jos ir konstruojamos ne kaip hierarchinė argumentų, turinčių ką nors įrodyti, visuma, bet kaip interaktyvi nuorodų sistema, nuolat vedžiojanti ratu. Todėl teorinėse jo konstrukcijose, kurios visada iliustruojamos ir konkrečiomis paradomis, yra nemažai tiesos. Iš tikrųjų būtų sunku nesutikti su tuo, kad pasaulis (menas) globalėja

(pavyzdžiui, *YouTube* arba *Tate* trienalės tinklalapyje galima pamatyti videointerviu su kuratoriumi ir dalį trienalės kūrinių), o kartu niveluojasi.

Taip pat akivaizdu, kad šiuolaikiniai jaunieji menininkai vis daugiau keliauja, t.y. *reziduoja*, o šiuolaikinis menas, ypač jei jis kuriamas periferijoje ir yra orientuotas į didžiuosius kultūros centrus, remiasi vertimais ir subtitravimu. Žinoma, šiuos bruožus galima suvokti ne kaip natūralius, bet kaip primetamus galingesnių jėgų (visagalių bienalių, trienalių ir t.t.).

Taigi, ko gero, niekas neabejoja, kad globalizacija (bientalizacija) iš esmės yra ne koks nors erdvinis, kultūrinis ar laiko fenomenas, bet šias kategorijas valdantis *ekonominis* reiškinys. Nors Bourriaud, atrodytų, priešinasi šiuolaikinio meno niveliacijai ir komercializacijai, bet savąjį naujadarą įveda į apyvartą remdamasis komercijos dėsniais. Kai menas suvokiamas ne kaip stilių (ar idėjų) kaita, bet kaip ideologinis ir ekonominis reiškinys, kuri modeliuoja lobistai, kur kas aiškesnė tampa ir masinė bienalizacija. Bienalės plinta ne todėl, kad menas įvairėja, o todėl, kad meno kaip tokio nebėra, tačiau yra nuolat besiplečiantis biurokratinis, komercinis ir ideologinis tinklas, kuris manipuliuoja pseudoestetine retorika ir menininkų srautais.

Tokiame kontekste iš tikrųjų svarbesnis rezidavimas, nomadiškumas, subtitravimas, permanentinė komunikacija, globali percepcija, o ne meno praktika. Todėl Bourriaud peršamas *-izmas*, kaip nuoroda į tam tikrą stilių, gerokai glumina.

Kita vertus, tai ne vien naujo stiliaus „įvardijimas“ ar išradimas, bet ir netiesioginė nuoroda į galios centrus. Šiuo naujadaru tarsi pasakoma, kas yra pajėgus ar įgaliotas kurti globalius *-izmus*. O tai aktualu ir mums, nes, kai džiūgaujame, kad turime unikalų „savo“ ekspresionizmą, kad „įžengėme į postmodernizmą“ ar kad jis jau baigėsi, iš esmės stengiamės užsisivilkinti svetimus drabužius, prilygti kitų sugalvotoms kategorijoms – taigi patys pripažįstame, kad esame periferija. Gal reikėtų drąsiau išradinėti savo *-izmus*? Kompleksiškas „Emisijos“ reiškinys (sąvoka) turbūt laikytinas vienu iš pirmųjų žingsnių šia linkme.

Altermodernizmas, atrodytų, nekaltas menotyrinis terminas, irgi yra glaudžiai susijęs su ideologine propaganda. Menininkai iš „periferijos“ šiame modelyje reiškia abstrakčias periferijos ir egzotiškumo klišes: abstrakčią, badaujančią „Afriką“, egzotiškoje migloje skendinčią „Aziją“ arba atvirksčiai. Tai yra politiškai korektiški saugikliai. Ideologinę potekstę išduoda ir tai, kad globalus *altermodernizmas* pristatomas ne kaip siauras projektas, o kaip neva iš tikrųjų globalus stilius. Keista, kad „altermodernas“ siejamas su *meniniu stiliumi*, nes Bourriaud trienalės atveju jis (stilius) gali būti siejamas nebent su paviršiniais kūrinių formos ir turinio *keistumais*, o ne su kokiomis nors struktūrinėmis meno permainomis.

Globalus, žinoma, reiškia *viską apimantis*. Šiuo atžvilgiu galima suprasti britus, prancūzus, vokiečius, amerikiečius ir kitus, kurie turbūt jau net nebesuvokia *neglobalumo*. Kita vertus, lokalsios zonos ir meninės, kultūrinės taktikos, matyt, irgi gali būti

suvoktos tik globalizacijos fone. Tai tarsi savimonės atspindys savimonėje – kai kurios lokalsios kultūrinės, meninės terpės gali identifikuoti save kaip neglobalias, net antiglobalias, bet globalūs centrai tokių lokalumų paprasčiausiai nefiksuoja tol, kol šie neįgyja tam tikrų atpažinimo – bendradarbiavimo, rezidavimo, subtitravimo – ženklų. Jų paprasčiausiai nėra, kol jos nepriima gana griežtų žaidimo „pranašumų nėra“ taisyklių.

Bourriaud naujadaras perša įvairių minčių, ypač apie meno istorijos medijavimą ar parodijavimą. Kita vertus, „altermodernizmas“ susijęs ne tik su ideologija plačiąja prasme, bet ir su konkretesne finansine (ir simboline) nauda, kai siekiama sukurti tam tikros menininkų grupės įvaizdį ir išsikovoti vietą meno rinkoje. Prisiminkime, pavyzdžiui, 1992 metais *Saatchi* galerijoje surengtą YBA (jaunųjų britų menininkų) parodą arba „Gerų blogybių“ parodą Vilniuje, tada besikuriančiame ŠMC, – pirmoji išpopuliarino Damieno Hirsto ir Tracey Emin kartą, o antroji – Žilvino Kempino ir Aido Bareikio kursą. Visi žinome, kiek dabar kainuoja Damieno Hirsto formaldehyde konservuoti ėriukai. Vis dėlto pernelyg akivaizdus Bourriaud noras sukurti neeilinį reiškinių labiau primena ne šią „sėkmės istoriją“, o kritiko Davido Price'o bandymą 1999 metais toje pačioje *Saatchi* galerijoje paleisti į apyvartą terminą „naujasis neurotinis realizmas“, pagrįstą stilistiniais, bet dirbtinokais kūrinių keistumais. Nors paroda buvo plačiai reklamuojama, išleistas ir solidus jos katalogas, bet šis bandymas nebuvo sėkmingas. Tai verčia susimąstyti apie natūralius istorinius lūžius ir dirbtines, todėl laikinas, permainas.

Sunku pasakyti, ar Nicolas Bourriaud naujadaras įteisino akcija yra rimtas, ar tiesiog provokuojantis gestas. Britai gali sau leisti net ir tokiu būdu pajuokauti, o kartu tradiciškai pasišaipyti iš prancūzų, prisiminę Asteriksą, Obeliksą ir kt. Tokiam malonumui galima skirti net ir visą trienalę. ■

Max ALHAU

IŠ CIKLO „ŠIS TAS LAIKINO“

Iš kitos pusės šešėlio
 šitam molio krašte
 mirtis tau atmoka už tavo žodžius.
 Eini ne laiku –
 jau potvynis kyla
 ir veik jokios vilties vėl atrasti
 sausą smėlį, akmenukų glotnumą.
 Užmarštis, tuštuma ar baltumas –
 jie visi vienodai didingi.

***

Iškeliauti su pėdsakais priešais save,
 kad kelio neužmirštum,
 su žodžiais ant vienintelio puslapio
 tam, kad grįžtum į uostą,
 kur trykšta šaltiniai
 ieškodami laisvės.
 Išvykti tarsi iš anksto paruošiant
 žemę pūdymui,
 prieš nakčiai
 uždarant jos sienas.

***

Ir jei nieko nebūtų,
 tik išsisklaidę dūmai,
 keletas nedrąsių žingsnių
 sėkmės keliu?
 Nieko, tik sauja sniego,
 kad žiemą pasiektum.
 Būtent ten būtų ženklas
 mūsų priklausymo
 nepasiekiamybei,
 kurios išvengia paslaptis,
 tikroji mūs klajonių
 kaina,
 susijusi su baime
 prarasti viską.

***

O iš to, ką praradome,
 iš ežerų, migloje paslėptų,
 iš takelių ištiesintų,
 ar liks kas? Nebent
 kibirkštis, užklupus vakarui,
 medgalis, prisišliejęs prie pelenų
 ir toji erdvė, kuri plyti
 vidury gyvenimo ir mirties,
 joje atpažįstame, kas atsitiko
 mums, sunaikintiems
 ūmios karštinės,
 ir kartais, užmiršę
 savo sapnus, išstremtus
 anapus miego,
 nebeturime vilties
 grįžti į artimą žemę.

***

Tas medis, kurį pasodinome,
 kad augtų ant bedugnės krašto,
 ir tas, pasodintas tiesus lygumoje,
 ar žino, kad visi metų laikai
 visada yra sklidini laiko?
 Kad anapus žaibo yra
 prošvaistė, pranašaujanti aušrą?
 Nebeturime ko laukti,
 bet šitas medis gyvena
 ir ugnis, jam grasinanti,
 dabar tolsta nuo mūsų,
 per toli nukeliavusių,
 kad nepasiduotume pelenams
 ir prasiskverbtume pro užmerktas akis.
 Brasta sutrumpina žygį,
 mes kartu su kitais skubame
 pasinerti į rūką,
 kad jame visai pasiklystume.

Iš prancūzų kalbos vertė Tomas TAŠKAUSKAS

IŠ ROJAUS – Į PRAGARĄ

Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“ ir „Tarpautinis teatro festivalis „Sirenos“ vasario pabaigoje pristatė dailininko ir režisieriaus Romeo Castellucci’o interpretuotas Dante’s Alighieri’o poetines vizijas. Trupė „Societas Raffaello Sanzio“, kurią Castellucci’s su seserimi Claudia ir žmona Chiara Guidi įkūrė beveik prieš trisdešimt metų, remiasi neįprasta vaizdų ir prasių konstravimo sistema, būdingesne instaliacijoms ar performansams. Spektakliai paverčiami savotiškais sceniniais mirażais.

Naujausio kūrinio „Rojus. Skaistrykla. Pragas“ pasaulinė premjera įvyko Avinjono teatro festivalyje pernai vasarą. Vilniuje ši trilogija buvo išskleista trijose erdvėse trimis pavidalais. Tarp dviejų absoliutinės egzistencijos polių – Rojaus ir Pragaros – esanti Skaistrykla (amžinos palaimos arba amžino pasmerkimo prieangis), pristatyta videofilmo pavidalu, sukėlė didžiulį ažiotažą, visi norintieji netilpo į „Meno fortą“, tačiau pakartoti seanso ar perkelti jį į erdvesnę salę organizatoriai nesuskubo. Castellucci’o „Skaistrykla“ daugeliui taip ir liks nepatirtas kultūrinio gyvenimo įvykis, apipintas nuogirdomis ir nuomonėmis iš antrų lūpų. Užtat „Rojaus“ vartai Šiuolaikinio meno centre buvo atviri visiems. Nors ši erdvė akademinį dailininko išsilavinimą turinčio Castellucci’o meninei mąstysenai itin tinkama, nuvyllė elementarios tvarkos ir švaros stygius. Kita vertus, gal ŠMC rodomiems šiuolaikinio meno kūriniams, taip pat ir „Rojui“, tai suteikia papildomų

prasių? Pirmojo aukšto salėje su drapiruotomis užuolaidomis (kadaiše jos buvo baltos) patiri keistai trikdantį jausmą, tačiau jį sukelia ne idėjų, formų ir prasių netikėti kontrapunktai, bet įkyrūs pašaliniai garsai, kvapai ir kiti juslių dirgikliai. Dvi nuo šalčio pamėlusios pėdos, be garso trepsenančios kairėn dešinėn, netikėtai nutolsta, po akimirkos pasirodo jau kitoje vietoje ir vėl tęsia monotonišką savo kelionę ten, kur nebėra sąvokų „pirmyn“, „atgal“, „vakar“, „dabar“, „rytoj“. Kiek laiko praleisti Castellucci’o „Rojuje“, kiekvienas žiūrovas apsisprendžia pats – galima įeiti, pastovėti, pavaikščioti, išeiti. Idealus Rojus su garantija, kad, aplenkę Skaistryklą, bus išganyti visi, nuo pirmo iki paskutinio lankytojo.

Užtat „Pragas“ buvo apribotas teatrinio reginio konvencijomis – scena, žiūrovų sale, skambučiais, temstančiomis šviesomis. Tačiau teatriniai potyriai – tiek personažų, tiek žiūrovų – nesuvaržyti įprastinių teatrinės realybės dėsnių, vaizdinių seka „atleista“ nuo priedermės kurti vientisą erdvės ir laiko modelį. Vaizdais nesistengiama nei papasakoti istorijos, nei perteikti jausmų – Castellucci’o „Pragare“ pasakojimą atstoja išgyvenimas, kurio aštrumą ir pavojingumą pademonstruoja pats režisierius. „Mano vardas Romeo Castellucci“ – viena iš nedaugelio frazių, nuskambančių spektaklyje, po jos seka „autodafė“: apsvilkęs vatinį kostiumą, režisierius leidžiasi užpjdomas šunimis, kurių aršiam urzgimui kurtinančiu lojimu pritaria keli avanscenoje priišti

keturkojai. Ši, kaip ir kitos „Pragaro“ scenos, sukuria priešpriešą tarp sumanymo ir jo įgyvendinimo, nes tam tikri triukai yra netikras pavojaus, grėsmės – taigi ir paties „Pragaro“ – atspindys, tik iliuzija.

Castellucci'o ir Dante's kūriniai sieja tie patys pavadinimai, bet drąsiais XXI a. vaizdiniais nesiekama iliustruoti „Dieviškosios komedijos“. „Pragaro“ pradžioje sceną nuo žiūrovų skiria atvirkščias blizgančių raidžių užrašas „Inferno“. Vėliau lieka tik kabutės, o už jų atsiranda tokie objektai, kokių pagal įprastinę pragaro sampratą čia lyg ir neturėtų būti. Pirmiausia į sceną lėtai įslenka permatomas kubas, kuriame tarsi tokie į aplinką nereaguojančios akvariumo žuvys dainuoja ir nerūpestingai žaidžia vaikai. Kartu su jais pragare atsuduria ir „Societas Raffaello Sanzio“ bičiuliai, kurių pavardės su mirties datomis išryškėja vaizdų projekcijose: „Pragaras“ – bendra erdvė, daugelį metų kurta visų šiame reginyje dalyvaujančiųjų...

„Pragare“ atsiranda Kazimiro Malevičiaus „Juodasis kvadratas“, kurio suprematistiškai pasvirusi

kraštinė be gailės sutraiško kaukolę, neapsprendusią „būti ar nebūti“. Šmėžuoja ekscentriška androginiška Andy'o Warholo figūra žilais plaukais, su baltais marškiniais, džinsais ir švarku. Jis, tarytum Vergilijus Dante'i, mums tampa vadovu po neįaukią, logikos dėsniams ir laiko tėkmei nepaklūstančią erdvę. Warholo asmenybei ir kūrybai čia skiriama nemažai dėmesio, įvardijami svarbiausi jo dailės ir kino kūriniai. (Įdomu, kad šio menininko biografijos motyvais naujausią savo spektaklį „Factory 2“ neseniai pastatė ir lenkų režisierius Krystian Lupa.)

Castellucci'o „Pragare“ dalyvauja ne tik Raffaello Sanzio draugijos „tikrieji“ nariai, bet ir kelios dešimtys žmonių, kurie iki tol nė karto nebuvo išėję į sceną. Jų aktorinio pasirengimo lygis režisieriui nerūpi – žmogaus kūną, gebėjimą judėti jis naudoja kaip kūrybos materiją, nereikalaudamas asmeninio indėlio ar iniciatyvos – ji čia net nepageidautina, svarbiau drauge su visais slinkti nurodyta kryptimi

Romeo CASTELLUCCI
„Pragaras“
Spektaklio scena

Romeo CASTELLUCCI. „Pragaras“. Spektaklio scena

D. Matvejevo nuotr.

ir ramiai, be emocijų atlikti ritualą primenančius veiksmus. Ši ramybė savaip žavi, hipnotizuoja, tačiau kartu ir erzina, nes išnyksta teatro menui būdinga veiksmų prasmė, net dingteli mintis, kad galbūt „Pragaras“ labiau veikia tuos, kurie yra scenoje, negu tuos, kurie sėdi žiūrovų salėje.

Po spektaklio atmintyje išlieka keli stiprūs, paveikūs vaizdiniai, drauge su muzika sukūrę klampią asociacijų atmosferą, privertę pajusti laiko tėkmę. Pavyzdžiui, liepsnojantis fortepijonas ne tik skleidžia mįslingą ir vis kitokią gyvos ugnies šviesą, bet ir simbolizuoja amžiną nykimo, griovimo ir radiomosi, kūrimo dermę.

Kai kurie „Pragaro“ vaizdai stebina iliuziškumu, kai kurie – plastiškais poetizmais, kiti – daugiau ar mažiau pavykusiais techniniais triukais. Ropojan-

tys griaučiai kelia šypsena, scenos migloje išniręs baltas arklys stebina ramybe, kažkokiu paslaptingu taurumu, kol apipilamas raudonais dažais – šis veiksmas išryškina įvaizdžio butaforiškumą ir tiesmukumą. Trikdantys prieštaravimai kartu su ne visada gerai apskaičiuotomis laiko proporcijomis labiausiai ir trukdo besąlygiškai priimti Castellucci'o vizijas – atrodo, joms labiau tiktų ne teatro scena, bet kino ekranas, nes tada gal išnyktų kartais pernelyg akivaizdžios vizijų ir tikrovės siūlės.

Vis dėlto net ir tiems, kurie nepateko į „Skaisytyklą“, kelionė iš „Rojaus“ į „Pragarą“ tapo įdomia ir intriguojančia šiuolaikinės conceptualių reginių kultūros patirtimi. ■

„GROŽIS SLYPI PASLAPTYJE“

Iš Romeo CASTELLUCCI'O susitikimo su žiūrovais Vilniuje

Vasario pabaigoje Vilniaus tarptautinis teatro festivalis „Sirenos 2009“ ir nacionalinė programa „Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“ pristatė naujausią režisieriaus ir scenografo Romeo Castellucci'o (g. 1960) ir jo trupės Societas Raffaello Sanzio iš Čezenos (Italija) trilogiją „Pragaras. Skaistykla. Rojus“, sukurtą laisvai interpretuojant Dante's Alighieri'o „Dieviškąją komediją“. Nacionalinio dramos teatro scenoje buvo parodyta pirmoji trilogijos dalis – „Pragaras“, antrosios dalies – „Skaistyklos“ – buvo pademonstruotas vaizdo įrašas („Meno forto“ palėpės salėje jį pristatė pats Castellucci's), o trečioji dalis – instaliacija „Rojus“ keletą dienų veikė Šiuolaikinio meno centre.

Po spektaklio „Pragaras“ režisierius ir trupė, jau antrą kartą atvykę į Vilnių („Sirenų 2007“ programoje buvo parodyta „Tragedia Endogonia. Epizodas IV. Briuselis“), susitiko su žiūrovais. „Laba diena, ačiū – tiek ir temoku lietuviškai. Labai dėliaugiuosi vėl sugrįžęs į Vilnių, jaučiu, kad čia esama ypatingo dėmesio teatrui. Aktoriams labai gera būti tokio dėmesio sutiktiems“, – sakė Romeo Castellucci's prieš pat pokalbį, kurį moderavo Kristupas Sabolius, iš italų kalbos vertė Dainius Būrė.

Kristupas Sabolius: Pradedate spektaklį savo paties išėjimu į sceną, tai turbūt paralelė su pačiu Dante, kuris, išėjęs į mišką, sutinka tris žvėris – lūšį, vilką, liūtą – ir patenka į pragarą. Ar tai reiškia, kad

ir Jūs, išeidamas ir susitikdamas su žvėrimis, norite pasakyti, kad kiekvieno žmogaus kelias į pragarą yra labai asmeniškąs, kad pragaras yra vienas, o kelių į jį – daug?

Romeo Castellucci: Pirmoji spektaklio scena iš tikrųjų yra užuomina į Dante's kūrinio pradžia, nors tai, ką matėte, nėra Dante's kūrinio iliustracija. Vien jau todėl, kad pavaizduoti „Dieviškosios komedijos“ išvis neįmanoma. Poemos nepavaizduojamumas tam tikru atžvilgiu buvo problema. Todėl aš pasirinkau „įeiti“ į Dante, į jo asmenį – man svarbiau ne pavaizduoti jį, bet juo būti.

Įvyksta taip, kad Dante atsiduria tamsybėse, pasiklysta ir sako pametęs „tiesų pėdsaką takelio“. Tas išklydimas iš kelio yra tam tikras lūžis, nutrūkusi linija, ir tą trūkį rodo susitikimas su žvėrimis, kurie priverčia Dante grįžti atgal. Šią poemos išmonę aš išlaikiau. O aukščiausia išmonė – įsivaizduoti Dante's kelionę. Poemoje Dante daug ką mato, tačiau ir jis yra matomas, atsiduria vaizduojamojo dalyko viduje. Taip išreiškiamas metalingvistinis santykis su poezija, su menu.

Dar vienas dalykas, svarbus meno sampratai, – pavojus. Dante užsimena, kad menas – jo kelionė – yra labai pavojingas dalykas. Pirmasis pavojus – paklysti, nerasti kelio.

K. Sabolius: Tai, ką šiandien matėme, – tik dalis Jūsų trilogijos. Pastatėte visą „Dieviškąją komediją“, ne tik

„Pragarą“, bet ir „Skaistykla“, ir „Rojų“. Mačiau visų jų DVD įrašus ir susidarė įspūdis, kad būtent „Pragaras“ lėmė Jūsų pasirinkimą, buvo Jums didžiausias iššūkis ir painiausia intriga. Pirmoji mintis, kylanti pagalvojus apie Dante's „Pragarą“ scenoje, yra tokia: tai teatrinė savižudybė, nes tokio sudėtingo kūrinio neįmanoma pastatyti. Kita vertus, pragaras – teatrališkiausias dalykas pasaulyje. Aristotelis sakė, kad tragedija turėtų sukelti gailestį ir baimę. Jausmai, sukelti Jūsų spektaklio, yra gailesčio ir baimės mišinys. Ar pritariate, kad pragaras – teatrališkiausia, ką galima pastatyti teatre?

R. Castellucci: Pragaras visų pirma yra žodis, kurį visi žino. Žodis, kuris visiems mums skamba skirtingai. Bet kuriuo paros metu jį galima išgirsti. Taigi, ėmiausi pasiruošti šitą žodį. Taip, kaip ir Dante padarė. Dante's kelionė prasideda nuo tamsos, juodumos, tačiau tai kelionė į šviesą ir per šviesą. Stipriausias jo susitikimų su pasmerktomis, pražuvusiomis sielomis stimulus yra gyvenimo troškulys. Tarp Dante's ir pasmerktųjų sielų, su kuriomis jis su-

sitinka, įvyksta mainai, kurių objektas – nugyventi gyvenimai, jų patirtis. „Pragare“ gyvenimo troškulys yra stipriausias sandas, čia jis dominuoja labiau nei kitose giesmėse.

Suprantama, ši kelionė asmeninė, tačiau ir kiekvienam žiūrovui tai yra kelionė. Man būtų labai įdomu išgirsti žiūrovų nuomonę, nes tai kitoks perskaitymas negu mano.

Režisierius Jonas Vaitkus: Norėčiau paklausti, ar gerbiamasis režisierius skaitė visą Dante's poemą?

R. Castellucci: Taip, suprantama, perskaičiau visą Dante, dar ir todėl, kad tai yra tolesnę Italijos literatūrą pagrindžiantis tekstas.

J. Vaitkus: Bet ar skaitėte poemą kaip istoriją, kurią Dante aprašė?

R. Castellucci: Aš buvau labiau paveiktas paties Dante's asmens negu jo poemos, bandžiau įsikūnyti į jo asmenį.

J. Vaitkus: Tai ar čia yra režisieriaus impresijos apie Dante, ar pats Dante?

„Pragaras“.
Scenoje – režisierius
Romeo Castellucci.
D. Matvejevo nuotr.

R. Castellucci: Tai impresijos apie Dante. Pavadinimas yra ne Dante's „Pragaras“, o laisva interpretacija Dante's „Pragaro“ motyvais.

J. Vaitkus: Aš manau, kad tai yra režisieriaus „Pragaras“, o ne Dante's.

R. Castellucci: Taip, suprantama. Kaip visi menininkai, taip ir aš, susidūręs su kūrinium, esu veikiamas jo vaizduotės ir kartu jaučiuosi labai netvirtai to milžiniško vaizduotės pasaulio akivaizdoje. Kad ir kaip būtų, žodis „pragaras“ nėra Dante's išradimas. Tas žodis turbūt toks pat senas kaip žmogaus dvasia. Pragaras yra dalykų paviršiuje, pragaras yra tarp žmonių. Nenoriu pateikti neigiamos šito žodžio sampratos, čia nekalbama apie blogį, apie šėtoną – viso šito spektaklyje nėra. Pragaras – tai emocinis tonas, kuris mums yra savitas, įprastas, kuriuo mes interpretuojame pasaulį. Lygiai taip pat mums reikalingas ir žodis „rojus“.

Klausimas iš salės: Ar Jūs esate tikintis?

R. Castellucci: Tai klausimas, į kurį paprastai neatsakau. Nemanau, kad įdomu žinoti, kas yra anapus kūrinio. Bent jau man, kai susiduriu su meno kūrinium, kad galėčiau jį interpretuoti, nėra svarbu žinoti jo autoriaus biografiją.

Klausimas iš salės: O ar dažnai Jus to klausia?

R. Castellucci: Labai dažnai. Mano manymu, teatras, o ir apskritai menas, yra būdas peržengti biografiją, t.y. mano biografija tampa jūsų biografija. Manau, režisierius turi išnykti kūrinio akivaizdoje.

J. Vaitkus: Norėčiau paklausti, negi iš kūrinio nesijaučia, ar jį parašęs dramaturgas yra tikintis, ar ne?

R. Castellucci: Esu patenkintas, jeigu nesijaučia. Man patinka, kai kūrinys sukuria problemą, o ne ją išsprendžia. Menininko užduotis – kurti problemą.

J. Vaitkus: Tai kokią problemą Jūs sukuriate, o kokią išsprendžiate?

R. Castellucci: Nėra išsprendžiama jokia problema, grožis slypi paslapyje, enigmoje. Prisiminkite graikų tragediją – būtent tai yra sukrečiantis jos grožis. Išspręstas kūrinys – miręs kūrinys pagal apibrėžimą.

J. Vaitkus: Tuomet „Vergų choras“ iš Verdi'o operos „Nabukas“ – išspręstas kūrinys, miręs kūrinys? Man įdomu, kaip jūs interpretuotumėte tą kūrinį?

R. Castellucci: Nepažįstu Verdi'o taip gerai.

J. Vaitkus: Ar nemanote, kad Dante kai ką idealiai perprato ir patyrė praregėjimą? Manote turįs teisę viską interpretuoti taip, kaip norite?

R. Castellucci: Tai yra žaidimo dalis.

J. Vaitkus: Manote, kad gyvenimas yra žaidimas, viskas yra žaidimas?

R. Castellucci: Kai susiduri su kūrinium, laisvė yra didžiulė, tiesiog gąsdinanti. Praktiškai tuštuma.

Oskaras Koršunovas (Vaitkui): Aš manau, gerbiamasis Mokytojau, kad menininkas gali interpretuoti ir Dante, ir „Hamletą“. Čia iš esmės prasidėjo pokalbis apie tai, kad literatūra, arba ideologija, kurių taip laikomasi teatre, viršija tai, kas vyksta asmeniškai su pačiu menininku, ką jis daro, ką jaučia. Šitas konfliktas yra labai rimtas lietuvių teatre. Lietuvių teatras niekaip neištrūksta iš literatūros. (*Plojimai*) Tenlink pakrypo ir šis dialogas.

K. Sabolius: Diskusija išties darosi karšta, tačiau grįžkime prie kūrėjo, dėl kurio čia susirinkome.

J. Vaitkus: Tai ne kūrėjas, o interpretatorius.

K. Sabolius: Bet kuriuo atveju kūrėjas.

Filosofė Rita Šerpytytė: Dar XVIII amžiaus estetikos autoriai, pavyzdžiui, Solgeris, kalbėjo apie nihilistinę meno prigimtį *par excellence* ir formos kaip tokios mutavimą. Kai žiūri Jūsų spektaklį, atrodo, kad jame tobuliausiai įkūnyta ši nuostata. Ar teisingai supratau, ką norėjote išreikšti šiuo spektakliu ir kitais spektakliais, kuriuos man teko matyti, – forma kaip tokia meno kūrinyje turi išnykti, menas yra nihilizmas *par excellence*?

R. Castellucci: Meno kūrinys, kurį aš gerbiu, prie kurio stoviu nuščiuvęs, turi kolapso, krizės sėklą.

J. Vaitkus: Dante turi krizės sėklą?

R. Castellucci: Suprantama, jame yra tasai kolapsas.

J. Vaitkus: Na, jeigu Dante turi krizės sėklą, tai nebėra apie ką kalbėti.

R. Castellucci: Reikia keisti požiūrio tašką, čia ir yra problema. Menas verčia keisti savo požiūrį, tai yra nuolatinio bėgimo, fugos būseną.

J. Vaitkus: Negalima pamiiršti savo tėvų.

R. Castellucci: Norėjau pasakyti, kad menas nėra kočia nors dėžė, koks nors objektas – tai subtilus ir dažnai neapčiuopiamas dalykas. Pernelyg paprasta būtų laikyti

meno kūrinį antkapiniu paminklu. Aš nesilaikau tokio požiūrio.

(Jonas Vaitkus išeina iš susitikimo.)

Klausimas iš salės: Noriu užduoti paprastą, neteorinį naivaus žiūrovo klausimą. Kodėl vienintelis atpažįstamas personažas scenoje yra Andy's Warholas, o ne Sinatra, Waltas Disney'us ar dar kas nors?

R. Castellucci: Iš tikrųjų pagrįstas klausimas. Aš sėmiausi įkvėpimo iš Dante's, kuris, susidūręs su anapusine tikrove, jaučiasi tarsi vaikas, – verkia, kenčia, matydamas, kas dedasi aplinkui. Ir susitinka kitą didį menininką, tampantį jo vedliu, – Vergilijų. Pasirinkau Andy Warholą, nes laikau jį nūdienos Vergilijumi. Lygiai kaip Dante'is reikėjo pirmtako, t.y. Vergilijaus, kuris parašė „Eneidą“, taip ir aš sėmiausi įkvėpimo iš kito modernybės menininko – Warholo. Galima sakyti, jis buvo neišvengiama figūra, menininkas, atradęs prarają daiktų paviršiuje, prarają, slypinčią paprastuose daiktuose.

K. Sabolius: Kai pamačiau Warholą šiame spektaklyje, pamaniau, kad tai – šėtonas, nes spektaklyje esama vujerizmo ir šiuolaikinių technologijų kritikos, be to, gyvename labai vizualiam – vaizdų pasaulyje, o tie vaizdai turbūt ir sukuria pragaros efektą. Ar galima būtų sakyti, kad Warholas, jeigu jis ir nėra šėtonas, bent jau simbolizuoja vaizdų išgalėjimo pasaulyje pradžią?

R. Castellucci: Taip ir yra. Warholas galėtų būti tiek Vergilijaus, tiek ir Liuciferio vaidmenyje. Tai dvi-prasmė figūra, išslystanti. Warholas nepateikia vertinimų. Jis – filosofinė figūra, įkūnijanti ne tik vaizdų išgalėjimą, bet ir tų vaizdų vertės, autoriteto netektį. Pavyzdžiui, bananas prilyginamas Mao Zedongo veidui. Tokie vaizdai rodo, kad istorija išnyko, jos nėra, ir sykiu jie kreipiasi tiesiai į tave. Warholo sakiny, kad kiekvienam iš mūsų skirta penkiolika minučių šlovės, būtent ir yra pragaros vartai.

K. Sabolius: Dar norėčiau paklausti apie „Skaistryklą“, kurios vaizdo įrašą publika matys rytoj „Meno forte“. „Skaistrykla“ labai skiriasi nuo šiandien matyto „Pragaros“ ir nuo kitų Jūsų darbų, nes joje yra aiški istorija, pasakojimas. Esate ne kartą sakę, kad norite kurti ikikalbinį teatrą, tad norėčiau pasiteirauti, kas lėmė tokį pasikeitimą, kuriant „Skaistryklą“?

R. Castellucci: Iš tikrųjų „Skaistrykla“ labai skiriasi, man pačiam keista, kad ji išėjo naracinio pobūdžio, su istorija. Galbūt todėl, kad pastaruoju metu mane labai traukia pasakojimo jėga. Tačiau šis pasakojimas, galiu jums pasakyti, yra savotiški spąstai.

K. Sabolius: Norėčiau paklausti Jūsų trupės vaikus, ar nebaisu vaidinti tokiaame spektaklyje? Kaip jaučiatės, būdami scenoje?

Vienas iš vaikų, vaidinęs berniuką su kamuoliu: Kai pradžioj įeinu į sceną – visai gerai. Paskui gali būti visaip.

K. Sabolius: To klausiu, nes vaikų tema man atrodo svarbi ir Dante'is, ir Castellucci'ui. Tai yra teologinė ir moralinė problema: Dante vaikus nuvaro į pirmąjį pragaros ratą. O režisierius šiame spektaklyje, man atrodo, oponuoja Dante'is ir tarsi kelia klausimą, kaip gali nekaltieji atsidurti tokioje vietoje? Kas yra kaltė, kas yra nuodėmė, kur ji prasideda? Ar galima būtų sakyti, kad užkeldamas vaikus ant scenos, įsukdamas į tuos pragaros ratus, Jūs kritikuojate Dante, oponuojate jam?

R. Castellucci: Dante susidūrė su didžiule teologine problema, nes turėjo parodyti Dievo sprendimą, kuris visada ir visur turi būti tobulas. Net ir tuo atveju, kai pragaros priangyje, limbe, atsiduria nekrikštyti vaikai. Taip pat ir tais atvejais, kai teisieji, pavyzdžiui, Vergilijus, atsiduria pragare, nes yra nekrikštyti. Taigi tam tikru atžvilgiu Dante išveria ir parodo šį Dievo tobulumo aspektą, nors tą rodyti yra labai sunku, galbūt net nepriimtina. Tačiau Dante nesiima vertinti Dievo sprendimo, jo nekvestionuoja.

Nepamirškime, kad tai labai sudėtingas, daugiasluoksnis kūrinys ir kad visos tos struktūros sąveikauja tuo pat metu. Yra teologinės doktrinos planas, yra istorinė ir politinė plotmė – daugybė sluoksnių, kurių apibendrinti neįmanoma. Kartu tai ezoterinis kūrinys, ir Dante dažnai buvo kaltinamas, neva jis – demono sūnus. Tai iš tikrųjų labai sudėtingas kūrinys, ypač kalbiniu aspektu – šio kūrinio kalba yra tarsi meteoras, nukritęs iš dangaus.

Grįžtant prie vaikų scenoje – jie sukuria savotišką atmosferą, tai tarsi trumpas jungimas, nes nebeaišku, kas yra objektas, o kas subjektas, kas žiūri į ką. Vaikas

scenoje yra dar ne personažas, bet jau persona, į kurią žvelgdamas negali neatpažinti savęs, žiūrėdami į juos žiūrovai tarsi veidrodyje mato save pačius. Taigi vaikas scenoje geba matyti žiūrovą. Žiūrovo žvilgsnis tarsi apverčiamas, nukreipiamas atgal.

Klausimas iš salės: Dante's kūrinys yra įkvėptas krikščioniškosios mitologijos, krikščioniško supratimo apie pragarą, skaistyklą ir rojų. Kiek Jums turėjo reikšmės krikščioniška šitų dalykų samprata ir koks Jūsų santykis su krikščioniškąja koncepcija?

R. Castellucci: Krikščioniškoji problematika teatre yra visuomet. Netgi galima sakyti, kad tam tikrame lygmenyje kiekvienas aktorius yra Kristus. Kalbu apie vakarietiško meną. Visas vakarietiškas menas yra tarsi struktūra (pabrėžiu šį žodį), sudėliota aplink Kristaus veidą, aplink Kristaus asmenį, jo padėtį. Čia nėra nieko mistiška. Reikia tik atpažinti jėgą, kuri yra objektyvi klasikinės struktūros jėga. Taigi paveiksle yra linijos, taškai, perspektyvų susikirtimai, ir kiekvienas žiūrovas gali juos jei ne atpažinti, tai bent empatiškai išgyventi, pajusti.

Klausimas iš salės: Norėjau paklausti apie spektaklio intonaciją: prieš porą metų Vilniuje matėme „Tragedia Endogonia“ ketvirtąjį epizodą, tad galvojant apie tokią temą kaip pragaras buvo galima tikėtis dar didesnės desperacijos. Bet čia to nėra. Ar galėtumėte pakomentuoti tokį intonacijų skirtumą?

R. Castellucci: Jau esu apie tai užsiminęs – skaitydamas Dante, išgyvenau „Pragarą“ kaip gaudinantį, švelnų dalyką, kaip gyvenimo ilgesį, gyvenimo stygių, kuris vaizduojamas kūrinyje. Būtent „Pragare“ galime perskaityti meilės istorijas, ne „Skaistykloje“, o juo labiau ne „Rojuje“. Man ši giesmė atrodo žmogiškiausia, humaniškiausia, nes čia pasakojama apie visų paliktus, apleistus žmones. Yra begalė kūnų, minios anonimiškų žmonių, bet visuomet labai tiksliai skamba vienvė. Būtent tokį vienvė pobūdį – ledinį, tikslų vienvė išgyvenimą – aptinku Warholo kūryboje, ji perteikia kraštutinai melancholišką atmosferą. Warholas – popmeno atstovas, bet neįdomu interpretuoti jį per popmeno prizmę. Manau, tai menininkas, apimtas didžiulės, siaubingos melancholijos.

R. Šerpytytė: Būtų įdomu sužinoti Jūsų požiūrį į tuos, kurie vaizdavo „Pragarą“. Pavyzdžiui, Jūsų tėvynainis italų tapytojas Luca Signorelli's vieną savo kūrinių pavadino „Vergilijus pranašas“. Ar Vergilijaus pranašo funkcija jo kūrinyje nėra panaši į Warholo misiją Jūsų spektaklyje?

R. Castellucci: Taip, žinoma. Luca Signorelli's nu tapė „Pragarą“, pilną nuogų rožinio atspalvio kūnų ryškiai mėlyno dangaus fone. Tai laikau labai didele šio menininko išmone. Nebūtina „pragaro“ sieti su negatyvumu.

Klausimas iš salės: Ar Jums svarbus pirmąjį siaubo jausmas, ar jaučiate jo įtaką?

R. Castellucci: Taip. Manysčiau, taip būna visuomet. Ir abstraktaus paveikslo akivaizdoje galima pajusti siaubą. Siaubas išreiškia pasiklydimą, sutrikimą. Aš kaip žiūrovas ieškau ir noriu išgyventi tokią baimę. Nes tik ši baimė gali bent kiek sumažinti dvasios alkį. Tai baimė, kuri yra forma. Baimė yra esminė struktūra, formuojantis vaiko dvasiai. Nėra tokios pasakos, kuri nebūtų baisi. Jeigu tokia yra, tai jau ne pasaka, o apsakymas.

Klausimas iš salės: Iš Jūsų atsakymų supratau, kad spektaklyje nesistengėte perteikti Dante's Alighieri'o papasakotos istorijos. Jeigu būtumėte kūręs spektaklį pagal patį žodį „pragaras“, pagal „pragaro“ sąvoką, ar spektaklis būtų kitoks?

R. Castellucci: Greičiausiai būtų toks pat, nes čia susieina du dalykai: per žodį „pragaras“ atėjau iki paties Dante's. Iš tikrųjų galvojau apie visus tris žodžius.

Man paprastai reikia gigantiškų temų, prieš kurias pasijusčiau mažas, įstumtas į keblią situaciją. Šių žodžių akivaizdoje nenoriu turėti jokios manevro laisvės. Nes tik iš tokio santykio, tokios kovos gali rasti tai, kas įdomu visiems, o ne tik tai, kas susiję su manimi. Tikiu universalio meno galia. Todėl labai tikiu ir žiūrovų vaidmeniu.

K. Sabolius: Žiūrovų vardu dėkoju už pokalbį. ■

Parengė Alma BRAŠKYTĖ

Pernai spalio 24–lapkričio 8 dienomis Vilniuje įvyko stambus ir svarbus šiuolaikinės muzikos renginys ISCM Pasaulio muzikos dienos / „Gaida“ 2008. Apie tai žiniasklaidoje daug kalbėta prieš, bet kaip niekad šykščiai po festivalio. Užsienio spauda buvo kur kas dėmesingesnė. Spausdinau kritikų, šiuolaikinės muzikos žurnalų redaktorių Giselos Gronemeyer (kartu su Reinhardu Oehlschlägeliumi ji redaguoja vokiečių MusikTexte – Zeitschrift für Neue Musik), Jano Topolskio (lenkų naujosios muzikos žurnalo Glissando redaktoriaus) ir Andreaso Engströmo (švedų naujosios muzikos žurnalo Nutida Musik ir ISCM World New Music Magazine redaktoriaus) tekstus, kuriuose aptariama ne tik vilniško festivalio kryptis ir programos, bet ir atskleidžiamas požiūris į šiuolaikinę akademinę lietuvių muziką.

Gisela GRONEMEYER

IN-BETWEEN

ISCM Pasaulio muzikos dienos 2008 Vilniuje

Fenomenalūs solistai Sira ir Boubakaras Djebate iš Senegalo *Pasaulio muzikos dienoje* Vilniuje atliko kompoziciją *Ou bien Sunyatta* („Arba Šūnjata“) balsui, afrikietiška korai ir simfoniniam orkestrui. Jos autorius – ne egzotiškos šalies atstovas, o vokietis, 56-erių metų kompozitorius Heineris Goebbelas, nuo 1999 m. profesoriaujantis Gyseno Taikomojo teatro studijų institute ir pagarsėjęs daugiausia įvairių tekstų inscenizacijomis. Šis kūrinys – koncertinė muzikinio teatro pjesės *Ou bien le débarquement désastreux* („Arba nesėkmingas nusileidimas“) versija, kurioje afrikietiškų ritmų ir muzikinių ritualų nebandoma įsprausti į tipišką europietišką orkestrą, o siekiama pabrėžti kultūrinius jų skirtumus, atsirandančius susidūrus šioms dviem tradicijoms. Orkestrinėje versijoje atsisakyta Josepha Conrado, Heinerio Müllerio ir Franciso Ponge'o tekstų, todėl minėtas susidūrimas ima atrodyti visai nepavojingas. *Sunyatta* – tai tradicinė vadinamųjų Senegalo griotų

daina, kurioje pasakojama mandinkų, gyvenančių Vakarų Afrikoje, istorija, artima ir atlikėjams, nes jie kilę iš šios tautos.

1922-aisiais Zalcburge įkurta ISCM [*International Society for Contemporary Music*, Tarptautinė šiuolaikinės muzikos draugija – red.] yra seniausias šiuolaikinės muzikos tinklas. 85-erius metus egzistuojančiai organizacijai priklauso beveik 50 šalių narių, ji kasmet organizuoja *Pasaulio muzikos dienas* (pertrauka padaryta tik karo metais, kai šiuolaikinė muzika Vokietijoje buvo laikoma „išsigimusia“). Šalių skyriai savo kompozitorių kūrinius kasmet teikia vietiniam rengėjui, kuris sukviečia tarptautinę atrankos komisiją. Vokietijai atstovaujantis Heinerio Goebbelso kūrinys buvo atrinktas iš 13 vokiškų kompozicijų (iš viso buvo atsiųsti 384 kūriniai). Jo idėja apie dviejų visiškai skirtingų kultūrų priešpriešą puikiai atitiko festivalio koncepciją *In-Between*, skirtą daugiakultūrinėms ir tarpdisciplininėms šiuolaikinės muzikos rūšims, aprėpiančioms teatrą, vizualinę ir audiovizualinę meną, garso instaliacijas, improvizaciją, įtraukiančioms elektroniką ir didžėjus.

Tačiau vien tik iš pateiktų kūrinių įgyvendinti pasirinktos programos koncepciją vargu ar pavyktų, nes šalys narės dažniausiai nepaiso rengėjo nurodytos temos ir atkakliai laikosi *Pasaulio muzikos dienų* taisyklės, kad festivalyje turi būti atlikta bent po vieną kiekvienos na-

rės kūrinį. Išskirtinai europietiška kompozitorių žiuri (vengras Peteris Eötvösas, anglas Jonathanas Harvey'as, italas Luca Francesconi's, lietuvė Onutė Narbutaitė ir estė Helena Tulve) vertindama kūrinius išdidžiai nekreipė dėmesio į šią taisyklę ir atrinko vos pusės šalių narių kūrinius. Teikti prioritetą kokybei, o ne kiekybei, bandyta ir *Pasaulio muzikos dienoje* Štutgarte prieš porą metų, bet tada tai sukėlė didelį pasipriešinimą ir masinius, ypač mažesnių šalių, nusiskundimus. Lietuvoje toks puolimas buvo silpnas, be to, jį atremti buvo lengviau, akcentuojant, kad viena iš trijų Baltijos valstybių pirmą kartą rengia *Pasaulio muzikos dienas*.

Dažnai ne atrinktieji šalių narių kūriniai, o pačių rengėjų pasirinktos kompozicijos paverčia programą įdomia. Tokiomis programų puošmenomis paprastai tampa valstybės, kuri rengia *Pasaulio muzikos dienas*, kompozitorių premjeros arba kūriniai iš nacionalinio tos šalies šiuolaikinės muzikos repertuaro. Festivalyje Vilniuje išgirdome lietuvių kompozitoriaus Ryčio Mažulio kūrinio „Čiauškanti mašina“ versiją kompiuteriniam fortepijonui. 1961 m. gimęs kompozitorius Lietuvoje vadinamas kanonų karaliumi, nes visą gyvenimą jis nieko kito ir nekūrė. Jo „Čiauškanti mašina“ tapo pagrindiniu Lietuvos „mašinistų“ muzikos kūriniumi, išreiškusiu 9-ojo dešimtmečio jaunųjų kompozitorių protestą prieš nuosaikųjį moderną. Čia nuolat kartojasi 12 melodinių frazių, kurių garsumas, tembras, ritmas ir tempas nekinta per visą kūrinį. Turint omenyje pirminį, 1922 m. Zolcburge suformuluotą šio tarptautinio muzikos festivalio tikslą – perteikti kiekvienų metų muzikinės produkcijos esmę, daugiau kaip 20 metų senumo kūrinio pateikimas *Pasaulio muzikos dienoje* atrodo keista išimtis. Kita vertus, užsieniečiams kaip tik įdomiau su lietuvių kompozitoriais susipažinti išgirdus pagrindinius, o ne naujausius jų kūrinius, pavyzdžiui, kaip lietuvių

muzikos Nestoro, 76-erių metų Broniaus Kutavičiaus *Andata e ritorno* („Ten ir atgal“), kurį jis parašė violončelių oktetui *Conjunto Ibérico*.

Bronius Kutavičius kartu su Osvaldu Balakausku ir Feliksu Bajoru priklauso tai kompozitorių kartai, kuri 8-ajame dešimtmetyje, Leonido Brežnevo eroje, Michailo Gorbačiovo vėliau pavadintoje „stagnacijos laikotarpiu“, ėmė ieškoti savo šaknų, atrasdama jas tradicinėse lietuvių liaudies muzikos formose, ypač besikartojančioje modalinėje polifoninės dainos formos – sutartinės – struktūroje. Ja remdamiesi kompozitoriai sukūrė savitą ritminių periodiškumą, diatoninę, tačiau netonacinę harmoniją, muzikinės medžiagos redukavimo ir cikliško sugrįžimo principą, priartėdami prie labai panašių rezultatų kaip ir amerikiečių minimalistai.

Terry'o Riley'o, Steve'o Reicho ir Philipo Glasso muzika Vakarų pusrutulyje greitai išgarsėjo ir tapo komerciškai paklausiai, o lietuvių minimalistų kūryba iki šiol neperžengė Lenkijos, Švedijos, Suomijos ir kaimyninių Baltijos valstybių ribų. Tai, be abejo, susiję ir su tuo, kad Lietuva sovietmečiu buvo labai izoliuota, ryšiai ne tik su užsieniu, bet ir su kitomis sovietų bloko šalimis – Ukraina, Gudija, net Latvija ir Estija – buvo silpni. Galbūt įtakos turėjo ir ypatinga lietuvių kalba, kuri kaip nė vie-

Heiner GOEBBELS. *Eraritjaritjaka - frazių muziejus*. Scenoje - aktorius André Wilms

na kita iš Europos kalbų yra giminiška indoeuropiečių kalbų šakai – sanskritui. Kompozitorių grįžimas į savo kultūrą buvo susijęs su stiprėjančia nacionaline savimone ir pasipriešinimu sovietiniam režimui. Glaudus kultūrinės tapatybės ir rezistencijos susipynimas, matyt, lėmė ir tai, kad pirmuoju Lietuvos prezidentu [Atkuriamojo Seimo pirmininku, – red.] po Lietuvos valstybės atkūrimo tapo muzikologas Vytautas Landsbergis, vienas iš Sąjūdžio, siekusių Lietuvos nepriklausomybės, įkūrėjų. Sąjūdžiui priklausė ir kompozitorius Osvaldas Balakauskas, 1992–1994 m. kaip Lietuvos ambasadorius Prancūzijoje, Ispanijoje ir Portugalijoje rezidavęs Paryžiuje. *Pasaulio muzikos dienoje* skambėjo kompozicijos *Melo-drum* premjera, kurią jis parašė mušamųjų ansamblui *Les Percussions de Strasbourg*. Čia šeši perkusiniai instrumentai daugmaž tuo pat metu atlieka trumpas melodines atkarpas, kurių trukmė ir ritmika varijuoja, tačiau sukuriamas vienalaikis harmoningas skambėjimas, naudojant prancūzų kompozitoriaus Olivier Messiaeno antrąją dermę su ribotomis transpozicijos galimybėmis.

Po lietuvių minimalistų 9-ajame dešimtmetyje atėjo neoromantikų karta, susitelkusi į naratyvines struktūras ir gražų skambėjimą. Šiai kartai priklauso 1956 m. gimusi kompozitorė Onutė Narbutaitė, kurios sakralinės kompozicijos *Lapides, flores, nomina et sidera (Cantio secundae novembris)* („Akmenys, gėlės, vardai ir žvaigždynai (Vėlinių giedojimas)“) premjera skambėjo Visų šventųjų dieną. Kompozitorė apie savo kūrinį rašė: „Tai ne tiek autonomiškos muzikos, kiek išdainuojamo žodžio kompozicija, paremta liturginiais tekstais bei akmenų, gėlių ir žvaigždynų lotyniškais vardais. Giedojimas, muzika visa tai susieja į nepertraukiamą struktūruotą vyksmą. Kiekvienoje dalyje pasikartojantys kompoziciniai elementai – psalmės, formulė *Requiem aeternam*, autentišku pavidalu naudojamas responsoriumas *Libera me* – priartina šį muzikinį vyksmą prie liturgines Vėlinių procesijas primenančio ritualo“.

Kompoziciją mišriam chorui, *piccolo* fleitai, trimitui, trombonui ir būgnui atliko įvairūs chorai tuo pat metu septyniuose Vilniaus senamiesčio bažnyčiose. Tai tapo ne tik gražiu naujosios lietuvių muzikos religinio įsitvirtini-

mo ženklu, bet ir atskleidė turtingą šalies chorų tradiciją.

Po vadinamųjų „naujųjų romantikų“ pasireiškė kompozitoriai, gimę 7-ajame dešimtmetyje. Atmetę socrealizmo normas, jie kūrė mechanišką „mašinų muziką“. Šalia jau minėto Ryčio Mažulio, kuris kaip ir anksčiau kuria kanonus, 46-erių metų Šarūnas Nakas yra bene geriausiai protesto dvasią išreiškiantis vidurinėsios kartos kompozitorius. 1982 m. jis įkūrė *Vilniaus naujosios muzikos ansamblį*, 1988 m. suorganizavo pirmąjį hepeningo seminarą Lietuvoje, o 1996 m. – naujosios muzikos festivalį „Gaida“, kurio programoje provokuodamas rašė:

„Ištrauka iš Pasaulio muzikos istorijos, 2027 metais išleistos Urano planetoje: ...Šio laikotarpio lietuvių muzikos nuopuolis paprastai siejamas su vadinamųjų „vakarykščių mašinistų“ kūryba. Atitrūkę nuo nacionalinės mokyklos pagrindų, šie kompozitoriai dirbtinai supaprastino balakauskišką kalbėseną. Ženklią įtaką jiems padarė prancūzų kompozitoriai avangardistai Boulezas, Solage'as bei Treboras. Manieristinis pretenzingumas pastebimas pačioje notacijoje, pavyzdžiui, Mažuliui priskiriamoje kompozicijoje, užsiciklinusio minimalisto Ričardo Kabelio šedevras dabar gali sukelti nebent atlidžią šypsena, o formalistinis, nenatūralus pseudosinkopavimas persmelkia visą Šarūno Nako kūrybą. Beje, vienintelis kūrinys, tuo metu pratęsęs archajišką liaudies kūrybos tradiciją, gelbėjęs lietuvių muziką nuo totalinio struktūralizavimo, – be abejonės, Tomo Juzeliūno „Karmen etnografinėje Lietuvoje“. Visa kita – pigus šlamštas, nevertas uranietiškios muzikologijos dėmesio.“

Pasaulio muzikos dienų programoje, deja, neatliktas nė vienas Šarūno Nako kūrinys – planuotas multimedijos projektas neįvyko, o Austrijos varinių pučiamųjų ansamblui *Windkraft Tirol* sukurtą kūrinį „Karūna“ (2005), kurį kompozitorius siūlė vietoj jo, organizatoriai atmetė.

8-ajame dešimtmetyje gimusių jaunų lietuvių kompozitorių nebedomina nacionalinis jų muzikos tapatumas, jie jaučiasi priklausantys globaliam pasauliui, kuriame menas jau nėra pririštas prie konkrečios vietos. Šiuolaikines komponavimo technikas jie išmano taip pat gerai kaip ir naujausias technologijas. Jų, kaip ir daugelio vyresnių kompozitorių (taip pat ir Broniaus

Kutavičiaus), vardai pas mus dar mažai kam žinomi. Dėl to, be abejo, kaltas ir profesionalių lietuviškų šiuolaikinės muzikos ansamblių stygius. Lietuvoje, kaip ir daugelyje mažesnių šalių, išskyrus Lietuvos styginių kvartetą [jis jau neegzistuoja, veikė 1945–1996 m. – red.], nėra kito kolektyvo, kuris eksportuotų lietuvišką muziką. Kompozitorius Šarūnas Nakas pabrėžia agresyvias elitinių Europos ansamblių kolonializmo apraiškas, nes jų koncertuose Lietuvoje skamba tik britų, prancūzų arba vokiečių muzika, lietuvių kompozitorių kūriniais programose vietos nėra. O juk svarbu, kad užsienio ansambliai atliktų ir vietinių autorių muziką, įtrauktų ją į savo repertuarus ir parodytų pasauliui. Didžiųjų Europos festivalių karuselėje nuolatos sukasi tie patys kompozitoriai, nors mažose šalyse būtų galima atrasti ne vieną lobį.

Dauguma premjerų *Pasaulio muzikos dienoje* įvyko šiuolaikinės muzikos festivalio „Gaida“ užsakymu – Lietuvos kompozitorių sąjunga *Pasaulio muzikos dienas* organizavo kartu su šiuo kasmet vykstančiu festivaliu. Organizatoriams tai suteikė didesnę laisvę šalia ISCM kūrinų sudėlioti savuosius akcentus. 1991 m. įkurtos „Gaidos“ [anksčiau ji vadinosi „Baltijos muzikos festivalis“ – red.] dėmesio centre atsidūrė Lietuvos, Latvijos ir Estijos muzika, deja, Baltijos muzikos forumas iš to neišsirutuliojo. Iširus Sovietų Sąjungai, kaimynės, užuot stiprinusios savo baltiškąją sąjungą, pradėjo ieškoti ryšių su Europos šalimis: Lietuva – visų pirma su Švedija, o Estija – su Suomija. Todėl *Pasaulio muzikos dienų* organizatoriams nepavyko tesėti saldaus pažado, kad užsienio svečiams pristatys turtingą Baltijos regiono muziką. Priešingai – „Gaida“ visų pirma norėjo įrodyti savo tarptautiškumą: pagrindiniais kompozitoriais čia buvo paskelbti Vakarų Europoje gerai žinomi autoriai Peteris Eötvösas ir Jonathanas Harvey's, o vienu iš kuratorių pasirinktas Olandijos festivalio organizatorius Lievenas Bertelsas, atsakingas už savo didžiuosius projektus: bendradarbiaujant su Jungtinės Karalystės Glainburno operos festivaliu pastatytą Peterio Eötvöso operą *Love and Other Demons* („Meilė ir kiti demonai“) pagal Gabrielio García Marquezo to paties pavadinimo romaną, Heinerio Goebbelso muzikinį spektaklį *Erari-*

tjaritjaka – musée des phrases („Eraritjaritjaka – frazių muziejus“) pagal Eliaso Canetti'o tekstus ir Luciano Berio antioperos *Laborintus II* realizaciją, po kurios antroje koncerto dalyje džiazos solistai iš Lietuvos laisvai interpretuodami savo improvizacijomis antioperą kūrė toliau.

Pasaulio muzikos dienų meno vadovas – 1964 m. gimęs kompozitorius Remigijus Merkelys yra festivalių „Gaida“, „Jauna muzika“ [šiam festivaliui jis vadovavo iki 2003 m. – red.] ir Vilniaus festivalių direktorius, be to, Lietuvos kompozitorių sąjungos pirmininkas, taigi atstovauja beveik visiems Lietuvos muzikinio gyvenimo valdžios lygmenims. Jo nuomone, vietos publikai patrauklesnis programos europeizavimas, o ne jos lietuvimas:

„Festivalyje, žinoma, galėjo būti daugiau lietuviškos arba baltiškos muzikos. Galbūt ne toks platus jos pristatymas, kaip kad Jūs norėtumėte, buvo nedidelė klaida, tačiau, mūsų manymu, šis renginys neturėtų būti nacionalinis. „Gaida“ visų pirma yra tarptautinis festivalis. Vis dėlto pristatysime 17 lietuvių kompozitorių kūrinių, o tai jau tikrai daug. Be to, mūsų festivalio strategija visada buvo pagrįsta premjeromis, užsakymais ir naujų kūrinių atlikimais, todėl ir šįkart lietuvių kompozitoriams užsakėme 9 kompozicijas. Nors didžiuojamės mūsų kompozitoriais, tačiau tikrai ne kiekvienais metais iš jų galime tikėtis ypač sėkmingų kūrinių. Turint galvoje mūsų mažos šalies situaciją, reikėtų pripažinti, kad sėkmingų kūrinių pasitaiko ne taip dažnai“.

Tad nenuostabu, kad šis jungtinis festivalis neturėjo specifinio profilio, nes *In-Between* koncepciją jau seniai vienokiu ar kitokiu būdu bandyta realizuoti ankstesnėse *Pasaulio muzikos dienoje*. Taigi šio festivalio centre atsidūrė Europa, kitų kontinentų muzika su esą blankiais kūriniais liko periferijoje. Tokia pozicija visiškai neatitinka dabartinių ISCM nuostatų, nes draugija jau senokai bando atsikratyti europocentrizmo tvaiko. Todėl įdomesnius ISCM kūrinius buvo galima išgirsti ne reprezentaciniuose orkestrų ir ansamblių koncertuose, o iki ankstyvo ryto trukusiame koncertų maratone [*Procession – red.*]. Šiuolaikinio meno centre skambėjo *In-Between* kompozicijos iš Švedijos, Norvegijos, Suo-

mijos, Lenkijos, Rusijos, Turkijos, JAV, Kanados, Japonijos ir Korėjos, taigi, ne iš Vakarų Europos.

Čia įstrigo 1972 m. gimusio suomių kompozitoriaus Perttu Haapaneno kūrinys vyrų chorui išgalvotu pavadinimu *Khoorg*, paremtas daugeliu dirbtinių jo paties sukurtų kalbų. Kompozicijoje pabrėžiama trintis tarp muzikos lengvumo ir tokio sunkaus instrumento kaip vyrų choras – jį kompozitorius pastūmėjo klounados, cirko numerių link. Suklusti privertė 1982 m. gimusios JAV kompozitorės Ashley Rose Fure kūrinys dideliame ansambliui ir elektronikai *Blush* („Raudonis“). Ramioje Aukštutinio ežero pakrantėje Mičigane užaugusi kompozitorė jautriai reaguoja į agresyvių miesto garsovaizdžių akustinę grėsmę. Džeržgesiuose ieškodama poetinio turinio, elektronikos sukurtus triukšmus ji apsupa tyliais instrumentiniais skambesiais, kurie perima pirmųjų rezonansus ir, užuot slopinę, juos dar labiau sustiprina. „Šioje *in-between* erdvėje, – sako kompozitorė, – *Blush* reiškia pastangas pažvelgti į kitą karštligiškos garsinės kultūros fasado pusę, ieškant viduje slypinčio lyriškumo. Akustiniai instrumentai paryškina (tarsi raudoni skaitalai ant skruostų) paslėptą harmoninę garsų struktūrą, kuri dažniausiai atmetama kaip nuobodus chaosas. Kūrinyje įrašyti akustiniai elementai irgi turi išlieti į vientisą komplikuotą plotmę“.

ISCM valdybos nariai kuria strategijas ir laužo galvas, kaip geriausius festivalio kūrinius eksportuoti į kitas šalis, bet ir šiaip akivaizdu, kad *Pasaulio muzikos dienų* etiketė vietiniam aukšto lygio festivaliui visada padeda tvirčiau atsistoti ant kojų. Tiesa, metams bėgant, tarptautiniai *Pasaulio muzikos dienų* atgarsiai vis silpnėja, ypač palyginti su ankstesnėmis tarpukario versijomis, kai Schönbergo grupės premjeras neleisdavo atsikvėpti visai Europai. Jei norime, kad ISCM festivalis globaliame šiuolaikinės muzikos pasaulyje vėl atliktų vieną iš pagrindinių vaidmenų, jis visų pirma turėtų pasirūpinti konkrečiu *Pasaulio muzikos dienų* profiliu, o ne tik egzistuoti kaip šalių narių pristatomų kompozitorių rinkinys ar atspindėti organizatorių interesus. Turbūt tai bus įmanoma padaryti tik pasiryžus esminei reformai. ■

Iš *MusikTexte – Zeitschrift für Neue Musik* vertė
Eva LIPNICKAITĖ

Jan TOPOLSKI

RIEDULYS, LENGVAS

IT PLUNKSNELĖ

Vilnius: Pasaulio muzikos dienos / Gaida

Pasaulio muzikos dienos – tai kompozitorių iš bemaž pusšimčio ISCM priklausančių šalių naujausios kūrybos apžvalga. Kūrėjai gali siūlyti kūrinius ir per vietines sekcijas, ir tiesiogiai. Šių metų festivalio kataloge pateiktas iškalbingas sugretinimas – kiekvienos šalies pateiktų ir žiuri atrinktų kūrinių sąrašas. Iš Lenkijos buvo pasiūlyti 9 kūriniai, atliktas 1 – Jaceko Grudzieńio *Ad naan*, efektyviau šiuo požiūriu pasirodė Farerų salos ir Malaizija – 1:1. Savaiame suprantama, daugiausia kūrinių pateikė šių ir kitų metų šeiminkai – lietuviai (23) ir švedai (7). Kitas įdomus sąrašas yra kompozitorių rodyklė: šiemet išsiskyrė kviestinių festivalio kompozitorių Jonathano Harvey'o (9) ir Peterio Eötvöso (5), taip pat Karlheinz Stockhauseno (6 intuityviosios partitūros) ir Jurgio Mačiūno (5 konceptualieji kūriniai) pavardės. Dar vienas iškalbingas sugretinimas – šalių ir miestų, rengusių *Pasaulio muzikos dienas* sąrašas. Prisiminkime, kad Varšuva šią garbę pelnė tris kartus, du iš jų buvo kertiniais kraštui momentais: 1939, 1968 ir 1992 m., dabar dėl šios teisės varžosi Vroclavas. Pastaraisiais metais *Pasaulio muzikos dienos* vyko Honkonge, Štutgarte, Zagrebe, Šveicarijoje ir Slovėnijoje.

Ir nė karto nė vienoje iš buvusių SSRS valstybių! Turėjo praeiti bemaž 20 metų, kad ISCM ryžtųsi viešnagei Vilniuje. Pirmą kartą Lietuvoje, pirmą kartą Baltijos kraštuose, pirmą kartą buvusioje Sovietų Sąjungoje. Lietuvos pasirinkimas yra motyvuotas: šalis turi kelis įsitvirtinusių naujosios muzikos festivalius, efektyviai veikiančią Kompozitorių sąjungą ir Muzikos informacijos centrą, be to, – nemažai pasaulinės

klasės kūrėjų kiekvienoje kartoje. Vilnius 2009 m. taps [tapo – red.] Europos kultūros sostine su daugybe įdomių renginių, taip pat ir muzikinių. Paprastai *Pasaulio muzikos dienos* vyksta drauge su kokiu nors vietiniu renginiu: Lenkijoje tai buvo „Varšuvos ruduo“, o Lietuvoje – jau 18 metų spalį vykstantis festivalis „Gaida“, kurios vadovas Remigijus Merkelys tapo ir *Pasaulio muzikos dienų* direktoriumi. Buvo pasitelktas ir kvietinis kuratorius Lievenas Bertelsas iš Olandijos festivalio komandos. Šių *Pasaulio muzikos dienų* šūkis *In-Between* – tarp: tarp polių, tarp tradicijų, tarp menų. Plakate mergaitė už virvutės laiko balioną.

Ir tik po akimirkos pastebime, kad tai – ne balionas, o didelis riedulys. Lengvas it plunksnelė.

Dalyvavau nedidelėje šio stambaus renginio dalyje, viešėjau vos 6 dienas iš daugiau nei dviejų savaitių ir aplankiau tik 10 koncertų iš 26. Bet ir toji dalis buvo įspūdinga. Visų pirma, buvo galima pasiklausti kūrėjų iš skirtingų šalių, nors didžiuma jų kuria daugiau ar mažiau modernistinę ir globalistinę muziką. Pristatyta visa žanrų gama – nuo muzikinio teatro (Heinerio Goebbello *Eraritraritrajaka*, Peterio Eötvöso *Love and other Demons*) iki koncertų kaip kelionių (5 valandų trukmės *Procession* arba Onutės Narbutaitės religinė muzika Vilniaus bažnyčiose), iki simfoninės (aktyviai dalyvaujant čionykštės Nacionalinės filharmonijos orkestrui) ir kamerinės muzikos (tarp kitų ansamblių – *Apartment House*, *Kremerata Baltica*), iki improvizacijos (*Trio Palimpsest*, *Ensemble für Intuitive Music Weimar* ir kt.), alternatyviosios elektronikos (*Duplicate*, pb8, DJ Florentintin, Scanner) ir instaliacijų (Jonathano Harvey'o, Davido Brynjarso Franzsono ir kt.). Deja, kaip tik šių renginių neteko aplankyti.

Iš matytų ir girdėtų labai pozityvų įspūdį padarė du kamerinės muzikos koncertai su apgalvotomis

Ensemble Modern koncertas. Kompozitorius Peteris Eötvösas diriguoja savo kūrinių „Pokalbio nuotrupos“. Sopranas - Barbara Hannigan.

ir kruopščiai sudėliotomis programomis. Kompozitorius ir garso dizaineris Vykintas Baltakas drauge su sopranu Rita Balta, trimitininku Sava Stoianovu ir kontrabosininku Uli Fusseneggeriu surengė vakarą „Turba/Soliniai duetai“. Scenoje – iš pažiūros paprastas butas su sofa, foteliais, šviestuvais ir kaktusais. Tokios scenografijos fone atlikėjai įvairiomis sudėtimis be pertraukų atliko šiuolaikinės kamerinės muzikos „skanėstus“. Nuskambėjo hipnotizuojantis Scelsi'o *Mantram* ir karštligiška Berio *Sequenza XI*, atradimu man tapo Furrerio ir Baltako duetai, apstulbinę instrumentine sudėtimi. Furrerio kūrinys *Lotófagos* sopranui ir kontrabosui pagal ritmo bei spalvos giminiškumą suartino skirtingus polių. Baltako kompozicija *RiRo* sopranui ir trimtui žaidė rezonansais ir interferencijomis. Instrumentinių kūrinių tarpuose iš garsiakalbių sklido Gerharo Rühmo *sound-text compositions* [garsiraščių kompozicijos – red.], o pabaigoje atlikėjai pateikė bendrą improvizaciją. Lenkijoje pasigendu tokių koncertų.

Kitą nepaprastą programą parengė pastaruoju metu išgarsėjęs šiuolaikinės akustinės gitaros virtuožas iš Šveicarijos Magnusas Anderssonas. Regis,

koncertas turėjo būti tik gitaros rečitalis, tačiau atlikėjas – galbūt jau kiek nuvargintas konvencionalumo? – nepaisydamas žanro ir instrumento darė viską, kas tik įmanoma. Daugelyje kūrinių panaudota elektronika, video- ir teatriniai efektai vakaro herojų leido išvysti kitoje šviesoje. Viskas prasidėjo Christopherio Anthino kūriniu *Playmaster* – tai specifinis šiuolaikinės, klasikinės, folkloro, pop-ir net techno- muzikos koliažas, plėtojamas tarp gyvo atlikėjo, vaizdo ir magnetofono įrašo. Droro Feilerio *Herkos Odonton II* („Už dantų“) įtraukia ir aktorių, kuris beveik per visą kūrinių stovi tarp dviejų obeliskų su vis nekantrėsne mina, kol galiausiai juos nugriauna. Kūrinyje žaidžia percepcija ir monotonija: pirmoji jo pusė – tai triukšmo juosta, antrąją charakterizuoja subtili puantilistinė faktūra, vis dėlto abi, nors taip ir sumanyta, yra gerokai per ilgos. Šio kūrinio sukeltas nerimas sprogo Julio Estrados opuse *A Box with Braid* („Dėžė su kaspiniu“). Privačiame gyvenime gitaros neapkenčiantis kompozitorius žiauriai su ja susidoroja – atlikėjas išderina, įtempia, išstampo, nutraukia stygas, naikindamas instrumentą. Urošo Rojko epitafija *Passing away* („Išnykimas“) skambėjo seno laikrodžio tikslėjimo ritmu. Nenumaldomą laiko tėkmę įkūnijo nekintantis tempas, nors spalvos nuolatos subtiliai keitėsi. Meistriškas kūrinyje, kuriame, kompozitoriaus sumanymu, išgaunami paprastai net nepastebimi garsai.

Kiti du fantastiški koncertai – ansamblių nuopelnas. Lietuvos radijo choras [iš tikrųjų Latvijos radijo choras – vert.] atliko tris Jonathano Harvey'o kompozicijas, atskirtas baltiškėmis premjeromis. Labiausiai imponavo Harvey'o *Ashes Dance Back* („Pelenai sušoka atgal“) chorui ir elektronikai, bet gerokai suerzino jo *Summer Clouds Awakening* („Vasaros debesų pabudimas“), nes instrumentinių ir elektroakustinių partijų atlikėjams stigo koordinacijos. Daug ovacijų sukėlė Mariaus Baranausko paslaptingos, kerinčios „Trys vizijos pagal Tagorę“. Ansamblis *Les Percussions de Strasbourg* atlikdamas Gérard'o Pessono kūrinių *Ur Timon* („Už vairo“) at-

skleidė visą savo galimybių skalę, nes kompozitorius panaudojo daugumą iš 400 instrumentų, kuriuos, kaip teigiama, yra įvaldę prancūzai (deja, toks katalogas tampa varginantis). Laimei, šie atlikėjai netikėtu rakursu atsiskleidė Raphaëlio Cendo triukšmo muzikos kūrinyje *Refontes* („Revizija“), kur pagrindinį vaidmenį atlieka analoginė, traškanti juosta, o meistrišką subtilumą pademonstravo atlikdami Gérard'o Grisey kūrinių *Tempus ex Machina*. Šiame traktate apie laiką ir percepciją naudojama nedaug instrumentų ir spalvų, atrodo, kompozitorius nori atsikratyti fejerverkų ir susitelkti ties tuo, kas svarbiausia.

Apsilankiau ir kameriniame violončelių okteto *Conjunto Ibérico*, kuriam vadovauja Eliasas Arizcurenas, koncerte. Vilniškėje šio legendinio ansamblio, turinčio 20 metų stažą, sudėtyje atsidūrė ir lenkų žvaigždė Mikołajus Pałozsas, pakeitęs kitą muzikantą. Kiek per ilgo vakaro įdomiausiu momentu neabejotinai tapo Hervey'o kūrinių *Cello Octet* premjera. Kompozicija prasidėjo tartum erdvėje išdėstytu, daugeliui instrumentų išdalytu arfos *arpeggio*. Vėliau skambesys persikėlė į aukštesnius registrus, bet atsirado ir staigių gestų, agresyvaus *pizzicato*. Antrąją kulminaciją man tapo Sofijos Gubaidulinos *Mirage: The Dancing Sun* („Miražas: šokanti saulė“). Nors daugelis sprendimų čia klasikiniai, bet iš pauzių, choralų pakartojimų, bendrų *glissando* sukuriama tikra drama. Kokia vis dėlto tauri jos muzika! Šiek tiek nuvylė *Cantus Ensemble* iš Kroatijos. Gal todėl, kad koncerto programoje tiesiog nebuvo tokių laiko patikrintų kūrinių kaip *Conjunto Ibérico* repertuare (Harvey, Gubaidulina, Leovendie, Kagel). Bene įdomiausiai nuskambėjo Beneto Casablancos *New Epigrams* („Naujos epigramos“) – tirštos polifonijos, solinės instrumentų traktuotės ir naujojo sudėtingumo estetiką daugmaž atitinkančių efektų rinkinys. Jo kontrastas – Allos Zagajkevich kūrinyje *Air Mechanics* („Oro mechanika“), pagrįstas laipsnišku spalvų persiliejinimu, linearine forma ir judėjimo sustabdymu pabaigoje. Kompozitorė puikiai išnaudojo ansamblio sudėtį, mušamiesiems suteikdama pagrindinį akcentą.

Pagaliau – trys simfoninės muzikos vakarai. Dviejuose iš jų dalyvavo puikus (man netikėtai) Lietuvos nacionalinis simfoninis orkestras, diriguojamas Roberto Šerveniko. Aptarsiu įtaigiausius kūrinius. Estų kompozitorė Mirjam Tally savo *Turbulence* sukūrė fantastinį orkestro skambesį, inspiruotą įvairių mechanizmų, bet primenantį ir gamtos garsus, – šios autorės vertėtų nepaleisti iš akių! Tarp folklorizmo ir spektralizmo balansuojantis Dianos Rotaru kūrinys *Shakti* pelnė ISCM Jaunojo kompozitoriaus apdovanojimą (500 eurų; žiuri nariai – Harvey's, Eötvösas, Francesconi, Narbutaitė, Tulve). Vilniuje, diriguojant Peteriui Eötvösiui, kartu su nežemiškąja Barbara Hannigan koncertavo *Ensemble Modern*. Šis koncertas nuo pradžios iki pabaigos buvo stulbinantis: kilpų technika pagrįsta daugiasluoksni Michelio van der Aa *Mask* („Kaukė“), šmaikščios ir daugiareikšmės Peterio Eötvöso *Snatches of Conversations* („Pokalbio nuotrupos“), sonoristiniai, šiurkštūs ir erdviški Chongo Kee Yongo *Splattered Landscape II – Cloud's Echoing...* („Nutaškytas peizažas II – Debesų aidėjimas“) yra tikri perliukai, kuriuos šis ansamblis atliko kaip visada virtuoziskai.

Pasaulio muzikos dienos – tai ne tik koncertai, bet ir susitikimai: kuluaruose ar baruose, kiti – oficialeni. O šiuo konkrečiu atveju vyko dar ir sesija taupiu, bet lyg ir nieko nesakančiu pavadinimu „Kompozitoriaus dilema“. Ją sudarė keturi susitikimai su įvairiais kviestiniais specialistais, trumpi jų pasisakymai ir diskusijos, kuriose buvo gvildinama šiuolaikinio kompozitoriaus situacija akistatoje su įvairiais muzikos scenos veikėjais ir reiškiniiais – valstybe, agentu, užsakovu ir kritika. Atvykėlis iš Lenkijos, kur agento institucija beveik neegzistuoja, o užsakymų skaičius drastiškai mažėja, čia galėjo sužinoti naudingų dalykų. Gaila, kad pas mus nėra tokių profesionalų kaip Grahamas Hayteris iš nepriklausomos „CMPromotions“ agentūros arba Sally Cavender iš „Faber“ leidyklos – jie iš kompozitoriaus perima visus jo kūrinių leidybos, jos kokybės ir „produktų“ sklaidos rūpesčius, be to, nuolat kursto festivalių ir kitų institucijų, kurios užsako kūrinius, susidomėjimą.

Kita įdomi diskusijos tema – filharmonijos, festivalių, operos teatrų varžymasis dėl kūrinio premjeros ir spaudimas, kurį pripažinti kompozitoriai patiria užgriuvus užsakymų lavinai, o nepripažinti – kai tų užsakymų negauna. Nuomonės išsiskyrė: už tai, kad festivaliai ir kitų institucijų užsakymai privalo būti teminiai ar probleminiai, pasisakė, pavyzdžiui, Lievenas Bertelsas iš Olandijos festivalio, priešingos nuomonės laikėsi Grahamas McKenzie iš Huddersfieldo. Savo viltis, susijusias su leidėjais, agentais, kitais asmenimis, atskleidė ir patys kūrėjai. Buvo aptarta, ko tikimasi iš kritikų. Šioje diskusijoje turėjau malonumą dalyvauti ir aš. Kartu su Reinhardu Oelschlägeliumi (*MusikTexte* įkūrėju ir redaktoriumi, ISCM garbės nariu), Andreasu Engströmu (švedų naujosios muzikos žurnalo *Nutida Musik* ir ISCM metraščio *World New Music Magazine* vyriausiuoju redaktoriumi), Sorinu Lerescu (ISCM Rumunijos sekcijos vadovu, kompozitoriumi ir kritiku) ir moderatoriumi Jurijumi Dobriakovu (kritiku iš Lietuvos) buvo aptartos kritikos formos ir vaidmuo šiuolaikinėje žiniasklaidoje (nuo dienraščių, specializuotų leidinių iki interneto dienoraščių). Taip pat kalbėta apie aktyvios ir formuojančios kritikos, kuri stimuliuotų muzikos sceną ir nubrėžtų tendencijas, poreikį, apie rašančiųjų kompetenciją (profesijos horizontai, natų pažinimas, išorinė perspektyva). Kaip ir būdinga panašaus pobūdžio sesijoms, čia nepateikta aiškių atsakymų, tačiau bent jau buvo galima maloniai padiskutuoti. Galbūt iš čia užsimezgusių pažinčių vėliau išsirutulios kokie nors tarptautiniai projektai. ■

Iš *Ruch muzyczny* vertė Beata BAUBLINSKIENĖ

„ŠIUOLAIKINĖ LIETUVIŲ MUZIKA VISŲ PIRMA YRA EUROPIETIŠKA“

*ISCM Pasaulio muzikos die-
nos / Gaida 2008*

Rudenį ISCM festivalis *Pasaulio muzikos dienos* pirmą kartą įvyko baltų žemėse – Vilniuje, kur jau įsitvirtinusios naujosios muzikos festivalių tradicijos. Beveik nuo pat Lietuvos nepriklausomybės atgavimo rengiamas festivalis „Gaida“ tapo nepaprastai svarbiu šalies šiuolaikinės muzikos scenos reiškiniu, vietinę auditoriją supažindinančiu su užsienio autorių kūryba. 2008 m. *Pasaulio muzikos dienų* šeimininku tapęs „Gaidos“ festivalis buvo padalytas į dvi dalis: pirmoji savaitė daugiausia skirta ISCM programai, antroji – savitai „Gaidos“ koncepcijai. Man teko apsilankyti tik pirmosios savaitės renginiuose.

Vilniaus *Pasaulio muzikos dienų* festivalis pasirinko jau keletą metų eksploatuojamą madingą teminį rakursą *In-Between*, kuris, tiesą sakant, nieko iš esmės neatskleidžia, o tik dar kartą patvirtina, kad šiuolaikinės muzikos bendruomenė toliau ieško formų, erdvių ir publikos. Tačiau tokių teminių pasirinkimų nereikėtų suvokti kaip krizės simptomų, priešingai, juose galima išvelgti naujų gyvybingumo požymių. Ši koncepcija buvo itin artima praėjusių festivalių temoms – *Without Borders* („Be ribų“) 2006 m. Štutgarte ar *Music and Beyond* („Muzika ir anapus jos“) 2007 m. Honkonge. Šio festivalio programą palyginę su Vilniaus festivalio programa, galėtume drąsiai teigti, kad šįkart langas į naujas formas ir tarpdisciplininius kūrinius buvo atvertas gerokai plačiau. Pavyzdžiui, sumaniai integruotos garso instaliacijos, parinkus joms tinkamas vietas senamiestyje (Šiuolai-

kinio meno centras ir Šv. Kotrynos bažnyčia). Honkonge vykęs festivalis veikia priminė privataus uždaro klubo renginį, o vilniškis buvo nepalyginamai atviresnis visuomenei. Užsieniečius apstulbino gausi festivalio auditorija, dar didesnę svečių nuostabą kėlė tai, kad publika buvo labai įvairaus amžiaus.

Beveik kasmet *Pasaulio muzikos dienų* organizatoriai susiduria su sudėtinga užduotimi, kaip suderinti įsipareigojimus ISCM, o kartu įtvirtinti asmeninius interesus ir skonį, formuojant savitą programą. Nors šios sritys neturėtų oponuoti viena kitai, tačiau patirtis rodo visai ką kita. Honkongas 2007 m. įtikino daugeliui ISCM šalių narių, nes festivalyje atliko beveik visų jų kūrinius, o Vilniui šis įsipareigojimas tapo našta, nors festivalis dėl to nepasidarė menkesnis, atvirksčiai – jo programa buvo patraukli ir dinamiška.

Greta tarptautinės žiuri atrinktų kūrinių, dėmesys buvo sutelktas ir į du kviestinius kompozitorius: Jonathaną Harvey ir Peterį Eötvösą, kuris į Vilnių atvyko kartu su elitiniu šiuolaikinės muzikos ekspertu *Ensemble Modern*. Bet jo koncerte Eötvösas buvo nustelbtas gerokai įdomesnio kompozitoriaus Michaelio van der Aa, neišniro jis ir iš ISCM kompozitorių Chong Kee Yongo (Malaizija) ir Peterio McNamaros (Australija) šešėlio. Atvirai kalbant, ir kiti šio vengrų kompozitoriaus kūriniai nepadarė didelio įspūdžio. Ar tai būtų „sunkiojo“ modernizmo kompozicija *Octet Plus*, ar komunikabilesnis kūrinys *Jet Stream*, Eötvösos muzika visada lengvai nuspėjama, nes pernelyg įkyriai bando atitikti tam tikrus stilistinius standartus. Visai kitokį įspūdį padarė Jonathanas Hervey's, puikiai pristatytas kūriniu orkestrui *...towards a pure land* („...į tyrąją žemę“), choline muzika ir audiovizualine instaliacija *Mortuos Plango, Vivos Voco* („Apraudu mirusiuosius, šaukiu gyvuosius“). Skirtingai nei Eötvösas, savo vėlyvąjį modernizmą Hervey's pateikia nuoširdžiai, lyriškai ir labai asmeniškai.

Kitas kruopščiai pristatytas tarptautinis gigantas – Heineris Goebbelsas, išsiskiriantis kūrybinių idėjų įvairove, dažnai aprėpiančia net kelis filosofinių koncepcijų

kompleksus. Jo teatrinis kūrinys *Eraritjaritjaka – Musée des phrases*, pagrįstas Eliaso Canetti'o tekstais ir kelių klasikinių styginių kvartetų fragmentais, yra nuostabus, daugiabriaunis veikalas. Monologuose triumfuoja aktorius André Wilmsas, tyrinėjantis kalbos, meno ir realybės ribas. Paprastai, bet ypač efektingai, panaudotos gyvos projekcijos išplečia spektaklio erdvę iki senamiesčio gatvės ir nelieka abejingi net tie, kuriems neįkandama prancūzų kalba. Goebbelso *Ou bien Sunyatta* balsui, korai ir simfoniniam orkestrui, deja, nebuvo toks stubinantis. Skirtingų muzikinių kultūrų kryžminimo ir jų nesusikalbėjimo tema nepasirodė labai konceptuali. Gerokai smarkiau dėmesį kaustė ne egzotiškas afrikietiškas skambesys, o tame pačiame koncerte skambėję moterų kompozitorių kūriniai: motoriška Miriam Tally (Estija) *Turbulence* ir neoromantinių ekscesų kupina Ramintos Šerkšnytės „Žara“. Ši jauna lietuvių kompozitorė tiksliai žino, ką daro, ir daro tai nepaprastai meistriškai. Vienintelis klausimas – kas verčia kompozitorę kurti tokio stiliaus muziką šiandien?

Lietuvoje Šerkšnytė reprezentuoja tik pati save. Ji – puikus pavyzdys, kokia turtinga muzikos stilių atžvilgiu yra Lietuva, ypač turint omenyje šalies dydį ir tai, kad daugelį dešimtmečių ji ir jos kultūra buvo izoliuota. Todėl labai apmaudu, kad organizatoriai nepasinaudojo proga į programą įtraukti daugiau lietuvių muzikos, juo labiau kad festivalyje buvo apstu smalsių svečių iš viso pasaulio. Tačiau keletą ryškių lietuvių muzikos kūrinių vis dėlto išgirdome – tai Ryčio Mažulio specifinė, mechaniško minimalizmo „Čiauškanti mašina“, naujas Broniaus Kutavičiaus kūrinys [*Andata e ritorno* – red.] violončelių oktetui *Conjunto Ibérico*, regis, toliau plėtojantis vadinamojo „baltiško minimalizmo tendenciją“ ir puikus Mariaus Baranausko kūrinys chorui „Trys vizijos pagal Tagorę“.

Vis dėlto koks turėtų būti tarptautinio naujosios muzikos festivalio tikslas: tapti vietinės muzikos eksponavimo vieta ar langu į pasaulį vietinei publikai? Panašus klausimas, regis, jau senokai keliamas Lietuvoje, kurios šiuolaikinės muzikos scena pradėjo formotis dar sovietiniame vakuume. Kita nuolat svarsdoma problema – kokia šiandien yra lietuvių muzika

Ansamblio Apartment House koncertas. Smuikininkė Angharad Davies atlieka Jurgio Mačiūno kūrinį Smuiko solo.

Michailo Raškovskio fotografijos

po daugybės bandymų susikurti ar atrasti savo tapatybę?

Kad ir kaip vertintume šių *Pasaulio muzikos dienų* kokybę ar tai, kaip organizatoriams pavyko susidoroti su ISCM narių pageidavimais, akivaizdu, jog šis festivalis visų pirma buvo glaudžiai susijęs su Vilniaus publika. Gal būtent ji geriausiai ir išreiškia lietuvių tapatybę? O kalbant apie tai, ką *Pasaulio muzikos dienos* sužinojome apie šiuolaikinę lietuvių muziką, visų pirma reikėtų pasakyti, kad ji yra europietiška. ■

Iš Nutida Musik vertė Asta PAKARKLYTĖ

APIE PRASMĘ, SLYPINČIĄ UŽ GARSŲ

Vita GRUODYTĖ kalbina muzikologą Algirdą Joną AMBRAŽĄ

Vita Gruodytė: *Profesoriau, esame pažįstami štai jau dvidešimt metų. Man teko malonumas mokytis pas Jus ne tik muzikos teorijos, bet ir muzikologijos, – Jums vadovaujant apgyniau disertaciją. Pažįstu Jus kaip labai santūrų, gilų ir jautrų žmogų, dažniausiai nepasakantį to, ką galvoja. Mus artina kai kurie bendrumai – meilė Oskarui Milašui, kurį abu skaitome prancūziškai, gero vyno pomėgis – susitikę visuomet išlenkiame po taurę, esame artimi ir tuo, kad abu turime aiškią savo nuomonę, nors jos dažniausiai nesutampa, ir, manyčiau, turime gana panašų kultūros plėtimą, nors apie tai niekada nesame plačiau diskutavę. Šis pokalbis – tai neakivaizdinė proga sužinoti Jūsų nuomonę man rūpimais klausimais.*

Algirdas Ambrazas: Mieloji Vita, šis pokalbis tikrai netradicinis, įmanomas tik nepriklausomoje Lietuvoje ir tik esant modernioms technologijoms. Štai Jūs mane kamantinėjate iš Prancūzijos, Pietų Burgundijoje esančio miestelio Cuisery, o aš atsakinėju iš Antakalnio universitetinės ligoninės reabilitacijos skyriaus, kur gydausi po insulto. Taigi, savotiškas tiltas Prancūzija–Lietuva, pasitelkiant ne televiziją, o elektroninį paštą ir skaitmeninį diktofoną.

Tegyvuoja technologijos! Lietuvių XX amžiaus muzikologijos ypatumas tas, kad svarbiausi kompozitoriai pagal nerašytą taisyklę turėjo po „nuosavą“ muzikologą (arba atvirkščiai). Mane tai stebina, nes jaučiau, kad toks užsidarymas viename „tyrimo objekte“ apriboja lyginamųjų studijų galimybes ir platesnį požiūrį į kontekstus.

Stebiuosi Jūsų stebėjimusi. Juk paprastai kiekvienas rimtesnis muzikologas turi keletą labiausiai mėgstamų kompozitorių ir kurio nors iš jų kūrybos

tyrinėjimui skiria daugiau dėmesio. Žinoma, iš aki-račio neišleisdamas ir kitų.

Tai ir sunkiausia – susikoncentruoti ties vienu, bet neišleisti iš akių ir kitų.

Dėmesys pasirinktam pagrindiniam tyrimo objektui leidžia jį nuodugniai, visapusiškai iširti. Juk ir užsienyje įvairiais laikais rasime specialistų, pasišventusių vieno ar kito įžymaus kompozitoriaus kūrybai – Beethoveniui, Wagneriui, Šostakovičiui ar kitiems. Pažinti ir suprasti Johanno Sebastiano Bacho muziką padėjo kapitalinė Alberto Schweitzerio studija. O Fréderico Chopino kūrybos suvokimą praturtino solidūs Mieczysława Tomaszewskio veikalai. Manysčiau, turėtume tik dėjuoti, kad Lietuvoje Čiurlionio ir jo amžininko Sasnausko veiklos ir kūrybos tyrinėjimų ėmėsi profesorius Vytautas Landsbergis, padėjęs šiuolaikinės čiurlionianios pagrindus. Sakyčiau, šiuo metu didesnė yda yra ta, kad kai kurie muzikologai, giliau nepastudijavę atskirų kompozitorių, ima apie juos rašyti labai paviršutiniškai ir tendencingai. Muzikologė iš didžiosios raidės, manyčiau, buvo Ona Narbutienė. Būtina kuo greičiau išleisti šios daugelio itin vertingų knygų apie lietuvių muziką autorės periodikoje išbarstytų straipsnių rinkinį.

Savo studijų objektu pasirinkote Juozą Gruodį. Kodėl būtent jį? Ar todėl, kad jis buvo nuosaikus modernistas – Jums, jei neklystu, taipogi būdingas nuosaikumas, o gal dėl kitų priežasčių?

Turbūt nustebsite, bet tyrinėti Gruodžio muziką mane paskatino profesorius Juozas Gaudrimas, kuris nebuvo nei Gruodžio, nei naujesnės muzikos šalininkas. 1959 m. jis pasiūlė, kad parašyčiau populiarią, jaunimui skirtą apybraižą apie Gruodį. Nežinojau, kad

prieš keletą metų nedidelę monografiją apie savo mylimą mokytoją parašė Jonas Nabažas. Rankraštis buvo apsvarstytas Lietuvos kompozitorių sąjungoje, žiauriai sukritikuotas ir atmestas. Tada Nabažas sutelkė dėmesį į Juozo Tallat-Kelpšos kūrybą ir su Eugenija Ragulskiene 1983 m. išleido jam skirtą vertingą leidinį. O kai 1960 m. tuometinė Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla – dabartinė *Šviesa* – išleido dvigubai didesnės apimties nei buvo užsakyta mano brošiūrą „Kompozitorius Juozas Gruodis“, pajutau, kad iki tol buvę labai šilti santykiai su maestro Nabažu kiek atvėso.

Ar Jums asmeniškai teko sutikti Gruodį?

Gyvo jo nebuvau matęs, bet mano tėvai buvo su juo pažįstami tarpukariu. Tėvas nuvedė mane į Gruodžių sodybą Neries pakrantėje priešais Vilijampolę ir supažindino su kompozitoriaus našle Stase Gruodiene. Ji man patikėjo visą Gruodžio archyvą, kurį tada saugojo namuose. Po šapelį tempiau pasiskolinęs Gruodžio rankraščius, tėvų talkinamas perrašinėju jo straipsnius, laiškus, kitus dokumentus. Juos publikavau 1965 m. išleistame rinkinyje. Aišku, labiausiai domino pati muzika. Kai kurias dar nespausdintų Gruodžio kūrinių natas – *Styginių kvartetą*, motetą, savarankiškai studijuojant parašytų fugų rinkinį – stropiai perrašiau nuodugnesnių tyrinėjimų ir būsimų publikacijų tikslais. Kuo labiau gilinausi į Gruodžio kūrybą, tuo labiau ja žavėjausi. Imponavo jo muzikos vidinė jėga ir taurumas. Gruodis man tada atrodė gana modernus, ypač savo sodria harmonija. Patiko, kad jis nelaužė ilgaamžių muzikos tradicijų, sumaniai ir kūrybingai jas plėtojo. O svarbiausia, kad labai savitai ir organiškai išreiškė tautinį charakterį, lietuvių liaudies muzikos dvasią. Tai atitiko mano skonį ir gana anksti susiformavusias estetines pažiūras, kurias, beje, gerokai pakoregavo pirmasis tiesioginis kontaktas su XX amžiaus antrosios pusės Vakarų modernistinės muzikos reiškiniams.

Kalbate apie Varšuvos rudenį, kurie lietuvių muzikams tapo „langu į Europą“?

Taip. 1963-iaisiais mudu su Vytautu Landsbergiu buvome pirmieji lietuvių muzikai, SSRS kom-

pozitorių sąjungos vadovybės deleguoti į septintąjį *Varšuvos rudens* festivalį. Porą savičių klausėmės kokybiškai naujos muzikos ir tai darė svaiginamą įspūdį. Mano parengta radijo laida apie šį festivalį su gausiais muzikos pavyzdžiais, dėl radijo Muzikos redakcijos vadovybės neapdairumo prasmukusi į eterį, sukėlė skandalą. Kiek vėliau prastūmiau *Per galėje* savo išverstą Hanso Eislerio straipsnį „Arnoldas Schönbergas“ su išsamiais komentarais. Išverčiau Ernsto Křreneko „Dvyliktonio kontrapunkto studijas“. Svarbiausiu savo darbu naujosios muzikos propagavimo srityje laikau sovietmečio sąlygomis ganėtinai drąsią knygą „Muzika ir dabartis. Šiuolaikinės muzikos etiudai“. Bandžiau objektyviai ir populiariai aprašyti įvairius moderniosios muzikos reiškinius, jų kilmę, technikas, stilistiką, funkcionavimą, vengdamas sovietinėje muzikologijoje vyravusio Vakarų „dekadentinio meno“ smerkimo.

Ši nedidelė, lakoniška knyga, manau, ne tik man tapo pirmąja XX a. muzikos enciklopedija. Vytautas Landsbergis, beje, tuomet irgi „prastūmė“ į spaudą svarbių tekstų – apie aleatorinę muziką ir kita. Bet grįžkime prie Gruodžio. Artėja 125-osios jo gimimo metinės. Visuomet buvote pagrindinis jubiliejinių minėjimų organizatorius.

Aktyviai dalyvavau rengiant penkis Juozo Gruodžio jubiliejus – aštuoniasdešimtmečio, devyniasdešimtmečio, šimtmečio, šimto dešimties ir šimto dvidešimties metų. Gruodžio mėnesį įvyksiančioms 125-osioms kompozitoriaus gimimo metinėms rengiu stambų leidinį „Juozas Gruodis epochų sankirtose“. Tai nebus vientisa monografija, į rinkinį įeis pastaraisiais dešimtmečiais mano paties ir kolegų muzikologų įvairiomis progomis rašyti svarbesni straipsniai ir pranešimų tekstai, kompozitoriaus amžininkų atsiminimai, jo kūrybos vertinimai, plačiau visuomenei iki šiol nežinomi paties Gruodžio tekstai, neskelbti dokumentai.

Per tokias iškilmes pasitikrinama, ar jubilieato kūryba „vis dar aktuali“.

Gedimino ordino Karininko kryžiaus įteikimo ceremonijoje su Prezidentu Valdu Adamkum 2007 m. vasario 16 d.

Džojos Barysaitės nuotr.

Gruodžio kūryba ir mūsų dienomis neprarado meninės vertės ir reikšmės. Štai keletas pavyzdžių. Jonas Aleksa, mano pakalbintas 1995 metais per jo diriguoto Gruodžio simfoninių kūrinių koncerto repeticijos pertrauką, pasakė: „Juozo Gruodžio kūryba unikali, nepaprastas savitumas, originalumas. Kito tokio savito, nepakartojamo kompozitoriaus nėra – nei Lietuvoj, nei svetur. Poemas *Iš Lietuvos praeities* ir *Gyvenimo šokis* turėsiu savo repertuare, nuolatos atlikinėsiu įvairiom progom. Sutikčiau padaryti šių kūrinių orkestrinę redakciją.“ O mūsų abiejų, mieloji Vita, bendras pažįstamas, įžymus prancūzų kompozitorius ir muzikos teoretikas Claude'as Ballifas, susipažinęs su Gruodžio muzikos įrašais, susijaudinęs man parašė: „Koks gražus Jūsų darbas, susijęs su Juozu Gruodžiu. Aš žaviuosi jo kūriniais, ypač puikiu choro dainų rinkiniu. Gruodis yra tikras savo amato meistras. Sodrus orkestras, gražus baletas, graži opera [turima galvoje muzika *Šarūno* dramai], lyriška ir stipri. Labiausiai patiko jo muzika liaudies dainoms. Koks džiaugsmas per muziką išsiskverbti į Jūsų nuostabią šalį“ (citata iš 1996 m. sausio 10 dienos laiško).

Esu jau rašęs *Muzikos baruose*, kokį furorą rinktinei Berlyno menininkų auditorijai sukėlė 1993

metais teatre *Schaubühne* atlikta Gruodžio solo daina *Pavasario naktis Berlyne* su Kazio Binkio teksto vertimu į vokiečių kalbą. „Berlynas nevertas tokios žavios muzikos“, – teigė mano pašnekovai. Kai kurie Gruodžio kūriniai, ypač nuostabioji *Smuiko sonata*, mūsų dienomis patyrė tikrą renesansą. Anglų smuikininkas Christopheris Horneris su pianistu Marku Tanneriu 2003 metais šią sonatą atliko Kornvalyje, o su pianiste Zoé Smith 2004 metais grojo Londone, Kardife ir Lietuvoje, Muzikos ir teatro akademijoje. Ši *Sonata* sujungė ir Lietuvoje brendusius, bet vėliau skirtinguose pasaulio kampuose karjerą padariusius muzikus – smuikininką Raimondą Butvilą, kuris dėsto Venesuelos sostinės Karakaso universitete, ir pianistą Zecharią Plaviną – muzikologą, filosofijos daktarą, dėstantį Izraelio Bar Ilano universitete ir S. Rubino akademijoje Jeruzalėje, plačiai koncertuojantį Europoje ir JAV. Abu muzikai, pernai balandžio 16 dieną koncertuodami Vilniuje, Nacionalinėje filharmonijoje, atliko ir Gruodžio *Sonatą*. Ją entuziastingai įvertino vienas žymiausių Izraelio kompozitorių Ronas Weidbergas ir plačiai koncertuojantis amerikiečių kilmės pianistas, Paryžiaus *École Normale de Musique* profesorius Michaelis Wladkowskis. Taigi, tikrosios meninės vertybės nesenssta, ilgainiui jos sušvinta vis naujomis spalvomis.

Nuo gruodiškojo nuosaikumo pereikime į kraštutinius. Ką manote apie muzikinius eksperimentus – ieškojimus grynojo garso srity arba bandymus kurti heterogenišką, garsu neapsiribojantį meną? Atgimimo laikotarpiu buvo ir hepeningų kūrėjų. Ar manote, kad šis menas daro įtaką bendriems muzikos pokyčiams, ar tai tik tam tikram periodui (kaip Lietuvoje), ribotai meninei estetikai atstovaujanti sritis?

Novatoriškumą lemia ne muzikos priemonių naujumas, neįprastumas, bet jų įprasminimas. Esu skeptiškai nusiteikęs besaikio eksperimentavimo grynojo garso srity ar apskritai visokių išorinių efektų atžvilgiu. Nesidomiu nei grynosios elektroninės muzikos kūryba – ji vis dar, mano galva, tebėra eksperimentavimo stadijoje, nei juo labiau hepeningais. Manau,

kad tai laikinas reiškinys be didesnės perspektyvos. Mane džiugina tie lietuvių kompozitoriai, kurių kūryboje naujoviška muzikos kalba, puikus profesionalus meistriškumas dera su subtilia emocine raiška, dvasingumu. Gėriuosį Onutės Narbutaitės kūriniais. Nuoširdžiai apsidžiaugiau, kad jaunosios lietuvių kompozitorių kartos atstovei Ramintai Šerkšnytei paskirta Nacionalinė kultūros ir meno premija. Pritariu jos kūrybos kredo: „Man muzika nėra tik garsai. Tai prasmė, slypinti už jų.“

Ką laikote savo mokytoju ?

Mane, kaip muzikologą, formavo ne vienas pedagogas. Lietuvoje itin daug žinių gavau iš harmonijos teoretiko Zigmo Aleksandravičiaus, folkloristės Jadvygos Čiurlionytės, Sankt Peterburge – iš pirmosios disertacijos vadovo Semiono Ginzburgo, iš stažuotės vadovų – Ruthos Zechlin Berlyne, Claude'o Ballifo Prancūzijoje. Vis dėlto nė vieno iš savo pedagogų ir nė vieno iš studijuotų autorių nelaikau savo pagrindiniu mokytoju, nesu kurios nors jų suformuotos muzikologinės mokyklos ar krypties atstovas. Jaučiuosi esąs savotiškas autodidaktas, žinių sėmiausi iš įvairių šaltinių ir bandžiau jas susisteminti savarankiškai. Daugelį metų dėstydamas muzikos teorinių sistemų, tiksliau, muzikos teorijos istorijos kursą, įsitikinau, kad nėra ir negali būti vienintelės ar teisingiausios teorijos, tinkamos visiems muzikos reiškinių dėsningumams atskleisti. Geriausiu atveju galima išsiaiškinti tik kai kuriuos muzikos meno ar konkretaus kūrinio aspektus.

Ką patartumėte muzikologams pirmakursiams?

Kuo daugiau laiko skirti savarankiškoms muzikos kūrinų (natų, įrašų) studijoms ir, be abejo, skaityti literatūrą apie juos. Bet siūlyčiau aklaui nepasikliauti spausdintu žodžiu, reikia, kad kiekvienas įprastų kritiškai vertinti įvairių autorių skirtingus teiginius tuo pačiu klausimu ir susidarytų savo nuomonę. Būsime muzikologas turėtų nuolat skambinti fortepijonu, ne tam, kad pasiektų virtuoziškumo, o kad išsiugdytų grojimo *a prima vista*, tai yra iš lapo, įgūdžius. Tačiau

negalima apsiriboti vien pačios muzikos studijomis, būtina plėsti humanitarinį savo akiratį, domėtis kitų meno šakų ypatumais, bendraisiais kultūros, filosofijos, istorijos klausimais, mokytis kalbų. Jauniesiems muzikologams, ypač tiems, kurie studijų objektu pasirinko praeities epochų kultūrų tyrinėjimą, derėtų pramokti lotynų ir lenkų kalbas, kad galėtų naudotis specialiąja literatūra. Abejingumas rusų kalbai dažnai susijęs su neigiamu požiūriu į visą „sovietinį palikimą“, bet Rusijoje nuo seno susiformavusi labai tvirta ir reikšminga muzikologijos – ypač teorinės – mokykla. Užtenka prisiminti fundamentalius Jurijaus Cholopovo, Viktoro Bobrovskio, Viktoro Cukkermano, Levo Mazelio, Michailo Druskinio darbus. Vakarų Europos muzikologija dėl kalbos barjero neturėjo galimybės susipažinti su Rusijos teorine mintimi, todėl dabar skubama versti Sergejaus Tanejevo, Boleslavo Javorskio, Boriso Asafjevo, Georgijaus Koniuso veikalus, mokslinėje periodikoje publikuojamos jų ištraukos.

Intelektualinės investicijos į muzikologiją, kaip ir į menotyra ar literatūros kritiką, yra labai didelės, jei nori to imtis rimtai. Kita vertus, muzikologija daugeiui apskritai nesuprantama, ypač dabartinio – į pro-

Algirdas Jonas Ambrazas per savo knygos „Muzikos tradicijos ir dabartis“ pristatymą LMTA 2007-04-18 su kolegėmis Ona Narbutiene ir Gražina Daunoravičiene.

Olgos Posaškovos nuotr.

duktyvumą nukreipto – pasaulio kontekste. Mudviejų su vyru kartais klausia: o ką daro muzikologai? Sakom, „rašo apie muziką“. „Ir jums už tai moka?“ – stebisi. Normaliai mėstantiems žmonėms, matyt, sunku suprasti, kad dar įmanoma daryti kažką, už ką beveik nemokama. Rašyti knygas (Prancūzijoje tik garsūs rašytojai gauna honorarus iš leidyklų), groti savo malonumui... Ar dar grojate savo malonumui? Jei taip, kokius autorius?

Skambinimą senokai apleidau, bet Chopino ir Skriabino preliudai, Bacho choralai guli ant mano fortepijono pulto – retoms poilsio ir dvasinės atgaitos valandėlėms.

Sunku klausti muzikologą, kokie yra jo mėgstamiausi kompozitoriai, bet vis tiek klausiu.

Su amžiumi, matyt, darasi konservatyvus. Vis dažniau kyla noras sugrįžti į praeitį, o ypač į XIX a. Vilioja romantika tiek gyvenime, tiek muzikoje – Schumanno, Chopino, Griego pasaulis. Yra ir kelios nuankstyvos jaunystės itin žavinčios oazės – Aleksandras Skriabinas, o ypač Cėzaras Franckas. Pastarojo muzikoje tarsi atpažįstu savo paties sielos subtiliausius virpesius. Pamenu, studijuojant kūrinių analizę docento Jono Nabažo klasėje, pirmasis darbas buvo Francko *Smuiko sonata*. Plūkiausi beveik mėnesį. Perskaičiau konservatorijos bibliotekoje aptiktą knygą apie kompozitorių prancūzų kalba. Ir labai džiaugiausi, kai maestro šį mano referatą garsiai perskaitė kolegoms studentams kaip pavyzdinį. O baigiamiesiems fortepijono specialybės egzaminams pasirinkau Francko *Simfonines variacijas* fortepijonui su orkestru.

Ko ieškote skambančiame kūrinyje – struktūros, nes juk esate analitikas, ar kažko kito?

Jūsų tiesa, esu analitikas iš prigimties. Dar studijuodamas Lietuvos konservatorijoje, profesoriaus Stasio Vainiūno fortepijono klasėje, domėjausi skambinamų kūrinių formos, harmonijos ypatumais. Bandžiau skaityti prisipirktas partitūras. Pianisto profesiją pakeitęs į muzikologo, daugelį metų dė-

čiau muzikos kūrinių analizę, inicijavau ir drauge su trimis kolegomis parašiau šiai disciplinai skirtą vadovėlį, už kurį drauge su velioniu Antanu Venckumi pelniau Lietuvos valstybinę premiją. Tačiau klausydamasis skambančio kūrinio, jame pirmiausia ieškau ne struktūros, bet pačios muzikos – joje užprogramuoto emocinio poveikio, estetinio pasigėrėjimo. Suprantu, kokią svarbą muzikos kūrinio percepcijai turi visų jo detalių apskaičiavimas, subalansavimas, tačiau tai neturėtų virsti savitiksliu žaidimu skaičiais.

Ar Jums svarbus kompozitoriaus diskursas, ar manote, kad muzikologui jis nereikalingas, kad muzikologas turi išlikti autonomiškas ir savarankiškai priimti sprendimus? Kitą tariant, kaip apibrėžtumėte muzikologo funkciją – ar jis yra kompozitoriaus „atstovas spaudai“, ar kritinę distanciją išlaikantis analitikas?

Rašydamas apie praeities kompozitorių kūrybą, stengiuosi išstudijuoti visą prieinamą literatūrą apie ją. Analizuodamas amžininkų kompozitorių kūrinius, paprastai naudojuosi proga pasikalbėti su jų autoriumi, tačiau rašydamas išlaikau „kritinę distanciją“ ir darau savarankiškas išvadas. Antai rinkiniui apie Feliksą Bajorą „Viskas yra muzika“ parašiau straipsnį apie jo kūrinius, pagrįstus lietuvių folkloru. Leidinio sudarytoja Gražina Daunoravičienė šį mano tekstą pateikė aprobuoti kompozitoriui. Bajorui nepatiko jo vokalinio ciklo *Auki, auki, žalias beržas* dramaturgijos interpretacija, ir jis raštu pateikė savo mintis apie kai kuriuos šio kūrinio epizodus. Aš nepakeičiau nė vieno savo sakinio, o kompozitoriaus samprotavimus pateikiau komentare. Manau, kompozitoriaus ketinimai ir vaizdiniai nebūtinai turi sutapti su klausytojų vaizdiniais. Muzikologas turi išlikti autonomiškas, o ne būti – Jūsų žodžiais – „kompozitoriaus atstovas spaudai“.

Ačiū už pokalbį. ■

Rainer SPLITT. Geltonos spalvos liejinys. 2006. Esslingenas

Rainer SPLITT. Mokymai ir pristatymai. 2009. Instaliacija. Vilnius, Pamėnkalnio galerija

Raineris Splittas kuria konkrečioms erdvėms ir tie kūriniai egzistuoja tik tol, kol veikia paroda. Tai „spalvos liejiniai“, kurių kompoziciją nulemia dažų kiekis, liejimo tempas ir patalpos planas. Ryškiai švytinčių monochrominių, netaisyklingų, organiškų išplaukiančių formų liejiniai „užtvindo“ tuščią baltą galerijos erdvę veikdami visus žiūrovų pojūčius.

UŽLIEJIMAS, PANARDINIMAS, PASKIRSTYMAS

Reinerio Splitto tapyba „Pamėnkalnio“ galerijoje

Prisipažinsiu, išgirdęs apie menininką, pilstantį dažus, į jo parodos atidarymą ėjau nekaip nusiteikęs – išivaizdavau teatrališkas akcijas, patetišką taškymąsi dažais ar kažką panašaus. Bet per keliolika pirmų Reinerio Splitto prisistatymo minučių neigiamas nusiteikimas išgaravo. Pirmiausia papirko nepretenzinga, sakyčiau, net kukli vokiečių menininko laikysena ir sklandi, tiek subjektyviai, tiek konceptualiai organiška argumentacija.

Liejimas. Vienos spalvos dažus Splittas lieja ant galerijos grindų. Šį veiksma galima sieti su savotiška akcionistinės tapybos atmaina – prisiminkime Jacksoną Pollocką arba Vienos akcionistus, bet šiuo atveju akcionizmas nėra nei spontaniškas, nei teatrališkas, o lėtas, apgalvotas, beveik mechaniškas veiksmas. Šios „tapybos“ formą galima būtų sieti su monochromine abstrakčiąja tapyba, minimalizmu ir konceptualizmu.

Pagrindinius tapybos elementus – spalvą, tapymą ir turinį – Splittas transformuoja į konceptualias materijas: *spalvą kaip funkciją, liejimą kaip tapymo antrininką, dažų, t.y. objekto, savipakankamumą kaip turinio atitikmenį.* O ši transformacija savaime siūlo galimus atsakymus į klausimą, *kur turi būti tapyba.* Ji gali būti galerijoje kaip tam tikroje konkrečioje vietoje, bet nebūtinai turi būti paveiksle. Ji *paskirstoma* liejant, dažniausiai ant galerijos grindų, kartais – eksterjere.

Gilindamasis į spalvą kaip funkciją, Splittas dažnai atlieka įvairius instaliatyvius veiksmus – išima grindų plyteles ir vėl jas įstato į tą pačią, bet pripiltą ryškių dažų, vietą. Klįjuoja prie kokio nors pagrindo lipnias spalvotas juosteles. Paberia ant grindų suglamžytus spalvotus popiergalius, kurių spalvos „susimaišo savaime“ ir t.t. Šiuo atveju tapyba traktuojama kaip skulptūra ir instaliacija, nes dirbama ne tik su

spalva, bet ir su erdve, su formomis (arba spalvomis kaip funkcija ir objektu). Monochrominis liejimas tarsi „išvalo“ spalvas nuo įvairių asociacijų ir tampa tik nuoroda į jas pačias. Anot Splitto, tai yra „save paaiškinantys paveikslai“.

Žinoma, sustingę liejiniai ir jų spalvos vis tiek ką nors primena, pavyzdžiui, kūno skysčius ar vandens telkinį, nors menininkas stengiasi panaikinti bet kokį pasakojamąjį turinį. Pasakojimas išlieka tik kaip save paaiškinanti „istorija“ – žiūrėdami į monochrominę masę, sustingusią ant grindų, galime atkurti šio „paveikslo“ sukūrimo veiksma, bet ne daugiau.

Panardinimas. Menininkas naudojami ir kitokiomis tapybos transformacijomis, manipuliuoja tapymo ir mechaninio darbo santykiu, o kartu ir prasmėmis. Sintetinio pluošto ar aliuminio plokštes jis panardina į specialias dažų talpyklas, o kai ištraukia, visa, kas nereikalinga, nuvarva. Tada nedidelės plokštes pritvirtinamos prie galerijos sienų, o didelės tiesiog atremiamos į jas. Siekdamas kuo didesnio „objektyvumo“, Splittas kartais siūlo žiūrovams sudėlioti tas plokštes savo nuožiūra.

Dar viena įdomi Reinerio Splitto „tapymo“ taktika – „liejimo negatyvai“. Sukonstruoja nedidelius baltus kubus ar stačiakampius, baltojo galerijos kubo simboliu, iki pusės pripildo viena spalva, o paskui dažus atsargiai išlieja. Tačiau eksponuojamas ne dažų liejinys, o pats kubas su jame likusiais dažais. Taigi svarbu ne tik *žiūrėti*, bet ir *pažvelgti atgal*. Keletas kartu eksponuojamų stačiakampių primena Donaldo Juddo eksperimentus.

Goethės instituto ir parodos kuratorės Ramintos Jurėnaitės iniciatyva „Pamėnkalnio“ galerija suteikė galimybę susipažinti su lietuviams neįprasta tapybos rūšimi, tipiška vakarietiškam mąstymui. ■

SAŽINĖS KALBA

Iš laiškų muzikologui Edmundui Gedgaudui

Ši juodąjį sausį vėl negailestingai liejosi nekaltų Šmano tėvynainių ir šimtų kaimynų vaikų (taip pat moterų, vyrų, senų ir jaunų) kraujas. Šitam košmarui vadovavo mūsų kaimynų desperatiška grupuotė *Hamas* Gazoje ir mano šalies negailestinga vyriausybė. Ar tai galima pavadinti karu ir ar mes galėjome *kitais būdais* apsiginti nuo kaimynų raketų? Asmeniškai aš esu įsitikinęs, kad buvo galima pasielgti visiškai kitaip, ir nuogaštauju, kad, pasmerkusi mirti šimtus kaimynų vaikų, mūsų gynyba prarado savo esmę. Juo labiau kad vis tiek nesugebėjome sustabdyti į mūsų miestus ir toliau skrendančių raketų. Jos buvo laikinai sustabdytos tik naujojo Jungtinių Valstijų Prezidento prisaiškinimo dieną. Tesaugo jį ir jo artimuosius Viešpats...

O kas beliko man, eiliniam šalies piliečiui, kurio net riksmas laikomas netinkamu poelgiu? Dalyvavau antikarinėje demonstracijoje, apie kurią mūsų spauda nutarė daug nekalbėti; parašiau keletą protesto straipsnių, už juos įtūžę barė mane net artimieji (laimėi, Tanya tauriai palaike). Netiesiogiai dalyvavau iniciatyvoje, kad sužeistus kaimynų vaikus atvežtų gydyti į mūsų ligonines (deja, kaip pasakė taurus vienos iš ligoninių vyresnysis gydytojas, „per mažai ir per vėlu“...). Bandžiau palaikyti apšaudomuose rajonuose gyvenančius studentus... Pajutau, kad nebeprisklausau savo tautos daugumai. Tai labai nemalonus jausmas. Laimėi, nesu vienas.

Metafiziškai skaudžiai pajutau, kaip mano šalies žvaigždė praranda savo kilnią šviesą. Neįprastai sau-

lėtas sausis pavirto juodu, taip jis dabar ir vadinamas mažumos rate, be jokio „lydyto švino“...

Grįžau prie Hartmanno. Tiesiog negalėjau negrįžti prie jo.

Kai mes su Jumis, Edmundai, aptarinėjome šį kompozitorių Yaffoje, o paskui Arlozorovo autobusų stotyje Tel Avive, Hartmanną pavadinate svariu, nors nelabai ryškiu, arba net nelabai aiškiu kompozitoriumi modernistu. Bandžiau Jus įtikinti, kad Hartmannas vertas įdėmesnio žvilgsnio, ir Jūs kilniai pažadėjote ateityje „atidžiau į jį pažvelgti“.

Aš jau daugelį metų laikau Hartmanną vienu didžiausių XX amžiaus kompozitorių (šalia Šostakovičiaus ir Ravelio, Bartóko ir Blocho). Puikiai žinau – šis mano požiūris priimtinas nedaugeliui žmonių, tačiau tie, kurie jaučia taip, kaip aš, yra *aistringai* tuo įsitikinę.

Juodąjį sausį klausiausi Hartmanno ir bandžiau iš jo mokyti įkvėpimo ir meistriškumo. Humanizmo. Ir drąsos.

Ar Jums teko girdėti Hartmanno Gedulo koncertą smuikui ir styginiams? O Kamerinį koncertą klarinetui, styginių kvartetui ir styginių orkestrui? Pirmąją simfoniją (*Versuch eines Requiems*) altui ir orkestrui Walto Whitmano žodžiais? Pirmąjį („Carillon“) styginių kvartetą? Antrąją sonatą fortepijonui? O vėlesnes simfonijas?

Bet ką čia aš vardiju kompozicijų pavadinimus... Verčiau pabandyčiau, kiek galėdamas, pristatyti jų autorių.

Į ką panašus Hartmanno skambesys?

Turbūt kažkur gilumoje, harmonijoje – į Hindemithą. Kaip ir Hindemithas, jis ieškojo harmonijos, kuri simbolizuotų legendinį, antikinį „graikišką objektyvumą“ ir būtų atspara iš pusiausvyros išmušančioms emocijoms.

Bet taip kalbėdamas apie Hartmanną, iškreipiu tikrąją jo muzikos prigimtį. Juk tai – begalinio sąžinīgumo muzika. Nežinau, ar koks nors kitas kompozitorius sugebėjo taip išreikšti žmogaus sąžinę. Hartmanno muzikinė kalba – tai sąžinės kalba.

Įsiklausykime į smuiko partiją Gedulo koncerto įžangoje – atrodytų, paprasčiausia monodija. Bet iš karto pajuntame: taip byloja Žmogaus Sąžinė. Orkestras arba padeda smuikui, arba, atvirkščiai, pabrėžia juodą negailestingą kančių ir šlykštaus oportunizmo pasaulį. Vienišoji sąžinė (ji visada vieniša, gal todėl ir laisva) dygsta blogio apnuodytame lauke.

Klausydami Kariliono kvarteto arba Koncerto klarnetui, girdime hebrajiškas, žydiškas, rusiškas, Amerikos juodaodžių melodijas. Atstumtojo pasaulio balsai... Ir neregėtai turtinga modalinė simfoninė tekstūra. Hartmannas gal geriausiai iš XX amžiaus simfonistų valdo orkestrą – ir tembro, ir polifonijos, ir formos požiūriu. Kaip ir Šostakovičiui, simfonija ir apskritai stambi forma jam yra sąžinės išlikimo pasaulyje, kuris užvaldytas blogio, filosofija. Hartmannas, be abejo, yra vokiškojo humanistinio idealizmo tradicijos tęsėjas XX amžiuje, laikais, kai Vokietija išgyveno pragariskiausią savo istorijos tarpsnį.

Kalbant apie Hartmanną, tai turi lemiamą reikšmę.

Hartmanno biografija yra fenomenali, nors visą gyvenimą jis gyveno Miunchene, iš šio miesto ir jo priemiesčių neišvykdamas ilgiau nei porai savaitių (tik vieną kartą – keliems mėnesiams). Ir vis dėlto...

Trumpai papasakosiu Hartmanno biografiją (reminuosi Michaelio H. Katerio knyga „Composers in Nazi Era – Eight Portraits“, išleista Oksfordo universiteto leidyklos 2000 metais). Kelias kompozitoriaus biografijos detales sužinojau iš jo sūnaus, dr. Richardo Hartmanno, su kuriuo visa mūsų šeima buvo susitikusi 2005 metais Elisabeth ir Karlo Amadeuso Hartmannų buvusiam bute Švabinge, Miuncheno centre.

Karlas Amadeus Hartmannas (1905–1963) buvo ketvirtas, jauniausias altorių meistro ir tapytojo sūnus, augęs liberalioje, neturtingoje, į socializmą linkusioje šeimoje. Jo vyresnieji broliai buvo arba dailininkai, arba mokytojai, vienas iš jų – aktyvus komunistas ir antinacis – tik per plauką išsigelbėjo nuo nacistų sudoravimo dar ketvirto dešimtmečio viduryje ir pabėgo į Šveicariją.

Karlas vaikystėje grojo trombonu ir šiek tiek fortepijonu, bet 1919 metais buvo nusiųstas studijuoti pedagogikos. Tik jau pradėjęs mokytojauti, įstojo į Miuncheno Muzikos akademiją, kur suartėjo su tuometiniais muzikos modernistais, organizavo moderniosios muzikos koncertus. Mokytojaudamas sutiko tada šešiolikmetę Elisabeth Reussmann, turtingų pramonininkų dukrą, ir tarp jų išplieskė meilę. Merginos tėvai aršiai priešinosi jų draugystei, bet jiedu vis tiek susituokė 1934 metais, kai Elisabeth tapo pilnametė. Retai taip nutinka, bet turtingi tėvai šiltai priėmė neturtingą žentą, o vėliau, patys rimtai rizikuodami, palaikė jį, padėjo jam ir Elisabeth auginti sūnų Richardą.

1931-aisiais Hartmannas susipažino su garsiu socialistinių pažiūrų dirigentu Hermannu Scherchenu ir jo įtakoje galutinai suformavo brandų muzikinį stilių („sąžinės balsas“). Jaunystėje kūręs muziką Karlo Marxo ir Johanneso Becherio žodžiais, dabar Hartmannas turėjo aiškią humanistinę kryptį, taigi kolizija su nacių režimu buvo neišvengiama.

Hitleriui atėjus į valdžią, Vokietijos gyvenimas buvo perprogramuotas pagal nacių tvarką. Muzikai privalėjo užsiregistruoti Reicho muzikų palatoje ir dokumentais įrodyti savo trijų kartų arijiškumą. To nepadariusieji prarasdavo teisę dirbti pagal specialybę ir net rizikavo gyvybe. Hartmannas atsisakė pildyti tokius dokumentus ir tapo bedarbis. Tuo pat metu jis ėmė rašyti Pirmąjį styginį kvartetą, kurio svarbiausios temos yra atvirai liturginės – hebrajiškos.

Iš pradžių Hartmanno kūriniai propagavo į Šveicariją emigravęs Scherchenas, padėjęs Pirmajam kvartetui gauti pirmąją premiją 1936 metais įvyksiamame Carillono muzikos draugijos rengtame moderniosios muzikos konkurse Ženevoje (nuo to laiko šis

kvartetas vadinamas „Kariliono kvartetu“). Vėliau Scherchenas liovėsi padėjęs Hartmannui, su vienišu bedarbiu muziku atsisakė bendrauti visi „save gerbiantys kolegos“.

Būtent tada prasidėjo svarbiausias Hartmanno kūrybinis etapas. Jis parašė gedulingą *Requiem* (*Versuch Eines Requiems*), keletą gedulingų, tragiško pobūdžio partitūrų ypač didelės sudėties orkestrui, keletą tragiškų giesmių su orkestru (po Antrojo pasaulinio karo jas griežtai pertvarkė ir perredagavo į keturias pirmąsias simfonijas).

Visa tai buvo sukurta pusrūsyje, kai, uošvių padedamas, Hartmannas su šeima išvyko į Reussmannų vasarvietę Kempfenhausene, prie Starnbergo ežero. Ten pat visas kompozicijas paslėpė uoloje, kad išsaugotų „iki laisvės grįžimo“. Tame požemyje klausytasi ir BBC laidų.

1942 metais kompozitorius išvyko į Vieną stažuotis pas Antoną von Weberną. Nepaprastai ši muziką gerbęs Hartmannas buvo šokiruotas, sužinojęs, kad Webernas palaiko Hitlerį. Grįžo namo, apimtas visiškos nevilties.

1945 metų balandį, sėdėdamas savo pusrūsio kambarielyje, Hartmannas išgirdo klaukų klyksmą ir triukšmą. Pro langą pamatė sužalotų ir iškankintų žmonių, varomų į pietus, srautą. Tai buvo Dachau kalinių mirties maršas. Iškankintus kalinius varė gestapo kareiviai, suklypusius nušaudavo vietoje. Prie Dachau artėjo amerikiečių kariuomenė, todėl gestapininkai varė kalinius į miškus pietuose. Siauras kelias buvo nuklotas lavonais. Kitą dieną netoliese gyvenęs nacių pareigūnas liepė išdalinti kaliniams dėžes su duona. Ir prasidėjo išbadėjusių žmonių kova dėl duonos kąsnio.

Hartmannas fiksavo šią sceną savo Antrojoje sonatoje fortepijonui, pavadintoje „Den 27. April 1945“ su paantrašte: „*Am 27. und 28. April 1945 schleppte sich ein Menschenstrom von 20 000 Dachauer „Schutzhäftlingen“ an uns vorüber – unendlich war der Strom – unendlich war das Elend – unendlich war das Lied*“ (1945-ųjų balandžio 27 ir 28 d. pro mus traukėsi nenutrūkstamas Dachau kalinių srautas: begalinis srautas – begalinė kančia – begalinis skausmas.)

Kankinių srautą atspindi metafiziškai taurus maršas – tai trečioji sonatos dalis. Pirmoji dalis yra glaustas „blogyje paskendusio pasaulio“ paveikslas, o *Scherzo* ir *Finale* pabrėžia išprievartautus idealus. Skausmo iškreipta ketvirtoji dalis pamažu atgauna orumą ir baigiama pusiau rusišku, pusiau hebrajišku himnu.

Po karo paaiškėjo, kad Hartmannas bene vienintelis iš talentingų muzikų visiškai nebendradarbiavo su Reicho režimu.

Amerikiečiai pavedė jam atkurti Miuncheno muzikos gyvenimą. Hartmanno iniciatyva Miunchene, o po to ir visoje Vakarų Vokietijoje, buvo atgaivintas muzikinis liberalizmas, buvo atliekami Bartóko, Stravinskio, Hindemitho, Dallapiccolos, vėliau jaunojo Hanso Wernerio Henze's kūriniai.

Vokietijos kultūrinė atmosfera dar ilgai buvo slogi, bet džiaugtasi, kad krito baisusis totalitarizmo stogas. Hartmannas pirmą kartą gyvenime dirbo už padorią algą. Jis pertvarkė savąją pogrindžio kūrybą, ir ji buvo atliekama su dideliu pasisekimu. Bet turėjo praeiti beveik dešimtmetis, kol kultūrinė atmosfera Vakarų Vokietijoje pasikeitė taip, kad humanistinės Hartmanno idėjos tapo priimtinos.

Komunistuojantys jaunystės draugai du kartus agitavo Hartmanną perbėgti į sovietų okupacinę zoną. Speciali mašina iš Vokietijos Demokratinės Respublikos 1950 metais atvažiavo prie Hartmanno namų, ir vos ne jėga bandyta išgabenti kompozitorių į sovietų okupacinę zoną, kur jam buvo parengtos aukšto rango funkcionieriaus pareigos. Hartmannui pavyko pabėgti nuo persekiotojų. Kelias dienas jis ir vėl slapstėsi Kempfenhausene...

Visą gyvenimą Hartmannas liko ištikimas laisvei.

Bet pasikeitė pati Vakarų Vokietija. Paaiškėjo, kad ji nebeieško savyje istorinio humanizmo šaknų. JAV finansuota naujoji – avangardistinė – Vokietijos muzikos kultūra su nauju kvazitrockistiniu entuziazmu skelbė, kad ikiavangardistinė – modalinė – muzika nebepriimtina [1]. Hartmannas buvo išstumtas iš Vokietijos šiuolaikinės muzikos pagrindinės srovės. Nors iškilmingai švenčiami kompozitoriaus jubiliejai, bet jo muzikos klausosi tik tie, kurie patyrė, ką reiškia pajuodęs dangus.

Hartmanno sąžinė tebėra Sąžinė, nors pastaruoju metu kažin ar kam nors tai rūpi. Juk dabar kiekvienas raginamas konstruoti savo paties naratyvą ir vadinti jį savo privačia sąžine. O *Sąžinė* virsta nepatogia našta...

Šis naujas „palengvintas“ sąžinės variantas paplito taip plačiai, kad yra puikiai girdimas net kalboje, jos intonacijoje. Mes taip įpratome prie šios intonacijos, kad tik stiprus šokas galėtų priversti, kad ji pasikeistų.

2004 metais visa mūsų šeima pirmą kartą išvyko pakeliauti po Vakarų Europą – mudu su Tanya norėjome parodyti ją savo jau suaugusiems vaikams.

Atvažiavome į Boną, apsilankėme Beethoveno vaikystės name, apžiūrėjome jo garbei 1841 metais pastatytą paminklą (lėšas paminklui rinko Ferenzas Lisztas, o atidarymo festivaliui fortepijoninius šedevrus parašė Felixas Mendelssohnas ir Robertas Schumannas).

Apžiūrėjome ir buvusį Vokietijos vyriausybinių kompleksą – norėjome pajusti Konrado Adenauerio ir Willy'o Brandto vyriausybių darbo atmosferą.

Apsigyvenome viešbutyje netoli Beethoveno namo. Apsilankę visose mums įdomiose vietose, grįžome į numerį ir valgėme vyšnius. Per televizorių transliavo programą apie antihitlerinį sąmokslą 1944-aisiais. Rodė teismo scenas – suimtieji pulkininkai ir grafai aristokratai buvo spardomi, apspjaudomi ir aprėkiami, jie neturėjo galimybės gintis.

Po to kalbėjo nužudytųjų sąmokslininkų vaikai. Klausydamasis jų pasijutau sukrėtas – šie žmonės kalbėjo *kažkaip kitaip*, jų žodynas ir intonacija skleidė kitą, nebeatmenamų laikų dvasią. Šie žmonės kalbėjo taip, kaip mano močiutė, gyvenusi Vokietijoje Friedricho Eberto laikais. Tai buvo metas, kai įsikūrė Weimaro Respublika, ir tikėtasi, kad Vokietijoje įsivyras Goethė's ir Schillerio tradicijų dvasia. Niekas nežinojo, kuo visa tai baigsis. Bet daugelyje šeimų augo mergaitės ir berniukai, kuriems jų mokytojai stropiai skaitė Eichendorffą ir Novalį, Chamisso, Brentano ir Heine, aiškino Platoną ir Aristotelį, kritikavo Nietzsche ir analizavo Roentgeną. Tie vaikai augo nedrąsaus grožio atmosferoje. Daugelis iš jų šnekėjo ypatingo grožio žodžiais, įkvėpta intonacija. Kol kilo pavojus, kad dvasia bus sutrypta.

Šis grožis išliko nužudytųjų sąmokslininkų vaikų kalboje. Mes tai išgirdome žiūrėdami į pilką seno televizoriaus ekraną. Beje, tas grožio nedrąsumas gal ir reiškė tragedijos pradžią. Hartmannas šitą nedrąsumą pajuto dar jaunystėje ir stengėsi jam nepasiduoti, kad apgintų sąžinę. Net mirtino pavojaus akivaizdoje jis išsaugojo taurų idealizmą.

Ši kalba daugeliui jau nebepažįstama (gal naujasis JAV Prezidentas mums primins, kas tai yra? Ir suteiks drąsos? *Yshmor alav hashem*).

Nūdienos triukšme Hartmanno muzika skamba kaip tas paslaptingas tonas, apie kurį šnekėjo Friedrichas Schlegelis ir kurį taip mėgo Schumannas:

*Durch alle Töne tönet
Im bunten Erdentraum
Ein Leiser Ton gezogen
Für den, der Heimlich lauschet...*

(Margame pasaulio triukšme skamba vienas švelnus garsas, skirtas tam, kuris slapta klausosi.)

Kai dangus aptemsta, Hartmanno Sąžinės balsas suskamba ypač garsiai, ir tada suvokiame, koks jis mums būtinas.

P. S. O raketos į mus vis lekia, ir mes šaudom atgal, nes proto kaip stigo, taip ir stinga... ■

[1] Muzikinio avangardo įsivyravimas amerikiečių okupacinėje zonoje, vykiant denacifikacijos programą, – tai plati tema, pastaraisiais metais vis labiau traukianti tyrinėtojų dėmesį. Britų muzikologas Toby's Thackeris savo darbe aptarė stiprią politinę paramą, kurią strateginiais sumetimais JAV suteikė muzikiniam avangardui Europoje (Toby Thacker, *Music After Hitler*, 1945–1955, *Ashgate*, 2007. Ypač reikšmingi p. 77–80 ir 176–178). Plačiau paplitusius gandus apie CŽV dosnumą finansuojant Darmštato Šiuolaikinės muzikos kursų aptarė britų žurnalistas Tommy Pearsonas BBC programoje „The CIA and the Avant-Garde?“, transliuotoje per BBC-4 2006 metų rugsėjo 26 dieną.

<http://www.bbc.co.uk/radio4/musicfeature/pip/etlar/>

KAD IR GAIDŽIO ŽINGSNELIS...

Mintys po Rimo Tumino ir jo studentų „Žuvėdros“

Šeštadienio rytą kaip visada klausiausi radijo laidos „Kultūros savaitė“. Šį sykį Jolantos Kryževičienės ir Gailutės Jankauskienės pašnekovas buvo režisierius Rimas Tuminas. Jis pasakojo apie tai, kaip jaučiasi Maskvoje, J. Vachtangovo teatre, kuriam vadovauja, apie to teatro garsiuosius artistus, apie keistą, vos ne mistinę istoriją, susijusią su spektakliu „Maskaradas“, ir apie Antono Čechovo „Žuvėdrą“, kurią pastatė su savo studentais diplomantais.

Supratau, kad buvau neteisi, kai įkalbinėjau režisierių nevažiuoti į Vachtangovo teatrą, kai gąsdinau Maskvos žiūrovų išpaikinta teatro trupe, negailestingais kritikais, kitais sostinės teatrais – konkurentais, pagaliau net Kremliaus valdžia (šis argumentas lyg ir pasitvirtino, kai į Tumino spektaklį „Vargas dėl proto“ atėjo pats Vladimiras Putinas su žmona, tačiau tai buvo smalsumo vizitas, nors su pamokymais, bet be tradicinių „ideologinių“ pasekmių)...

Talentui būtina kuo platesnė veiklos erdvė kaip, beje, ir pripažinimas, pasak poeto Boriso Pasternako, dar gyvam esant... Reikia jam ir „apžvalgos aikštelės“, kad iš paukščio skrydžio galėtų pasidairyti po platesnius meno horizontus.

Klausydamasi Rimo Tumino pasakojimo pajutau, kad režisieriaus meninė pozicija sutvirtėjo, nors jis nė žodžiu neužsiminė apie sėkmingus savo pastatymus, ypač Williama Shakespeare'o „Troilą ir Kresidę“, – po šios premjeros kritikai paskelbė jį geriausiu Maskvos režisieriumi. Kad ir kiek tęstųsi „užsienietiškas“ jo kūrybos etapas, akivaizdu, kad pasirinkimas buvo teisingas.

Suklusau, kai Tuminas užsiminė apie savo spektaklį „Žuvėdra“, pastatytą su studentais. Situacija buvo sudėtinga, repetuota mažai, nes režisierius Vilniuje lankėsi

retai ir trumpai. Kaip visad pritrūko, – liūdnai pajuokavo jis, – vienos dienos iki premjeros. Ji įvyko, spektaklis rodomas, tačiau kažkoks „slogutis“ liko, turbūt ir kaltės jausmas tiek prieš jaunuosius, tiek prieš savo senąją trupę, prieš Mažąjį teatrą, gal ir prieš mus – žiūrovus, entuziastingai sveikinusius šio teatro radimąsi...

Santūrūs Tumino žodžiai apie „Žuvėdrą“ neįkvėpė didelio noro pamatyti šį spektaklį. Vengiu „pusiau padarytų“ darbų, todėl į Mažąjį teatrą neskubėjau. Vis dėlto kai vieną vakarą tam žygiui ryžausi, pamačiau, kad teatras pilnas žiūrovų, ypač jaunimo. Dar kartą įsitikinau, kaip čia jauku. Nedidukė scena gal ne visada patogi scenografui, režisieriui, aktoriams, bet ji kompaktiška, o personažai joje matomi kaip ant delno...

Tumino ir jauniausių jo mokinių – aktorių diplomantų – „Žuvėdra“ įtraukta į Mažąjo teatro repertuarą, tačiau išlaikiusi studentišką dvasią ir aromatą. Kaip ir visų studentiškų vaidinimų, šio spektaklio scenografija kukli... Turime daug ką įsivaizduoti patys – ir Sorino sodybos ūksmingas alėjas, ir tyvuliuojantį ežerą, ir virš jo kabantį mėnulį, ir pradedančio rašytojo Treplevo pirmajam vaidinimui sukaltą aikštelę, ir užuolaidą, skiriančią paežerėje sėdinčius žiūrovus nuo scenoje esančios vienintelės šio spektaklio aktorės – Ninos, kuri vaidins keistą fantasmagorinę Pasaulio Dvasią...

Studentų spektakliai tuo ir patrauklūs, kad kaitina vaizduotę, moko manipuliuoti menamais daiktais ir net vaizdiniais. Patrauklūs jie ir naiviu savo nebrandumu, žavia jaunystės dvasia.

Scenoje pamatysime tik vieną tikrą daiktą – didžiulius medinius vartus, sukaltus iš prastų lentų. Pro jų plyšius spektaklio personažai žvelgs tai į sodybos vidų,

tai į kitapus esantį kelią, laukus ar ežero pakrantę... Nebus čia tokioms sodyboms būdingo interjero, perkrauto reikalingais ir nereikalingais daiktais, susikaupusiais per daugelį metų... Bet viso to ir nepasigesime, ko gero, net nepastebėsime, kad kažko trūksta. Tuminas sutelkė dėmesį ne į aplinką, o į personažų tarpusavio bendravimą – būsimiesiems aktoriams tai ypač svarbu. Žiūrovai turi galimybę stebėti, kaip lipdomas sudėtingas čechoviškas charakteris, tyrinėti jaunųjų atlikėjų sceninį patrauklumą, įtaigą, asmenines savybes.

Čechovas „Žuvėdroje“ neatsako į klausimus, ar Nina Zarečnaja turi aktorinį talentą, ar tikrai ji sėkmingai vaidina teatre. Kažkuris iš personažų lyg yra apie tai girdėjęs... Neaišku, ar tikrai Treplevas yra perspektyvus rašytojas, o Arkadina – įžymi artistė. Į tai turi vienai ar kitaip atsakyti režisierius ir jo aktoriai.

Tuminas „Žuvėdroje“ atsisakė įsisenėjusios sceninės tradicijos, kaip pateikti kai kuriuos charakterius, temas ar konfliktus. Režisieriui neįdomi stipriai, ypač sovietmečiu, akcentuota priešprieša tarp dviejų rašytojų – buitinio realisto Trigorino ir „modernisto“ Treplevo – kūrybos principų, kitaip tariant, senų ir naujų meninių formų susidūrimas. Tumino spektaklyje šiems personažams nerūpi konkurencinė meninių idėjų kova, jie paskendę asmeninėse problemose, tuo tikslu padarytos ir kupiūros tekste, sudėlioti visai kiti akcentai, ypač Trigorino paveikslas.

Sorino sodybos gyventojai ir atvykėliai šįkart patiria keistas transformacijas ar net deformacijas. Ar iš tikrųjų jie yra tokie, kokie tariasi esantys? Įžymūs, garsūs, talentingi, karštai mylintys, kenčiantys? O gal tai tik hipertrofuota jų fantazija? Tuminas mėgsta painius charakterius, keistų likimų žmones. Tokias mįsles tenka įminti ir jauniesiems jo aktoriams, bandantiems atkakinti vidines savo herojų „spynas“ ir „spynes“. Vie-niems tai daryti sekasi geriau, kitiems prasčiau...

Ypač netikėtas ir įdomus pasirodė Ninos Zarečnajos (Miglė Polikevičiūtė) paveikslas. „Žuvėdros“ pastatymuose sovietmečiu siekta parodyti, kad tikram talentui bet kokie sunkumai yra įveikiami – Nina „valingai“ (nepalyginsi jos su Treplevu!) veržėsi į išsvajotą teatrą ir pasiekė tikslą... O Tumino spektaklyje nedidukė, žvitri, guvi, šiek tiek egzaltuota Nina – tai provincijos

mergaičiukė, svajojanti tapti aktore, romantiškai įsimylėjusi savo išsvajotą herojų – rašytoją Trigoriną, kurio romanus su ašaromis akyse turbūt skaitė čia, ežero pakrantėje. Išaugtinė miesčioniškai „puošni“ gipiūrinė suknelė (kostiumų dailininkė – Diana Lozoraitienė) „sugražina“ Niną į vaikystę... Ir elgiasi ji kaip vaikas, gavęs trokštamą žaislą, šiuo atveju – rašytoją Trigoriną. Suglumintas tokio Ninos „pavidalo“, Trigorinas (Tomas Rinkūnas) čiumpa apsvaigusią iš laimės Niną ir pasodina ant fortepijono – rado puikią klausytoją, nors kažin ar ji supranta, ką apie savo kūrybines kančias porina „didysis“ beletristas... Tokia vaikiška jos meilė...

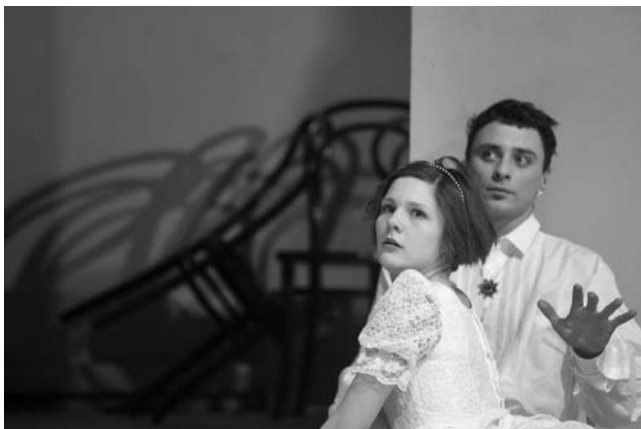
Ninos pasirodymas spektaklio finale pribloškia netikėtumu, net savotiška mistika, nes scenoje ji atsiranda visiškai nepastebimai. Kai visa kompanija susėda ant kėdžių prieš pat rampą ir pradeda žaisti loto, tik tada pamatome kraštinėje kėdėje sėdinčią juodai apsirengusią moterį. Perbalusį jos veidą-kaukę įrėmina juoda skara, aplink akis – juodi ratilai, lūpos kietai sučiauptos... Šiurpus vaizdas, baisi ir netikėta Ninos transformacija. Viskas pasakyta – gyvenimas nenusisėkė. Liko kančia, gal šiek tiek parodomoji, bet vis tiek fatališka. Ne visoms Ninoms Zarečnajoms lemta per kančias praisibraiuti į žvaigždes, t.y. atsidurti teatro scenoje...

Iš „kietos“ tradicinės pozicijos režisierius išjudino ir dar du Čechovo herojus – Arkadiną ir Trigoriną.

Įžymią aktorę Arkadiną teatre dažniausiai vaidindavo ir tebevaidina scenos „žvaigždės“. Pakanka prisiminti vieną iš jų – Antono Čechovo žmoną Olgą Kniper-Čechovą, iškiliausią MDT'o artistę. Jos puikiai žino visas aktorines paslaptis, elgesio teatre subtilybes, mielus kaprizus, nekaltas silpnybes ir scenos primadonų keistumus...

Scenoje Arkadina privalomai įspūdinga, graži, aristokratiškų manierų, elegantiška, visuotinio dėmesio išlepinta švelni katytė su tigrės nagais.

Tumino „Žuvėdros“ Arkadinai (Agnė Šataitė) taip pat netrūksta grožio, moteriško patrauklumo. Tačiau šita Arkadina – tipiška gilios provincijos teatro „žvaigždė“ su hipertrofuotomis pretenzijomis į artistinį išskirtinumą. Nuolat prasiveržia vulgarus jos šiurkštumas, įniršis, rėksmingas tonas... Tuminas šį personažą gerokai „padruskino“ ir „papipirino“, „apdovanodamas“

Nina Zarečnaja – Miglė POLIKEVIČIŪTĖ, Trigorinas – Tomas RINKŪNAS
D. Matvejevo nuotr.

dar ir agresyviu seksualumu – šis ginklas sumaniai naudojamas moteriškai „galybei“ įtvirtinti. Fantastiška spektaklyje yra Trigorino drastiško išprievartavimo scena. Arkadina šveičia savo meilužį ant grindų ir išpurto jį tarsi pelų maišą, nes pajuto pavojų, keliamą naivios kaimietės Ninos...

Šita „bufetininkė“, prasimušusi į „žvaigždes“, jei netektų riterio ginklanešio, tuojau pat prarastų ir „karalienės“ įvaizdį... Kylą net įtarimas, kad Arkadinos brolio sodyba – vienintelė scena, kur dar gali „blykstelėti“ jos „talentas“...

Vienas įdomiausių šio spektaklio personažų – Tomo Rinkūno Trigorinas. Leisgyvis, vos atgaunantis kvapą, Arkadinos aistros išsekintas meilužis – tarnas... Trigorinas it šešėlis sliūkina šalia savo „valdovės“, nuleidęs akis, užsimaukšlinęs ant galvos keistą „jarmulkę“ (rašytojo atributą!). Jam sunku atlaikyti tokį „aistros presingą“. Bet, kai šio meilės vergo nemato budri Arkadinos akis, beletristas iškart pagyvėja ir vikriai užmezga lengvą intrigėlę su paežerės mergaite Nina. Tuminas atmeta įprastą tradicinį Trigorino įvaizdį – „žymus beletristas“, pavargęs nuo savo talento ir šlovės, išpaikintas, pasitikintis savimi alfonsas šiltai įsitaisė senstančios aktorės pašonėje ir tingiai skina laurus... Trigoriną režisierius nuvainikuoja ir nukelia nuo pjedestalo, kurį šis turbūt pats ir pasistatė. Dominuoja aštrios satyrinės ir net groteskinės personažo spalvos.

Beje, jos jau senokai braunasi į Čechovo dramaturgiją. Pakanka prisiminti garsaus čekų režisieriaus Otomano Kreičos spektaklį „Trys seserys“ (1966 m. *Teatr Za Branou*), kurį, beje, mačiau. Jis sukėlė galingus ratilus Europos teatruose, pateikęs, kaip rašė kritika, veik antikinę trijų seserų tragediją. 1967 metais buvo uždraustos Anatolijaus Efroso „Trys seserys“, kurių beviltiškas klyksmas sudrebino sovietinio teatro „nukensmintą“ Čechovą. Tokia pat sutirštinta, dusinanti ir Eimunto Nekrošiaus „Trijų seserų“ (1995) tonacija. O šio režisieriaus „Dèdè Vania“ (1986) atvėrė pasaulio „čechovianoje“ lig tol neregėtą fantasmagorinį išsigimimą. Kai kurie kritikai šį spektaklį pavadino „kakofoniškai išstis istorinės ir kultūrinės epochos žūties muzika“ (žr.: kn. *Спектакли двадцатого века*. Издательство „ГИТИС“. Москва, 2004, p. 444–448).

Žinoma, iš studentiškos „Žuvėdros“ nederėtų reikalauti teatrinio perversmo... Jų spektaklio silpnoji grandis – Treplevo (Martynas Nedzinskas) charakteris. Jaunas, žavus vaikinai iš pirmojo veiksmo ilgainiui vis labiau blanksta. Nieko negalime pasakyti nei apie jo kūrybines intencijas, nei apie meninę potenciją, nei apie jį patį.

Sorino sodyboje, kur karaliauja valdingoji artistė Arkadina, atrodo, daug kas užsikrėtęs „vaidybos sindromu“. Antai Sorino ūkvedys, buvęs atsargos poručikas Šamrajevas (Tadas Gryn) kalba kažkaip keistai caksėdamas, spragsėdamas, švilpčiodamas ir laukia gyvos aplinkinių reakcijos. Tačiau stoja tik nejauki tylą...

Yra čia ir dramatiškų protrūkių. Maša (Indrė Patkauskaitė) šiurpiai patetiškai „į skutelius drasko“ savo aistrą Treplevui, stūgaudama apie nelaimingą meilę. Meilės čia gausu – „penki pūdai“, kaip sakė Čechovas, tarsi lipnus voratinklis ji apraizgiusi visus, o tie „įsimylėjęliai“, slegiami nepakeliamos „meilės naštos“, yra komiški, nors nelaimingi. Gal „Žuvėdra“ galėtų būti juokinga komedija?

Jaunieji aktoriai, ateinantys į Mažąjį teatrą, vedami režisieriaus Rimo Tumino, „Žuvėdroje“ žengė gaidžio žingsnelį į mišlingą Antono Čechovo pasaulį. ■

Algirdas PATAČKAS

APIE RASĄ IR ŠV. GRALIŲ

Turbūt mėgstamiausia visų laikų mistinės literatūros tema yra šventojo Gralio misterija, sukurta ankstyvaisiais viduramžiais iš apokrifinės Nikodemo Evangelijos (IV–V a. po Kr.), kur Gralis – tai Paskutinės vakarienes taurė, į kurią Juozapas iš Arimatėjos supylė Viešpaties Jėzaus Kristaus kraują, kai jam buvo ietimi perdurtas šonas. Vėliau ji tapo Eucharistijos taure.

Šis įvaizdis suklestėjo viduramžių riterių kultūroje – tai Chretien de Troyes *Percevail, le Conte du Graal* (1181–1191), Roberto de Boron trilogija, vokiečių Wolframo von Eschenbacho *Parzival* (1205–1215). Apie šv. Gralių pasakojama ir vadinamosiose karaliaus Artūro (Anglija) legendose. Vėliau šią temą, tik jau gnostiniame kontekste, plėtojo katarų (albigiečių), pseudokrikščioniškosios sektos literatūrinė tradicija.

Europos menui atsitraukiant nuo religinių šaknų, įsigalint laicismui, ši tema buvo primiršta, tačiau ir vėl atgijo romantizmo epochoje (Wagnerio operos „Lohengrinas“ ir „Parsifalis“). Po jos sekė degradacija – pseudomistikos banga. Tai ir teosofai, ir Rericho sekėjai, ir netgi ankstyvasis fašizmas su arijiškų šaknų ieškotojais. Mūsų laikais šis žanras ypač suklestėjo kaip komercializuoto, dirbtinai sukonstruoto pseudomeno atšaka – tai „Da Vinčio kodas“ su visokiomis atmainomis ir holivudinė produkcija.

Iš visų šių gausių tekstų ryškėja štai kas: literatūrą apie šv. Gralių galima suskirstyti į tris dalis: ikikrikščioniškoji, po to krikščioniškoji – esminė linija ir pseudomistinė. Ikikrikščioniškoji tradicija yra mažiausiai

ištyrinėta. Ji labiausiai siejama su keltiška mitologija – tai *gausybės rago, stebuklingojo Keridveno katilo* (savotiškas gausybės rago variantas, galintis pamaitinti ir net išgydyti daugybę žmonių) ir kiti įvaizdžiai.

Įsidėmėtina Katalikų Bažnyčios pozicija šiuo klausimu – neuždedamas *nihil obstat* antspaudas, bet ši senovinė legenda vis dėlto neatmetama. Ypač aktuali ši tema pasidarė XIII amžiaus pradžioje. Tai buvo metas, kai ne tik Bažnyčioje, bet ir už šventoriaus, gatvėse, vyko karšti ginčai dėl Kristaus esimo Eucharistijoje, dėl *transsubstanciacijos* slėpinio – duonos ir vyno virsmo Kristaus kūnu ir krauju. Kaip tik tuo metu pasirodė „Šv. Gralio ieškojimai“ (*Queste de Saint Graal*) – meninė forma perteiktas teologinis traktatas, parašytas nežinomo cisterių vienuolio. Šis tekstas yra vertinamas būtent už teologinę kryptį, nes ankstesniuose tekstuose vyravo kurtuazijos. Jame itin ryškus yra apsivalymo, skaistės motyvas. Šv. Gralio tema krikščioniškoje tradicijoje egzistuoja tarsi paralelinis tekstas, atspindintis gana ilgą ir sudėtingą laikotarpį – perėjimą iš pagonybės į krikščionybę.

Archajiškiausių, senesnių už keltiškuosius ir kitus, pėdsakų galima ieškoti senojoje baltiškoje – praindoeuropietiškoje kultūroje apskritai ir Rasos hermeneutikoje konkrečiai (žr. A. Patackas, *Rasa, Krantai*, 1990, nr. 6–7; www.vydija.lt/straipsniai/Rasa). Jau patys pirmieji tyrimai davė neįtikėtinais perspektyvių rezultatų.

Iš tikrųjų kaip Eucharistija yra giliausioji krikščioniškojo pasaulio vertybė, taip Rasos slėpinys (ir

**indoeuropinė paparčio paslapties tradicija apskri-
tai) yra ikikristinio pasaulio šventybė.** Šių abiejų slė-
pinių esminė tema – nemirtingumas, amžinybės sieki-
mas. Tačiau Rasos žmogaus, Rasos epopto įgyta vydá
tik žada nemirtingumą, o krikščionybė per Kristų kaip
Dievažmogį šį pažadą įvykdo, įbūtina: „Aš esu alfa ir
omega. Kas seks mane, nemirs per amžius.“ Taigi alfa
ir omega, pradžia ir pabaiga. Kurgi toji pradžia?

Žodžio *gralis* etimologija labai įvairi, tačiau galima
išskirti keletą linijų. Tai visų pirma, kaip jau minėta,
taurė – lot. *gradalis* (sen. prancūzų kalboje *Graal*, *Grál*
ar *Greal*, *Greel*, angl. *Grail*). Kitas jo kilmės variantas

iš gr. κρατερ (*krater*) – katilas, kuriame maišomas vy-
nas su vandeniu. Taigi, taurė. Tačiau svarbiausia, kad
ši taurė (ragas) yra su anga dugne, t.y. ji bedugnė (plg.
krater – vulkano viršūnė, anga į požeminį pasaulį,
dauba, į kurią suteka upeliai). Taigi joje esantis turi-
nys, jos vidinė esatis yra neišsenkama, begalinė (plg.
su gausybės ragu, kuris irgi yra neišsenkamas, stebu-
klingu būdu nuolat pasipildantis). Taigi, *taurė su anga*
į anapus, taurė kaip esminės, anapusinės esaties, šven-
tosios esės, šventosios rasos, šventojo kraujo (*sang*
real) saugykla.

Štai Rasos ir šv. Gralio paralelės:

RASA

šviesa Paparčio žiedas pražysta ne-
žemiška, nedeginančia liepsna.

skaista Rasa yra skaistaus, nekūniško
prasidėjimo šventė.

vyda Rasos epoptas įgyja *vydą* –
anapusių regėjimą, visa ko žinojimą.

lobiai Rasos žmogus išvysta lobius,
kuriuos gali panaudoti tik geram (lobis –
profaninis *vydos* variantas).

Įgijęs *vydą* žmogus tampa tarsi nemir-
tingas (bet tik tai *tarsi*, nes jis vis tiek užda-
rytas gamtos, rėdos rate).

šv. GRALIS

Taurė skleidžia stebuklingą šviesą.

Kas, ieškodamas Gralio, turi ryšį su
mergele, daro nuodėmę. Gralio nemato
nekrikštytieji, o prisiartinę nuodėmin-
gieji yra baudžiami.

Riteriams, suradusiems Gralį, atsiveria
pasaulio paslaptys.

Gausybės ragas, stebuklingas katilas
gali pamaitinti; iš gausybės rago virsta lo-
biai; iš taurės išgėrę riteriai patiria neže-
mišką palaimą, apšalą.

Eucharistijos sakramentas dovanoja
žmogui, jo sielai amžinybę.

Virsmas

Finale – pergalė

Tik skaidūs riteriai gali išvysti šv. Gralį. *Ištiki-mybė, skaidybė, šventumas* – trys būtinos viduramžiškosios riterių kultūros dorybės: „...Tik tas, kuris yra teišus / skaidus, narsios širdies / kas pykčio neturės / tas Gralį užvaldyt galės“ (Wolfram fon Eschenbach).

Tačiau koks semantinis – vizualinis ryšys gali būti tarp šių dviejų tokių skirtingų simbolių? Tarp mažo gamtos stebuklo – sidabrinio rytmečio drėgmės lašelio ir juvelyrų meno šedevro – taurės? Pasirodo, ši ryši įmanoma atsekti. Legendos teigia, kad stebuklingąją taurę su Viešpaties Jėzaus Kristaus krauju Juozapas iš Arimatėjos atvežė į Angliją, į Glastonberį, ir paslėpė. Vėliau ten įsikūrė abatija, kuri šią šventenybę saugojo. Viena iš šios legendos teminių atšakų teigia: Juozapai pavyko atlaužti šakelę nuo erškėčių vainiko, kuriuo Kristaus kankintojai vainikavo Išganytoją, kad iš Jo pasityčiotų. Šią šakelę Juozapas pasodino šalia Švč. Mergelės Marijos bažnyčios ir išaugo rožių kerai. Nuo to laiko Glastonberio abatijos sode kasmet per Kalėdas šis rožių kerai pražysta (nuo 1929 m. įsigalėjo paprotys karališkajai porai per Kalėdas dovanoti šios rožės žiedą).

Tad koks ryšys tarp rožės ir rasos? Visų pirma fonetinis – lot. rožė yra *rosa*, o rasa – *ros*. Rožė priklauso archajinei Indoeuropos stebuklinių augalų šeimai, tokių kaip *papartis* (visų pirma), *amalas*, slavų *ivan da marja*, iš dalies šermukšnis ir kt. Kas suartina rožę ir papartį? Pavyzdžiui, *grasos* motyvas – laukinės erškėtrožės žiedelis slepiasi, ginasi tankiais dygliais, po paparčiu niekas neauga dėl stipraus, *gailaus* kvapo. Ir vieno, ir kito pražydimas yra mažas gamtos stebuklas – paparčio visai negalimas, o laukinės dygliarožės toks retas, todėl nuostabus, ypač atkilėliui iš šiaurės girių. Galima teigti, kad rožės žiedas yra vėlyvas, „kurtuazinis“ paparčio žiedo variantas. Rasą ir rožę suartina tylos motyvas (tyla apskritai yra būtina visų virsmų kulminacijos sąlyga). *Sub rosa dicta facienda* – tas, kas pasakyta „po rožėmis“, t.y. intymią akimirką, yra neskleistina, „reikalauja tylos“. Senovės romėnams *rosa* buvo pa-

slapties emblema, su rožė siejamas „tylėjimo dievas“ Harpokratas, vaizduojamas su pirštu prie lūpų – tai tylėjimo, paslapties saugojimo gestas. *Est rosa flos Veneris* (rožė – Veneros gėlė) – tai jau kurtuazinis motyvas. Krikščionybėje (katalikybėje) rožė yra neatsiejama nuo Švč. Mergelės Marijos kulto – *rosa mystica* iš litanijos, *rosarium*, maldų vėrinys, dailininkų pamėgtas *Santa Maria del Fiore*, rožėmis vainikuotos Švč. Mergelės Marijos siužetas. Šalia seka ir nekaltojo prasidėjimo, *immaculata conceptione*, skaidos motyvas.

Rasoj sužvilgus ryto rožė

tave širdis pasiilgus mato

Immaculata...

(Iš lietuvių religinės poezijos)

***

Taigi, rasa – papartis – *rosa*, rožė – šv. Gralis, eucharistijos taurė. Rasos ir Gralio slėpiniai – neišsėmiami. Tikime, kad mūsų protėvių paveldas bus tas dvasinis kelias, kurį atvėrę pagilinsime šių slėpinių sąveikos suvokimą. Yra dar daug neatsakytų klausimų, pavyzdžiui, kas ta šventoji ietis, Longino ietis, visą laiką minima šalia šv. Gralio (pagal Juozapą iš Arimatėjos, šia ietimi buvo padaryta mirtina žaizda Kristaus kūne). Ar čia yra ryšys su keistu ir slėpiniu Rasos siužetu, kai pražydes žiedas kažkodėl slepiamas žaizdoje? Ir t.t. Tačiau tai – antrinės linijos. Esminė ši – Rasa ir Gralis, *esa ir pavidalas* žymi du pasaulius, kuriuos Kristaus auka suvienijo į vientisą žmonijos kelią Dievop.

Taigi, dvi giliausios šventybės – Senojo pasaulio ir Naujojo. Neįmanoma, kad tarp jų nebūtų ryšio. Ryšio tarp *pažado* ir *žodžio*, kursai buvo Dievuje iš pat pradžių (*tas žodis buvo pas Dievą*) ir kuris galų gale įsikūnijo, kad išgelbėtų pirminėje nuodėmėje įstrigusią žmoniją. ■

IŠ DIPLOMATIJOS ŠEFO STASIO LOZORAIČIO LAIŠKŲ, RAŠYTŲ 1940–1941 METAIS*

[12]

Roma, 1941 m. vasario 13 d.

Mielas Ponas Turauski,

Šiuo tarpu turėjau labai daug darbo, todėl tik dabar galiu atsakyti į Jūsų laišką iš II.3.

[...]

Žinoma, gali būti sunkumų dėl Komiteto (12) įkurdinimo Portugalijoje [...] Tačiau, kad ir kokios būtų perspektyvos, vis tiek reikia išbandyti ir šitą kelią [...]

Ispanai dar neturi atsakymo iš Madrido. Įteiktos ambasadoriui *pro memoria* nuorašą čia pridedu. Įteikęs šitą raštą, turėjau labai ilgą pasikalbėjimą su ambasadorium, kuris labai domėjosi padėtimi Lietuvoje. Dėl Komiteto jis pabijoję, ar nebus kliūčių dabartinėmis specifinėmis aplinkybėmis. Į mano klausimą, iš kurios pusės galėtų tos „aplinkybės“ pasireikšti, atsakė, kad iš Berlyno, kuriam geri santykiai su Sovietais labai reikalingi. Šiaip jau buvo matyti, kad p. Garcia Conde į Europos ateitį žiūri nelabai entuziastingai. Gaila, kad kaip tik dabar jį atšaukė. Turėjau gerą pažintį.

[...]

II.7 buvau priimtas Popiežiaus, kuris labai šiltai kalbėjo apie Lietuvą. Aš stengiausi painformuoti apie padėtį Lietuvoje, apie bolševikų diplomatinę ir šiaip taktiką bei jų pavojų. Audiencija tęsėsi 35 min. Sveikindamasis Po-

piežius pasakė, jog iš tų laikų, kai buvau pasiuntinybėje prie Šv. Sosto, jis turi geriausių atsiminimų.

Šitas pasakymas mane maloniai palietė, nes, kaip žinoma, anais laikais mūsų santykiai su Vatikanu buvo pusėtinai pairę. *Pro memoria* atsiųsiu sekančia proga.

Pastaruoju laiku esu buvęs du kartu užs. reik. ministerijoje, pas gen. direktorių Giannini ir pas vicedirektorių grafą Vidau, įvairiais reikalais.

[...]

Geriausių linkėjimų. Spaudžiu ranką.

Jūsų

[Parašas:] S. Lozoraitis

(12) žr. laišką nr. 14

[13]

Roma, 1941 m. vasario 18 d.

Mielas Ponas Turauski,

[...]

Aš bijau, kad jokios atsargumo priemonės neapsaugos nuo tikybės persekiojimo Lietuvoje.

Šitoj srityj yra dar įdomių, bet nepatikrintų žinių, tik nežinau, ar jos pasiekė Vatikaną. Būtent sakoma, esą, pirma, Lietuvos vyskupai patarę kunigams nelaikyti pamokslų ir, antra, kun. Krupavičius pasiūlęs bolševikams kažkokį *modus vivendi* Bažnyčios reikalais ir tas

* Tęsinys iš nr. 2. Laiškų publikaciją parengė Rimantas MORKVĖNAS.

pasiūlymas dabar komisarų svarstomas. [...] Aš pats esu giliai įsitikinęs, kad mažiausia bažnyčioj uždegta žvakutė yra pavojinga Stalino saulei.

Antra vertus, jei yra meisterių antireliginei kovai, tai bolševikai yra pirmieji. Todėl bijau, kad, jeigu tos žinios apie kun. Krupavičių yra tikros, visa tai gali baigtis blogai, didele apgavyste.

[...]

Siūsdamas geriausių linkėjimų, spaudžiu ranką.

Jūsų

[Parašas:] S. Lozoraitis

[14]

Roma, 1941 m. vasario 28 d.

[P. Žadeikiui]

Aukštai Gerbiamas Ponas Ministeri,

[...]

Visiškai pritariu Tamstos nuomonei, išdėstyta Tamstos rašte Lietuvai Gelbėti Tarybai dėl Tarybos posėdžio sušaukimo.

Būtų apgailėtina ir nenaudinga, jei Taryba savo posėdžius darytų „tik po Lietuvos Vyr. Tautinio Komiteto susidarymo ir kai tas Komitetas patieks darbų planą“. Visų pirmausia faktinė padėtis yra tokia, kad Lietuvos Tautinis Komitetas jau yra sudarytas. Jo pirmininkas – p. Galvanauskas, pavaduotojas – aš, narys – p. Turauskas. Galimas dalykas, kad p. Škirpa, kuris rugsėjo mėn. pasitarime taip pat buvo išrinktas nariu, galės šitą rinkimą priimti. Tai turbūt neužilgo paaiškės.

Kai dėl Komiteto pasireiškimo viešai, tai lig šiol mes negalėjome surasti valstybės, kurioje Komitetas ar jo pirmininkas, ar nors vienas narys, Komiteto įgaliotas, būtų galėjęs daryti pareiškimą Komiteto vardu. Vokietijoj, Italijoj, Šveicarijoj, Prancūzijoj ar Švedijoj šiuo tarpu tokia politinė veikla nėra galima. Belieka tad Ispanija ar Portugalija. Šita kryptimi tad ir zonduojama. Jeigu paaiškėtų, kad kliūtys mums viešai veikti

šiuo tarpu nenugalimos, tai tektų pasirinkti neviešą veiklos būdą, žinoma, su ta sąlyga, kad jei dėl kurio įvykio būtų reikalinga, kad Komitetas iškeltų savo balsą, tai tas bus padaryta, nežiūrint jokių aplinkybių.

Kaip Tamsta matai, šių dienų aplinkybės skiriasi nuo 1914-1918 metų padėties kaip dangus ir žemė. Anais laikais okupuotos ar tik dar atstatytinos valstybės atstovai galėjo susivažiuoti, pav., Šveicarijoj, pasisamdyti biurą ir veikti viešai, turėdami ir vietos valdžios ne tik teoretinių simpatijų, bet ir veiklios paramos. Dabar, šiuo tarpu bent, tėra simpatijos, bet ir jos reiškiamos tik *tête-a-tête* kalbant.

[...]

L. G. Tarybos Spaudos biurui vesti, mano nuomone, iš man žinomų žmonių geriausiai tiktų prof. Pakštas. Erudicija, gyvas protas, atvira, argumentams prieinama ir idėjų turinti galva, veiklumas, padėtis ir santykiai mokslo pasaulyje, štai ištrauka iš katalogo jo savybių, padarančių jį tinkamiausiu kandidatu.

[...]

Siūsdamas geriausių linkėjimų, širdingai spaudžiu ranką.

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

[15]

(vertimas iš italų kalbos)

Jo Ekscelencijai Grafui Vidau,
Įgaliotajam ministrui, Roma

Roma, 1941 m. kovo 6 d.

Didžiai gerbiamas pone Ministre,

Kaip jau turėjau progos susitikime su Jūsų Ekscelencija užsiminti, būčiau Jums nepaprastai dėkingas, jei malonėtumėte pasiteirauti kompetentingų Valstybės

institucijų apie leidimą man atsisiųsdinti iš okupuotos Lietuvos kai kurių ten spausdinamų laikraščių.

Tie laikraščiai iš tikrųjų yra man svarbus informacijos šaltinis apie tai, kas dabar vyksta Lietuvoje. Dėl suprantamų priežasčių jie negalėtų būti siunčiami tiesiogiai mano ar Atstovybės prie Šventojo Sosto vardu.

Todėl nelieka nieko kito, kaip prumeruoti juos per kurią nors Romos biblioteką arba nurodyti kitą sutartą adresą. Ekscelencija, būčiau Jums didžiai dėkingas, jei per Jūsų malonų dėmesį man būtų suteikta galimybė minėtu būdu gauti iš Kauno šiuos laikraščius:

1. „Tarybų Lietuva“,
2. „Tiesa“,
3. Sovietų Lietuvos Aukščiausiojo Sovieto žinios.

Iš anksto nuoširdžiai dėkodamas už Jūsų pastangas, pone Ministre, naudojuosi proga išreikšti Jums mano aukštą pagarbą.

[Parašas:] S. Lozoraitis

[16]

Roma, 1941.III.12

[K. Škirpai]
Mielas Pulkininke,

Atidžiai perskaitęs Jūsų rašto p. Šimučiui (13) nuorašą, tegaliu patvirtinti, kad dabartinėje redakcijoje jo siųsti negalima.

Čia gražinamajame egzemplioriuje perbraukiau raudonai tas vietas, kurias reikia išleisti. Kaip matysit, viskas, kas liečia Jūsų darytus pasiūlymus, samprotavimus ir apskaičiavimus yra palikta. Išbraukta gi yra sunkūs kaltinimai, Jūsų formuluojami mūsų valstybės vyrams. Savo samprotavimus esu išdėstęs Jums paskutiniame ranka rašytame laiške.

Šiandien, pakartodamas juos suglaustai, manau, kad nuo tų kaltinimų reikia susilaikyti iš viso ir ypač laiške p. Šimučiui dėl to, kad

a) nėra visų jiems pagrįsti reikalingų duomenų,
b) nedera kaltinti žmones, kurie laukdami mirties bolševikų kalėjime (jei dar nėra nužudyti), negali pateikti savo argumentų,

c) pasakytų kaltinimų iškėlimas gali paveikti Amerikos lietuvių vieningumą, nes tie iš Jūsų paliestų politikų, kurie yra užsieny, turės Jums oponuoti, o be to ir šiaip Amerikos lietuviuose gali būti ir yra įvairių nuomonių dėl mūsų santykių su Vokietija tiek praeityje, tiek dabartyje,

d) Jūsų keliamas atsakomybės už Lietuvos okupaciją klausimas neturi nei ryšio, nei reikšmės mūsų dabartinei veiklai.

Įsivaizduokit, kad šiandien galim padaryti procesą teisme. Suimam įtariamuosius, tardom, pateikiame kaltinimą, nuteisiam ir bausmę įvykdom. Na, ir kas iš to? Ar nueisim nors vieną žingsnį pirmyn Lietuvos vadavimo keliu? Jeigu senovėje sakydavo *pereat mundus, fiat justitia* (14), tai šiandien mes turime sakyti *fiat Lithuania, pereat justitia* (15). O paskui žiūrėsime.

Aš suprantu, kai Hitleris beveik kiekvienoj kalboj pasmerkia buvusią Vokietijoj santvarką. Tai yra politiko taktika: žiūrėkit, kaip bloga buvo ir kiek gera aš esu padaręs, todėl klausykite manęs ir tikėkit manim, o ne kitais. Tačiau mūsų dabartinėmis sąlygomis tokios priemonės nereikalingos. Esu tikras, kad tas, kas išvaduos Lietuvą, turės tokį autoritetą ir tokią aureolę, kad savo didumo jam nereikės matuoti kitų suponuojamomis ar tikromis klaidomis.

[...]

Širdingai spaudžiu ranką.

Jūsų

[Parašas:] S. Lozoraitis

(13) *Leonardas Šimutis – aktyvus JAV lietuvių visuomenės veikėjas*

(14) *telaimi teisingumas, nors žūtų pasaulis (lot.)*

(15) *telaimi Lietuva, nepaisant teisingumo (lot.)*

[17]

Roma, 1941.III.13

Mielas Ponas Turauski,

[...]

Pereitą kartą, labai skubindamasis, užmiršau gražinti Jums p. Balicko (16) laišką iš II.12. Darau tai dabar.

Rašydamas p. Balickui, pasakykite jam, kad jis teisingai galvoja, jog naudinga žinoti, ką daro ir planuoja lenkai. Patarokit jam, kad progai esant stengtųsi diskretiškai paveikti savo šefą (17). Šiaip jau manau, kad duoti instrukcijų šiuo reikalu p. Balučiui neverta, nes net jei jis ir susitiktų su lenkais, tai, turint galvoje jo kiek nervingą nusistatymą lenkų atžvilgiu, nieko gera iš tokio kontakto neišeis. P. Balučiui parašysiu, kad siųstų žinių, jam prieinamų, apie lenkų nutarimus, pareiškimus ir pan. Užtat Jūs, jei galite retkarčiais sueiti su lenkais nesiafišuodamas, padarykite tai ir dr. Šaulį paraginkit, jis, rodos, turi gerų pažinčių jų tarpe.

[...]

Širdingai spaudžiu ranką.

Jūsų

[Parašas:] S. Lozoraitis

(16) *Vincas Balickas – atstovybės Londone patarėjas*

(17) *Bronius Kazys Balutis – Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys D. Britanijoje*

[18]

Roma, 1941.III.20

[Dr. A. Geručiu]

Mielas Daktare,

Mielu noru prisidėsiu savo straipsniu prie Jūsų projektuojamos brošiūros, tiktai prisipažinsiu, kad lig šiol niekadęs nebuvau parašęs daugiau 10 mašinėle rašytų puslapių. Todėl negalėčiau pažadėti 20 spausdintų puslapių. Neturint praktikos, reikia pirma mokytis tokius ilgus straipsnius rašyti.

Taigi, ar užteks 8–10 mašinėlės puslapių? Tema apie tarpt. santykius tikrai opi, geriau rašysiu ką apie bolševizmą. Žinoma, ryšyje su Lietuva.

Temos geros. Leidėju geriau pažymėti L. G. Tarybą. Ar Šveicarijoj nebus labai brangu spausdinti?

Būtų labai gera išleisti p. Škirpos savo laiku suprojektuotą leidinį, kuriame turėjo būti ir dokumentacija. Šiandien rašau p. Škirpai, klausdamas, ar bus galima gauti Berlyno medžiagą ir išleisti ją kitomis kalbomis.

[...]

Širdingai spaudžiu ranką. Jūsų

[Parašas:] S. Lozoraitis

[19]

Roma, 1941 m. kovo mėn. 20 d.

[Dr. J. Šauliui]

Mielas Daktare,

Ačiū už laišką iš III.5 dėl L. T. Komiteto reformos. Manau, kad tokia reforma visų pirma padarytų įspūdį, esą Komitetas dėl svarbių nuomonės skirtumų suskilo, dargi nepradėjęs dirbti. O juk žmonėms neišdėstysi taktikos sumetimų, kuriais pamatuojat savo sumanymą.

[...]

Kurių gi teigiamų padarinių duotų Jūsų sumanymas? Nurodot du: kad būtume nepriklausomi (kitaip sakant, neatsakomingi) nuo p. K. (18) darbų ir kad, reikalui esant, galėtume pasisakyti prieš juos.

Nepriklausomi, man rodos, esame ir dabar ta prasme, kad nesame su jokių nelietuvišku veiksmu užsiangažavę. P[onui] K. esame davę sutikimą ieškoti pagalbos nepriklausomybei ir suverenumui atstatyti. Iš šių ribų jis nėra išėjęs.

[...]

Aš suprasčiau, jei tokia separacija būtų daroma tikslu pasiremti kitu veiksmu, teikiančiu jei ne pažadų, tai bent vilties. Kaip atsimenat, taip darė lenkai pereito karo metu. Pilsudskis mušė sąjungininkus, Haller kovėsi prieš vokiečius viename gale, Dowbos – kita-

me. Rados buvo Maskvoj, Paryžiuj, Galicijoj ir Varšuvoj. Kiekvienas jų statė ant kitos kortos ir, svarbiausia, kortų laikytojai kiekvienam jų leido statyti, mažiau ar daugiau įsileido į lošimą.

Mūsų padėtis, deja, skirtinga. Tikrai sakant, tai ir pono K. draugai (19) dar neleidžia ant jų kortos pastatyti. O kitur? B. K. B. (20), manau, per visą savo gyvenimą nebuvo girdėjęs tiek apie visokias laisves ir teisybes, kiek dabar per vienerius metus. Bet jeigu jis panorėtų pasiteirauti, ar tos laisvės ir teisingumai gal kartais taikomos ir mums, tai ką gero jis sužinotų? Ir į ką kreiptųsi? Nes, kaip žinot, jį atleido nuo pareigos daryti vizitą.

Amerikos laikysena yra nepalyginamai geresnė, aiškesnė ir griežtesnė. Matom tai iš p. Žadeikio traktavimo, ofic. pareiškimų ir t. t. Bet ar tai liečia ir pačią mums rūpimą dalyką esmę? Ne. Gal būt dar ne. Taigi ir tenai neleidžia ant jų kortos pastatyti.

Mums, mano manymu, rūpimas klausimas yra toks: kas pirmas eis bolševikų mušti. (Žinoma, jei abu norėtų juos mušti, tai kiltų klausimas pasirinkti, kuris teikia mums daugiau garantijų). Atrodo, lyg daugiau šansų susidurti su Maskva turėtų p. K. prieteliai (21). Antras mums svarbus klausimas: ko galime iš jų laukti. Šitą ir reikia su jais aiškintis. Lygiagrečiai reikia veikti Amerikoj ir išnaudoti te-nykščias palankias mums sąlygas.

[...]

Daug širdingų linkėjimų.

Jūsų

[Parašas:] S. Lozoraitis

(18) Kazys Škirpa

(19) Vokietija

(20) B. K. Balutis

(21) Vokietija

[20]

1941. IV. 28

[P. Žadeikiui]

Aukštai Gerbiamas Ponas Ministeri,

[...]

Paskutinis laiškas, kurį esu turėjęs iš Tamstos, yra datuotas sausio 3 d. Į jį atsakiau laišku iš vasario mėn. 28 dienos. Be to, balandžio 22 dieną gavau telegramą apie p. RP (22) priėmimą Baltuose Namuose.

Prie to, ką esu rašęs vasario mėn. 28 d. lėšų klausimu, dabar tegaliu pridėti tiek, kad padėtis tampa vis aštresnė. Tai nestebėtina, jei prisiminsim, kad ligi šis laiškas Tamstą pasieks, bus išėję vienuolika mėnesių nuo Lietuvos okupacijos. Atrodytų, kad per tuos vienuolika mėnesių turėjo paaiškėti, kurių lėšų galime tikėtis dėka mūsų Tautiečių Šiaurės Amerikoje dosnumo. Būsiu dėkingas, jei Tamsta malonėsi painformuoti mane apie tas perspektyvas, kad žinočiau, kaip galėsime tvarkytis, tiksliai gi išsireiškiant – ar galėsime iš viso tvarkytis, dėl to, kad padėtis yra aiški: be aukščiau minėto Amerikos Lietuvių visuomenės dosnumo neturime ir neturėsime jokio kito šaltinio Tautinei veiklai palaikyti.

[...]

Mūsų kolegos p. Kazimiero (23) žinios apie susidūrimo Rytuose galimumą ar net būtinumą yra labai optimistinės. Nepriklausomai nuo vienokios ar kitokios pažiūros į gin-klauto konflikto kilimo terminą, tenka pripažinti, jog mūsų interesų atžvilgiu mūsų okupantų susirėmimas su kaimynu būtų labai pageidaujamas, nes suteiktų mums tuoj šansų pasiliuosuoti nuo okupacijos.

[...]

Laukdamas žinių, prašau priimti mano aukštos pa-
garbos žodžius ir perduoti juos taip pat
p. Respublikos Prezidentui.

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

(22) Respublikos Prezidentas Antanas Smetona

(23) Kazys Škirpa

J. M. Ponui Jatuliui
Lietuvos Konsului Mandžukuo (24)

1941. IV. 29

Aukštai Gerbiamas Ponas Konsule,

Dėkodamas už raštą N. 82 iš III.17, atėjusį *via Sibiras* (25), turiu garbės pranešti, kad pagal p. Užsienių reikalų Ministerio Urbšio telegramą N. 288 iš 1940. VI.1 Vyriausybė pavedė man būti likusios užsieny mūsų diplomatijos šefu tuo atveju, jei Lietuva bus bolševikų okupuota. Pasakytos telegramos nuorašą čia pridedu.

Vyriausybė nėra sudaryta todėl, kad šiuo tarpu Europoj nėra vietos, kur ji galėtų figūruoti kaip Vyriausybė. P. Respublikos Prezidentas, kuris, protestuodamas prieš bolševikų agresiją, pasitraukė į užsienį, šiuo metu yra Jungtinėse Valstybėse. Jis nėra atsisakęs nuo savo pareigų. P. Merkio Vyriausybės skelbimas, esą p. Respublikos Prezidentas, išvažiuodamas į užsienį, pasitraukęs iš savo pareigų, neturėjo jokio teisinio pagrindo ir turi būti ignoruojamas. Reikia manyti, kad pasakytas skelbimas buvo padarytas okupantų presijoje (26), kurie šituo netikusiu ir neteisėtu skelbimu norėjo sudaryti priedangą Paleckio tariamai vyriausybei.

Pereitų metų rudenį Europoje sudarytas Lietuvos Tautinis Komitetas šitokios sudėties: pirm. p. Galvanuskas, vicepirm. aš, nariai p. p. Škirpa ir Turauskas.

Šiuo metu tebepripažįstamos šios mūsų Pasiuntinybės: Vašingtone, Buenos Aires (ji bus perkelta į Montevideo), Londone, Berne ir prie Šv. Sosto.

Turėdamas galvoje Tamstos susisieki su manim sunkumus (per Sibirą susisiekti negalim, nes pašta kontroliuoja bolševikai), esu prašęs p. Min. Žadeikį pranešti Tamstai, kad mūsų vidaus organizacijos atžvilgiu Tamsta pereini jo žinion.

[...]

Šia proga laikau savo malonia pareiga labai širdingai padėkoti Tamstai už tai, kad nežiūrėdamas ištikusios

Lietuvą nelaimės, Tamsta palikai savo vietoje, atstovaudamas toliau Lietuvos valstybę, kurios Nepriklausomybė tikrai bus atstatyta.

Siųsdamas geriausių linkėjimų, prašau priimti mano aukštos pagarbos žodžius.

[Parašas:] S. Lozoraitis

(24) *Mandžiūrija*

(25) *Sibiro keliu (lot.)*

(26) *spaudimu*

[22]

Roma, 1941. VI. 13

Brangus Ponas Vaičiulaiti,

Jūsų laiškas iš IV.3 čia atėjo tiktai VI.12. Visi širdingai dėkoja Jums už linkėjimus ir sveikina Jus vardo diena. Tikiuosi, kad šitas laiškas pasieks Jus bent prieš kitą vardadienį. O gal ligi to laiko jau būsit Vilkavišky, tada man iš Baltrušių bus netoli pas Jus nueiti pasveikinti.

O taip gali atsitikti, mažiausia gi – tai nėra negalimas dalykas.

Kaip pats matot, santykiai, dėl kurių mums teko nukentėti, nėra pastovūs. Bent vienas dalyvis – Kazio šeimininkas (27) nėra patenkintas, nėra tikras, dėl to jūdvių santykiai (28) laikas nuo laiko įsitempia. Dabartinis įtempimas yra bene trečias. Abu stipriai pasiruošę. Galbūt daromas nervų bandymas kažin kuriems tikslams pasiekti. Tas bandymas gali baigtis koku susitarimu, bet lygiu būdu ir sprogiu.

Turėdamas galvoje antrą galimumą, noriu dar kartą išdėstyti mano ir kai kieno kito samprotavimus.

Turbūt nėra ypatingo reikalo sakyti, jog visi mes stovim ant vieninteliai galimo ir privalomo pagrindo, būtent, kad viskas turi būti atstatyta ir grąžinta 100%. Tai liečia, žinoma, ne vidaus dalykus, grąži-

mą į kėdes ir pan., bet išorinę padėtį ir teisę patiems spręsti apie tas kėdes. Stovėdami ant tokio pagrindo, mes, aiškus dalykas, palankiai ir su dėkingumu žiūrim į tuos, apie ką Jūs rašot (29). Ir jeigu jie jau šiandien galėtų išgydyti nuo mirtinos ligos, išgelbėti nuo mirties pavojaus, niekas neieškotų kitų vaisių nei kitų gydytojų.

Bet kaip pats matot, jie dar negali duoti mums vaistų, o mums jų reikia, jei tik galima, tuojau. Mums nepakanka vien tik gerų diagnozių ar prognozių, nes liga, jei užsitęs, gali būti mirtina tiek fiziniai, tiek moraliai.

Tokiomis aplinkybėmis ligos pašalinimas jau bus žingsnis, etapas pirmyn. Ar neatsiras kitų negalavimų bei ligų, jei dabartinis pavojus bus pašalintas? Deja, jų bus, bet bus lengvesni, o antra vertus, net priėmus, kad eventualiai vėlesni pavojai būtų lygūs dabartiniams, reikia pripažinti, kad tie vėlesni pavojai juk žadama pašalinti tomis priemonėmis, apie kurias Jūs rašot. Kadangi šiuo tarpu skelbiama, kad norima paveikti į tam tikrą aprėžtą zoną, tai geriau atsirasti tos zonos ribose, kaip būti kitoj, apie kurią bent formaliai dar nekalbama.

Jūs gal pasakysit: gerai, bet ligos pašalinimas nepareina nuo mūsų valios nei nuo mūsų prašymų ir, jei įvyks, tai nepriklausomai nuo mūsų, tad kuriam tikslui mums dabar su kuo nors kalbėti ir daryti pastangų? Štai atsakymas: jei kalbama, tai tik tokiu pagrindu, apie kurį aukščiau esu pasakęs, kad jis vieninteliai galimas ir privalomas. Antra, matydami, jog pasikeitimui yra šansų, negalime nepareikšti savo nusistatymo ir nedaryti pastangų savo interesams bei teisėms apsaugoti. Jeigu pasirodytų, kad pastangos buvo bergždžios ar dėl to, kad pakeitimas neįvyko, ar todėl, kad nors padėtis ir pasikeitė, bet mūsų nusistatymo nebuvo atsižiuūrėta, tai ir tada tų pastangų nebus galima smerkti.

Aš manau, jog joks išmintingas vyras negalės peikti tų, kurie dėl kitų netvarkos bei neapdairumo atsidūrę mirtinam pavojuje vieni vieni, lyg būtų begaliniuose tyruose, ieškojo priemonių išsigelbėti. Juk esmėje jie nukentėjo už savo riteriškumą, kurio,

galbūt – deja, nematavo mizerabliška bendrų santykių ir galimų realybe.

Šitaip savieji ir svetimieji turi žiūrėti į padėtį ir pastangas.

Jeigu gi, pasikeitimui įvykus, nebūtų galima pasiekti visų 100%, tai jūs visi, nors ir suprasdami, jog padėtis daugiau ar mažiau, bet pagerėjo, vis tiek turėsit pasilikti ant šimtanošimtinio pagrindo, kelti savo balsą už jo įvykdymą ir pan. Taip elgdamiesi, turėsit tačiau vengti visa ko, kas įneštų skilimą tarp jūsų ir tų, kurie nors ir priversti pasitenkinti per einamu nepilnu sprendimu, vis dėlto pasiliks įmanomose ribose. Būtų neteisinga ir žalinga vienybei juos smerkti ir koneveikti. Galop, jei susidarytų tokia padėtis, kad būtų tikra, jog visiems mums rūpimų 100% galit pasiekti jūs, tai jūs ir imsitės visų tam reikalingų priemonių.

Tokiu būdu kiekvienas sau prieinamu keliu eis prie bendro tikslo.

Gali greitai ateiti laikas, kad jums visiems teks veikti pasakyta prasme. Tam dalykui reikės apdairios, išmintingos ir politiškai galvojančios vadovybės. Iš visa ko matyti, jog Povilas (30) tokio vaidmens atlikti negali. Reikia būtinai sudaryti tinkamų žmonių grupę, kurie duotų jam patarimų ir savo autoritetu bei svoriu patikintų jų vykdymą. Tam dalykui nereikia, kad ta grupė sudarytų kokią nors naują organizaciją. Vyskupas (31) sako, kad nebūtų tikslu greta L.G.T. daryti dar vieną organizaciją. Pakaktų, kad tie žmonės veiktų pasakyta prasme, nors ir be atskiros iškabos ir formalinio savitarpio ryšio.

Pasikalbėkit apie tai su kun. N. (32) Parašykit prof. P. (33) Reikia atsiminti, kad dabartinis mūsų lėtas susisiekimas gali bet kuriuo momentu nutrūkti ir tada nebebus galima koncertuoti.

Neužmirškite dar vieno dalyko, būtent, kad visi šio laiško samprotavimai jokių būdu negali išeiti aikštėn, nes, kol nebūsime pasiekę visų 100%, mažiausias neatsargumas – nekalbant jau tyčia padaryta reveliacija – turėtų neapskaičiuojamų arba, tikriau sakant, lengvai apskaičiuojamų, bet labai sunkių pasekmių

kiekvienam, kuris atsidurtų kitoj tvoros pusėj.

Tai ir viskas šiuo tarpu.

Visi siunčia Jums daug labų dienų.

Jūsų

[Parašas:] S. Lozoraitis

(27) Vokietija

(28) Sovietų Sąjungos ir Vokietijos

(29) Tikriausiai turima omenyje JAV

(30) Povilas Žadeikis – Lietuvos atstovas Vašingtone

(31) vysk. Pranciškus Petras Būčys

(32) kun. dr. Jonas Navickas?

(33) Kazys Pakštas – geografas ir visuomenininkas

[23]

(vertimas iš italų kalbos)

Jo Ekscelencijai Grafiui Vidau

Bendrųjų reikalų generaliniam vicedirektoriui

Užsienio reikalų ministerija

Roma, 1941 m. liepos 7 d.

Ekscelencija,

Karas, kurį Fašistų Italija ir Nationalsocialistų Vokietija paskelbė Sovietų Sąjungai, atgaivino Romos lietuvių viltis. Praėjusią vasarą dėl bolševikų invazijos netekę savo Tėvynės, Italijoje jie sulaukė kilnaus svetingumo, simpatijos, padrąsinimo ir užuojautos dėl šios nelaimės.

Šį šeštadienį, liepos 5 d., pasklidus žiniai, kad bolševikai paliko Vilą Lituania, esančią via Nomentana 116, Romos lietuviai, vedini ištikimybės savo Tėvynei, tą patį vakarą apie 20 val. iškėlė ant minėto pastato nacionalinę vėliavą.

Gavęs šią žinią, apie 21 val. aš pats nuvykau dalyvauti šioje spontaniškoje patriotinėje manifestacijoje už Nepriklausomą Lietuvą ir prieš bolševikų Rusiją.

Stasys Lozoraitis su Niujorko valstijos gubernatoriumi Mario Cuomo

Sugiedoję nacionalinį himną, jos dalyviai apie 22 val. išvyko iš Vilos Lituania. Liko tik du asmenys saugoti vėliavą.

Kitą rytą šiedu lietuviai paliko Vilą, išreiškę italų pareigūnams viltį, kad šis Lietuvos turtas bus Italijos valstybės saugomas tol, kol ateis laikas jį perduoti valdyti Lietuvos valstybės atstovams.

Jausdamas pareigą pranešti Jums tai, kas aukščiau išdėstyta, norėčiau dar kartą pabrėžti, Jūsų Ekscelencija, kad mano tautiečiai buvo sujaudinti to malonaus ir mandagaus elgesio, kurį šiomis aplinkybėmis jų atžvilgiu pademonstravo Italijos valstybės atstovai.

[...]

Ekscelencija, malonėkite priimti mano aukštos pagarbos žodžius.

[Parašas:] S. Lozoraitis

KLAIPĖDOS KRAŠTO PRARADIMAS: TARP ILIUZIJŲ IR *REALPOLITIK*

*They lost their pride
And dead as men before their bodies dead*.
"The Shield of Achilles" by W. H. Auden, 1939*

Praėjo septyniasdešimt metų nuo Klaipėdos krašto atplėšimo ir, atrodo, jau būtų galima daryti tam tikrus apibendrinimus, tačiau į klausimą, ar reikėjo priešintis Hitleriui, tuo sukeliant pavojų Lietuvos valstybingumui, ar elgtis taip, kaip ir buvo pasielgta 1939 m. kovą, vis dar neatsakyta.

1919 m. kovo 25 d. britų premjeras Lloydas George'as memorandume JAV prezidentui Wilsonui konstatavo: „Neįsivaizduoju svaresnės būsimo karo priežasties, negu tai, kad vokiečiai [...] bus apsupti mažų valstybėlių [...] kiekvienoje iš jų gyvena didžiulės vokiečių masės, reikalaujančios susijungimo su gimtąja žeme.“¹ Paliaubų sutartį Kompjene pasirašęs Prancūzijos maršalas Ferdinand'as Foschas Versalio taikos sutartį, pagal kurią Klaipėdos kraštas buvo atskirtas nuo Vokietijos, apibūdino ne kaip taiką, o kaip paliaubas dvidešimčiai metų.² Deja, jis buvo visiškai teisus.

Kova dėl Klaipėdos

Kodėl Lietuvos politika Klaipėdos krašte tarpukariu nebuvo sėkminga, išsamiai aptarta Vytauto Žalio

* „Praradę išdidumą, jie mirė kaip vyrai dar prieš mirštant jų kūnams“ – pažodinis vertimas.

knygoje³. Pirminė nesutarimų priežastis – vietos gyventojų, kurie rinko Klaipėdos krašto Seimelį, o per jį ir vykdomąją valdžią (Direktoriją), nusistatymas. Lietuvos valdžia, gerai nesuvokdama Klaipėdos krašto specifinės padėties, į lietuvininkus žiūrėjo kaip į suvokietėjusią grupę, kurią reikia „atlietuvininti“ ir atitraukti nuo vokiečių įtakos. Radikali „lituanizacijos“ politika skatino krašto gyventojų – tiek lietuvininkų, tiek vokiečių – nepasitikėjimą Lietuvos valdžia. Autonominėse krašto įstaigose (teismai, policija, švietimo sistema) liko senieji tarnautojai vokiečiai, kurių lojalumas Lietuvai buvo labai abejotinas, o postus Lietuvos Respublikos institucijose ir žinybose (geležinkelis, paštas, uosto tarnybos, muitinė, pasienio policija) užėmė beveik vien atvykėliai iš Didžiosios Lietuvos. Valdininkai dažniausiai nemokėjo vokiškai, be to, daugelis buvo „ištremti“ į Klaipėdą dėl tarnybinių nusižengimų, todėl gyveno uždari, su vietos lietuviais menkai bendravo.

Taigi, lietuvininkai buvo nustumti ir nuo valstybės, ir nuo krašto valdymo. Jų priešiškumą valdžiai didino atvykusių valdininkų arogancija. Gubernatorius Antanas Merkys, paskirtas 1927 m., pasak Martyno Anyso, jautėsi ir elgėsi kaip okupuotos teritorijos valdytojas. Kai buvo nutrauktas finansavimas lietuviškos gimna-

zijos mokymo kursams, jis pareiškė: „Jums, klaipėdiečiams, mokslo užtenka!“ Šie žodžiai nuskambėjo per visą kraštą ir sustiprino antilietuvišką propagandą.⁴

Lietuvininkas Almis Povilas Mažeika aprašė prezidento Antano Smetonos apsilankymą Pagėgiuose 1930 m.: „Lietuviška visuomenė jį pasitiko aikštėj, prie geležinkelio stoties. Išsirikiavo šauliai, santariečiai, lietuviškos gimnazijos mokiniai ir sporto klubas. Būrelis mokinių rikiavomės su futbolistais. Praeidamas pro mus prezidentas pasveikino: „Sveiki, Lietuvos berneliai svetimam krašte!“ „Sveiks tamsta!“ – atsakė iš anksto išmokę. Vienok, tas pasveikinimas paliko suakmenėjęs mano atmintyje. Koks kipšas jam įpiršo tuos žodžius? Ar tai tik liežuvio paklydimas, ar toptelėjo iš pasąmonės dėl apibendrintos galvosenos? Bent ketvirtadalis toje rikiuotėje buvo vietiniai mažlietuviai, o ir kiti nesijautė taip jau labai „svetimam krašte.“⁵

Vienus nuo kitų skyrė ir religija – vietos gyventojai protestantai nepatikliai žiūrėjo į katalikų bažnyčių statybas Pagėgiuose, Plikiuose, Priekulėje, Smalininkuose.

Klaipėdos krašto padėties specifiškumas buvo nelabai suvokiamas Kaune, daug ką atskleidžia vien stereotipinis pasakymas „klaipėdiečiai suvokietėję“, tačiau visai kitaip manyta Klaipėdoje. Nesnaudė ir Vokietija – separatistines ir pronacistines organizacijas Klaipėdos krašte kuravo Alfredo Rosenbergo vadovaujamas užsienio reikalų politikos skyrius, Rytų Prūsijos gauleiteris Erichas Kochas, generalinis Vokietijos konsulatas Klaipėdoje, vokiškumo tyrimų grupė (*Volkstumorganisation*) „Bund Deutscher Osten“.⁶

Klaipėdos krašto gubernatoriumi 1935 m. paskirto Jono Navako ryžtingi veiksmai apribojo nacistinės propagandos sklaidą, sustiprino ekonomines centro valdžios pozicijas (pradėta pirkti nekilnojamąjį turtą). Tačiau „infiltracijos“ politika nepasiekė tikslo. Valdžia skatino lietuvius vykti į Klaipėdos kraštą, tikėdamasi, kad taip padidins lietuvių partijų rėmėjų skaičių, bet, pasak Anyso, daugiausia atvažiavo prisiplakėlių, anti-valstybiškai nusiteikusių arba komunistuojančių asmenų, kurie nebuvo lojalūs Lietuvos valdžiai.⁷

Padėtis krašte pradėjo komplikuotis ketvirtajame dešimtmetyje, yrant Versalio sutarties apibrėžtai siste-

mai. Klaipėdos vokiečiai ir nemaža lietuvininkų dalis pradėjo tapatintis su Didžiąja Vokietija, atsigauančia po „Versalio pažeminimo“. Tokias nuotaikas stiprino nacistinė propaganda, ekonominis Vokietijos spaudimas Lietuvos rinkai ir tai, kad Lietuvos vyriausybė nesugebėjo vykdyti efektyvios politikos Klaipėdos krašte.

Gatvėse, turguose, susirinkimų ir kitų sambūrių vietose užvirė politiniai ginčai. Nacionalizmas ardė įprastus kasdieninius santykius. Ūkininkus, kurie trečiadieniais ir šeštadieniais iš Kretingos, Darbėnų, Gargždų, Rietavo, Veiviržėnų atvykdavo parduoti žemės ūkio produkcijos į Klaipėdos turgų, imta įžeidžiamai vadinti „Szemaiten“. Klaipėdos vokiečių lūpose šis žodis reiškė „žemesnės“, „azijietiškos“ kultūros žmones. Gyvulių supirkimo draugija *Viehverwertungsgenossenschaft* gyvulius ir grūdus pradėjo supirkinėti didesnėmis kainomis negu Didžiojoje Lietuvoje, bet tik iš pronacistinės dr. Neumanno partijos narių ir tų ūkininkų, kurie palaikė vokiškumą Klaipėdos krašte.⁸

Autonominis Klaipėdos kraštas pamažu virto „nacionalsocialistine sala“, kurioje Lietuvos pozicijos tolydžio silpnėjo.

Nacstinis Kulturraum

1935 m. rugsėjo 15 d. Reichstage kalbėdamas Klaipėdos ir nacių teismo Kaune klausimu, Adolfas Hitleris demagogiškai gražbyliavo: „Egzistuojant didžiausiai taikai, Klaipėdos kraštas buvo atplėštas. Šis plėšikiškas aktas (*Raub*) buvo legalizuotas, nesuteikiant vokiečiams jokių pakenčiamų autonomijos garantijų. Metams bėgant, šios srities vokiškas elementas buvo engiamas ir antiįstatymiškai kankinamas. O didžioji nacija turėjo laukti ir stebėti, kaip jų kraujo broliai, užpulti taikos metu ir atplėšti nuo Reicho, engiami labiau negu normaliose valstybėse nusikaltėliai. Vienintelis jų nusikaltimas yra tas, kad jie yra vokiečiai ir nori jais būti [...]. Gali gi pagaliau 65 milijonų tauta siekti, kad jos teisių būtų paisoma labiau negu 2 milijonų tautos savivalės.“⁹

Hitlerio politika revoliucingai neigė egzistuojančią tvarką ir Versalio suformuotos taikos pagrindus. O kaip pabrėžė Henry'us Kisingeris, rašydamas apie Napoleono

politiką, išskirtinis revoliucinės valdžios bruožas yra ne tai, kad ji jaučia grėsmę, bet tai, kad ji niekada nesijaučia saugi, o pakankama saugumo garantija laiko tik visišką priešininko sugniuždymą.¹⁰ Valstybės, pripažįstančios teisės principus, negalėjo patikėti, kad bus griebtasi revoliucinių metodų. Hitleris sėkmingai apgaulinėjo Didžiąją Britaniją ir Prancūziją, išsireikalaudamas nuolaidų, laužančių Versalio sutartį, tačiau tos nuolaidos vis tiek nenumalšino Vokietijos Reicho apetito.

1938 m. pavasarį Hitleris pasijuto esąs pakankamai stiprus, kad peržiūrėtų Versalio sutartimi nustatytas sienas. Po Austrijos anšliuso, padėtis Rytų Europoje ir vokiečių politika pakito iš esmės. 1938 m. kovo 25 d. Lietuvos pasiuntiniui Berlyne Jurgiui Šauliui buvo įteiktas 11 punktų reikalavimas – panaikinti karo padėtį Klaipėdos krašte, grąžinti vokiečių kalbai valstybinį statusą, nacistinių Neumanno ir Sasso partijų nariams suteikti pilietines teises, liautis ribojus Vokietijos piliečių teises ir panašiai. Nors beveik visi šie reikalavimai reiškė Lietuvos suvereniteto Klaipėdos krašte apribojimą ir Klaipėdos statuto pažeidimą, Lietuvos vyriausybė pradėjo juos tenkinti.

Nacistinį sambrūzdį Klaipėdos krašte yra detalai aprašiusi Petronėlė Žostautaitė.¹¹ 1938 m. birželio 28 d., kai į Klaipėdos uostą atplaukė vokiečių kruizinis laivas „Hansestadt Danzig“, įvyko kruvinas susirėmimas tarp

Sudetų vokiečių emocijos vermachtui įžengus į kraštą 1938 m.

vokiečių ir lietuvių, du lietuviai darbininkai žuvo. Incidentų gausėjo visame krašte – buvo daužomi lietuviškų mokyklų langai, užpildinėjami lietuviai mokiniai, santarininkai ir šauliai, ant sienų imta rašinėti nacistinius šūkius ir piešti svastikas. Kaip Sudetuose, taip ir Klaipėdoje buvo demonstratyviai nešiojamos baltos kojinės, pabrėžiant savo vokiškumą.

1938 m. lapkričio 1 d. Klaipėdos krašte buvo panaikinta ypatingoji padėtis, įvesta 1934 metais po Sasso ir Neumanno proceso Kaune, atšauktas įstatymas saugoti tautą ir valstybę. Jo panaikinimą krašte lydėjo daugiatūkstantinės eitynės su fakelais – *Freudekundgebunden*, buvo skanduojami nacistiniai šūkiai. Augusto Baldžiaus vadovaujama Klaipėdos krašto direktorija, tarsi vykdydama 11 punktų reikalavimus, apribojo Lietuvos valstybės policijos įgaliojimus. Nuo policininkų kepurėlių buvo nuimti Lietuvos valstybės heraldiniai ženklai, o vietoj jų atsirado žalios, baltos ir raudonos spalvų kokardos. Direktorija perėmė svetimšalių atvykimo ir įdarbinimo reikalus. Iš vokiškų mokyklų pradėta šalinti Respublikos Prezidento portretus ir Vyčio ženklus. Stotyse, pašto įstaigose ir gatvėse vėl sumirgėjo vokiški pavadinimai – prūsų sukilėlių vado Montės gatvė tapo feldmaršalo *Molthe* gatve, Laukininkų gatvė virto karaliaus *Friedrich Wilhelm* gatve, Prezidento Antano Smetonos alėja – Direktorijos pirmininko *Otto Böttcher*, o vėliau ir *Adolf Hitler Strasse*.

Lietuva iš Klaipėdos traukėsi visais frontais.

1938 m. gruodžio 11 d. vykstant rinkimams į Klaipėdos krašto Seimelį, jungtinis vokiečių partijų, siekiančių integracijos į Vokietijos Reichą, sąrašas *Memeldeutsche List* gavo 25 mandatus iš 29, keturioms lietuvių partijoms teko tik 4 vietos. Išrinktieji Seimelio nariai atsisakė prisiekti Lietuvos konstitucijai, nuo 150 iki 10 reichsmarkių sumažino mokesčių už visas į Vokietiją. Mokytojai iš Reicho vėl gavo leidimą apsigyventi Klaipėdos krašte.

Po katastrofiškų gruodžio 11 dienos rinkimų Klaipėdos krašto gubernatoriumi vietoj J. Kubiliaus buvo pirmąkart paskirtas asmuo, gimęs šiame krašte, – Viktoras Gailius, tačiau ką nors pakeisti buvo jau per vėlu. Lietuvos vyriausybė pasiūlė Berlynui aptarti Klaipėdos

problemas ir davė suprasti, kad yra pasiryžusi nuolaidoms dėl krašto statuso. Kariuomenės vadas generolas Stasys Raštikis užsiminė apie Dancigo tipo laisvosios valstybės statusą, tačiau tai, kaip ironiškai pabrėžė Klaipėdos krašto vokietis H. Kuršaitis, buvo „penkiolika metų pavėluota“.¹² Pralaimėjimo nuotaikos apėmė greičiau, negu prasidėjo derybos su Vokietija. 1939 m. sausio 1 d. Vidaus reikalų ministerija, remdamasi Ministrų tarybos sprendimu, iš Klaipėdos atšaukė Valstybės saugumo policiją, tuo formaliai pažeisdama Klaipėdos krašto statutą.

Sausio 10 d. tvarkai krašte palaikyti pradėta organizuoti *Ordnungsdienst* saugumo tarnybas pagal vokišką modelį, vėliau jos ėmėsi provokacijų prieš Lietuvos kariškius ir šaulius. Seimelio nariai buvo atleisti nuo priesaikos Lietuvos valstybei.

1939 m. sausio 23 d. Direktorijos, kurios sąrašą aprobavo Berlynas, pirmininku tapo nacis Neumanno pavaduotojas Vilius Bertulaitis (vėliau jis savanoriu išėjo į Rytų frontą ir ten žuvo). Nors kilęs iš Bendikų kaimo lietuvininkų šeimos, save jis vadino Willy Bertuleit. Jau pirmieji jo žingsniai buvo konfrontaciniai – Bertulaitis atsisakė vykti į Kauną ir prisistatyti Lietuvos vyriausybei. Korespondenciją pradėta vesti vien vokiečių kalba, autonominėse krašto įstaigose atsirado Neumanno, Hitlerio, Goebbelso portretai, paplito pasveikinimas „Heil!“, vėliau virtęs „Heil Hitler!“¹³

1939 m. sausį nacionalistinė organizacija *Kulturverband* gavo iš Vokietijos rudas partines uniformas, tik dar be svastikos. Į gubernatoriaus Gailiaus surengtą priėmimą, skirtą Vasario 16-ajai, Bertulaitis ir jo bendražygiai atėjo su šiomis uniformomis. Kitur Klaipėdoje, išskyrus karines dalis, Vasario 16-oji oficialiai jau nebebuvo minima. Jos vietą užėmė sausio 30 d. – Hitlerio atėjimo į valdžią diena, kurią vietos nacistai pažymėjo išpūdinga demonstracija.¹⁴

Prahos okupacija, 1939

1939 m. sausio 15-ąją, Klaipėdos krašto sukilimo dieną, lietuviai kukliai paminėjo ne kaip „Klaipėdos atvadavimą“, o kaip „Klaipėdos susiartinimo su Didžiąja Lietuva“ dieną...

Klaipėda ir Vilnius

Vilniaus ir Klaipėdos klausimai XX a. I pusėje buvo glaudžiai susiję. Kai 1923 m. sausio mėnesį Lietuvos ypatingoji rinktinė užėmė Klaipėdos kraštą, Tautų Sąjungos Aukščiausioji Taryba pritaikė *quid pro quo* principą: Klaipėdos kraštą nusprendė perduoti valdyti Lietuvai, o Vilnių palikti Lenkijai. 1923 m. vasario 16 d. Ambasadorių konferencija pripažino Klaipėdą Lietuvai. Pagal Hymanso pateiktą projektą, Tautų Sąjungos Aukščiausioji Taryba 1923 m. kovo 3 d. padalijo neutraliąją zoną ir nubrėžė naują demarkacinę liniją palei Gardino – Vilniaus – Daugpilio geležinkelį. 1923 m. kovo 15 d. Tautų Sąjunga nustatė rytines Lenkijos sienas su Sovietų Sąjunga ir Lietuva. Siena su Lietuva buvo nustatyta, atsižvelgiant į realią padėtį, o tai reiškė, kad Vilniaus kraštas įeina į Lenkijos valstybės sudėtį. Lietuvos vyriausybė, laikydama Vilniaus susigrąžinimo politikos, šios sutarties nepripažino, ta-

čiau kariuomenei buvo duotas įsakymas nesipriešinti, jeigu lenkai mėgins užimti savo zoną. Taip įgijus teises į Klaipėdą, politiškai buvo prarastas Vilnius.

1938 m. kovo 16 d. Hermannas Geringas, kuris tuo pat metu grasino Austrijos kancleriui Schuschniggui, kad pateiks ultimatumą, užtikrino Lenkijos pasiuntinį Berlyne Józefą Lipskį, esą vokiečiai supranta lenkų politiką Lietuvos atžvilgiu ir, išskyrus Klaipėdos kraštą, neturi daugiau jokių interesų Lietuvoje. Po konsultacijų su Varšuva buvo gautas atsakymas, kad lietuvių ir lenkų konflikto atveju lenkai gerbs vokiečių interesus Klaipėdoje.¹⁵

Kovo 17 d. Lenkija pateikė Lietuvai ultimatumą, kad ši atsisakytų pretenzijų į Vilnių ir abi šalys užmegztų diplomatinis santykius (pasak Lipskio, padiktuotą būtinybės šiam regionui apsaugoti nuo Vokietijos grėsmės¹⁶).

1938 m. kovo 18 d. Hitleris išleido direktyvą, kad vokiečių karinės pajėgos parengtų Klaipėdos krašto užėmimo planą. Vidurnaktį vokiečių kariuomenės diviziją Rytų Prūsijoje pradėta koncentruoti prie Klaipėdos krašto sienos. Apie 1000 SA ir SS karių susibūrė Tilžėje. Karo laivai atplaukė į Pilau uostą. Jeigu lenkai pradėtų karą, vokiečiai buvo pasirengę užimti Lietuvos teritoriją į šiaurę ir vakarus nuo Nemuno iki Dubysos, įskaitant Raseinius, Kražius, Varnius, Rietavą ir Klaipėdos kraštą.¹⁷

Vokietijos užsienio reikalų ministras Joachimas Ribbentropas Lietuvos pasiuntiniui Berlyne Jurgiui Šauliui siūlė būti realistu ir priimti ultimatumą. Lietuviai net neįtarė, kad 1938 m. kovo 18 d. Vokietijos kariuomenės generalinis štabas, vykdydamas Hitlerio įsakymą ir remdamasis Austrijos prijungimo patirtimi, parengė slaptą Klaipėdos anšliuso scenarijų, pavadintą „Laivyno paradu“ (*Flottenparade*). Tikėtasi, kad operacija truks vos kelias valandas. Pagal šį scenarijų viskas būtų atrodę taip – karinės pajėgos išsirikuoja per dešimt jūrmylių nuo Klaipėdos, pirmasis desantinio korpuso batalionas perkeliamas į keturis išminavimo eskadros laivus, desantas, įplaukęs į Klaipėdos uostą, išsilaipina ir traukia geležinkelio stoties link, pakeliui užimdamas lietuvių valdžios įstaigas ir

supdamas kareivines. Tuo metu sausumos kariuomenė veržtųsi visais keliais iš Rytprūsių pusės, siekdamą užimti kuo didesnę Vakarų Lietuvos dalį iki pat Šiaulių.¹⁸

Derybose tarp lenkų ir vokiečių buvo kuriami scenarijai, kad vokiečiai sutiktų Lietuvą perleisti Lenkijai mainais į Dancigo koridorių.¹⁹

1938 m. kovo 19 d. Lietuvos politikai, suvokę, kad tokiomis sąlygomis priešintis karine jėga yra beviltiška, lenkų ultimatumą priėmė. Kovo 24 d. atsistatydino Juozo Tūbelio vyriausybė, ministru pirmininku buvo paskirtas Vladas Mironas. Iki kitos krizės...

Po kurio laiko užsienio reikalų ministru vietoj Stasio Lozoraičio tapo Juozas Urbšys.

Kovo 19 d. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministro pavaduotojas Alexanderis Cadoganas dienoraštyje įrašė: „Lietuva išsikapstė, bet tik šiuo momentu.“²⁰

Vienui vieni

Tarpukario lietuvių politikai nebuvo naivūs ir puikiai suvokė *Realpolitik* principą – Vokietijos santykiai su kaimynais priklauso nuo santykinės jų galios. Lietuvos atveju tai priklausė nuo Versalio sistemos stabilumo ir nuo Klaipėdos konvencijos garantų. Tačiau Versalio sistema pradėjo byrėti nesustabdomai.

Prancūzijos galimybės paveikti įvykius Baltijos regione buvo ribota. Anglijos vyriausybė neturėjo interesų teritorijose, esančiose į rytus už Vyslos upės. Nuo 1936 m. vasaros Anglija nepalankiai besiklostančią tarptautinę padėtį vertino neturėdama nei noro, nei galimybių dalyvauti kariniame konflikte Rytų Europoje. Nuo pat 1918 m. Londonas abejojo nepriklausomų Baltijos valstybių egzistavimo galimybe ir manė, kad anksčiau ar vėliau šias valstybes vis tiek užims rusai – nesvarbu, raudonieji ar baltieji. Tad, jeigu nėra galimybių užkirsti kelią Rusijos išgalėjimui, verčiau šį regioną atiduoti vokiečiams. 1937 m. birželio mėnesį britų premjeras Nevillis Chamberlainas pažymėjo, kad vokiečiai ateityje veiks tokia seka – Austrija, Sudetų kraštas, Dancigas ir Klaipėda.²¹

1938 m. pabaigoje – 1939 m. pradžioje padėtis Klaipėdos krašte jau priklausė nuo Hitlerio valios. Britai tikėjosi, kad po Miuncheno susitarimo vokiečiai nebeturės jokių pretenzijų į teritorijas, kuriose vokiečiai nesudaro gyventojų daugumos. Deja, tai negaliojo nei Klaipėdai, nei Dancigui. 1938 m. gruodžio 7 d. britų pasiuntinys Kaune Tomas Hildebrantas Prestonas pareiškė Urbšui, kad britai neturi kuo pasipriešinti vokiečių planams. Vienintelė lietuvių vyriausybės, kuri „jau nusiminė suprasdama, koks likimas laukia Klaipėdos“, viltis, pasak britų diplomatų, buvo tikėjimas, kad šiuo metu vokiečiai pasitenkins išplėsta autonomija vietoj anšliuso.²² Gruodžio 10 d. memorandumu Hitleriui, Ribbentropas padarė išvadą, kad Lietuva yra pasirengusi bet kokioms nuolaidoms, sudarysiančioms sąlygas Klaipėdos krašto gyventojams turėti „vokišką valdymo sistemą“. Buvo išdėstytos ir priežastys, kodėl reikia atidėti Klaipėdos krašto užėmimą – Lietuva yra padariusi labai daug nuolaidų Klaipėdos vokiečiams, kurie jaučiasi tarsi gyventų Reiche, tad forsavus Klaipėdos užėmimą, gali kilti stiprios antivokiškos nuotaikos, kuriomis pasinaudotų Lenkija.²³

Neapibrėžtumas nervino Britanijos politikus, kurie atidžiai stebėjo Hitlerio poziciją dėl Čekoslovakijos ir Dancigo. Hitleris, siekdamas likviduoti Čekoslovakiją, paskubėjo užtikrinti lenkus, kad nesikėsina į jų teritoriją. Londonas nesuvokė, koks yra lenkų ir vokiečių santykių pobūdis. Sklido gandai, kad vokiečiai ir lenkai rengia susitarimą, pagal kurį Vokietija gautų Dancigą ir lenkų koridorių, o Lenkijai

Vokiečių kariuomenė Prahoje

kaip kompensacija atitektų Klaipėda. Britų vadovybė laukė kuo greitesnio Klaipėdos prijungimo prie Reicho. „Mes visi tikimės ir meldžiamės, kad Hitleris pasikeis ir apsispręs. Šis laukimas labiausiai ir trikdo“, – rašė britų diplomatas sausio 12 d. viešėdamas Kaune.²⁴

1939 m. kovo 11 d. Vokietijos generalinio konsulo Klaipėdoje pavaduotojas von Herwathas pranešė Lenkijos Respublikos konsului Weyersui, kad 90% klaipėdiečių nori anšliuso, o „džentelmenišką susitarimą“ būtų naudingas Lietuvai, kuri įgautų teises į Klaipėdos uosto dalį. Jeigu Lietuva neparodys pakankamo nuolaidumo, vokiečiams pakaks vieno pulko ar bataliono, kad užimtų kraštą.²⁵ Rytų Prūsijos gauleiteris Kochas bandė žaisti savo žaidimą, siekdamas, kad garbė dėl būsimo Klaipėdos anšliuso atitektų jam. 1939-ųjų naujametinėje kalboje Kochas pasiūlė Lietuvai sekti Čekoslovakijos pavyzdžiu – ji paaukojo mažą dalį (Sudetus), kad išsaugotų didelę (valstybę). Tai suerzino Lietuvos užsienio reikalų ministeriją, tad gauleiteris buvo priverstas sušvelninti savo poziciją: kovo 14 dieną iš Klaipėdos krašto

buvo atšaukti SA instruktoriai ir leista veikti diplomatams.²⁶

Kovo 13 dieną ministras pirmininkas Vladas Mironas užsiminė Britanijos pasiuntiniui Kaune Prestonui, kad Vokietijos anšliusui realizuoti bereikia tik Seimelio pritarimo, tuo pripažindamas, „kad šešiolikos metų kova dėl Klaipėdos yra pralaimėta“.²⁷

Berlynas – Kaunas– Berlynas: Juozo Urbšio klajonės

Įtampa pasiekė aukščiausią tašką, kai kovo viduryje vokiečiai užėmė Čekoslovakiją ir pradėjo forsuoti Dan-cigo užėmimą. Nervingas laukimas baigėsi.

1939 m. kovo 20 d., pirmininkaujant Prezidentui Antanui Smetonai, Ministrų Tarybos posėdyje išklau-sius ministro pirmininko Vlado Mirono pranešimą apie Klaipėdos kraštui gresiantį pavojų iš Vokietijos pusės buvo nutarta: jeigu Klaipėdos krašto Seimelis paskelbs ką nors, kas išeina už statuto ribų, toleruoti tokį nutarimą ar veiksmą, kol jis nekelia tiesioginio pavojaus valstybės saugumui, o „Klaipėdos krašto vokiečiams sukėlus nerimą krašte, sudrausti jį gin-kluota pajėga; tačiau, jeigu tas sudraudimas iššauktų Vokietijos ginkluotą paramą Klaipėdos vokiečiams, tai mūsų ginkluotas pajėgas be pasipriešinimo Vo-kietijos kariuomenei atitraukti į Didžiąją Lietuvą ir čia jiems priešintis“. Tą pačią kovo 20 d. Ministrų taryba, išklausiusi vidaus reikalų ministro Silves-tro Leono pranešimą apie vidaus padėtį Klaipėdos krašte, įpareigojo Vidaus reikalų ministeriją „kie-čiau prižiūrėti administracijos aparatą, drausminti nelojalius ir nedisciplinuotus valstybės tarnautojus, stiprinti propagandą spaudoje ir radiofone“.²⁸ Tačiau tai jau nebepradėjo.

1939 m. kovo 20 d. Lietuvos užsienio reikalų mi-nistrui Juozui Urbšiu, grįžtančiam iš Romos, iš po-piežiaus Pijaus XII intronizacijos iškilmių, buvo pranešta, kad jis kviečiamas atvykti į Berlyną susitikti su Vokietijos užsienio reikalų ministru Ribbentropu. Aprašydami šias Urbšio derybas istorikai paprastai remiasi jo atsiminimais, tačiau archyvuose yra išli-kusi tikslesnė ministro *Pro memoria*.

Urbšys pradėjo pokalbį pabrėždamas Ribbentropo žodžius, 1938 m. pasakytus Stasiui Lozoraičiui, kad gerų kaimyninių santykių tarp Lietuvos ir Vokietijos sąlyga – išspręsti kai kuriuos Klaipėdos krašto klau-simus: „Dabar aš galiu pasakyti, kad tie visi klausimai yra sutvarkyti Vokietijos pageidavimų prasme ir todėl tikiuos, kad dabar nebus jokių kliūčių geriems kaimyniniams santykiams tarp Vokietijos ir Lietuvos nustatyti.“²⁹

Į tai Ribbentropas atsakė lakoniškai: *Alles dies ist schon überholt* (Visa tai jau praeitis). Lietuvos užsie-nio reikalų ministras dar bandė įrodinėti, kad „va-dovaujantieji Klaipėdos krašto asmenys visose savo kalbose ir manifestacijose užėmė priešišką Lietu-vai ir Valstybei nusistatymą, o Rytprūsių spauda ir Karaliaučiaus radiofonas iš savo šalies taip pat tokį nusistatymą yra paėmę Lietuvos atžvilgiu“, todėl įvykiai Klaipėdos krašte Lietuvos vyriausybei kelia didelį susirūpinimą. Tačiau Ribbentropas atvirai iš-dėstė vokiečių planus: „Klaipėdos kraštas nori grįžti į Vokietiją. Štai faktas ir nuo jo reikia pradėti kalbą. Klaipėdos kraštas buvo atplėštas nuo Vokietijos prie-šingai tautų apsisprendimo teisei Versalio sutartimi. Po to tą kraštą užėmė prancūzų kariuomenė, o vėliau jį užėmėt jūs. Toks *Unrecht* galėjo įvykti ir galėjo būti toleruojamas tol, kol Vokietija buvo bejėgė. Dabar klaipėdiečiai yra aiškiai ir labai didele dauguma pa-reiškę už sugrįžimą į Vokietiją. Jūs žinote, ką reiškia mūsų vadui jo tautiečiai svetur. Jis negali pakęsti ir negali likti neveiklus visur ten, kur vokiečiai būtų skriaudžiami.“³⁰

Ribbentropas akcentavo, kad santykiai tarp lie-tuvių ir vokiečių Klaipėdos krašte darosi vis labiau įtempti ir „dabar yra laikas tą reikalą ryžtingai su-tvarkyti. Jei Lietuvos vyriausybė būtų linkusi grąžinti Klaipėdos kraštą ir jį grąžintų tuoj pat susitarimo keliu, tada Reicho vyriausybė yra pasiryžusi tai pa-daryti didžiadvasiškai (*grosszügig*). Jis girdėjęs, kad Lietuva turi interesų uoste ir laisvu jo naudojimusi. Tuos interesus Reichas sutiktų patenkinti. Ir iš viso visus kitus Lietuvos interesus tokiu atveju Vadas, jo įsitikinimu, traktuotų didžiadvasiškai. Tačiau, jei

Lietuvos vyriausybė nenorėtų eiti šituo išminties ke-
liu, tada raida Klaipėdos krašte būtų tokia, kokia ji
būtų. Jei įvyktų ten kokių nors susidūrimų ir bent
vienas vokietis žūtų, tada jau nebe mes, politikai,
tuo reikalu užsiimtume, o užsiimtų kariuomenė... Ir
kariuomenei ėmus veikti Vokietija daugiau į jokiais
derybas su Lietuva nebeatų. Aš norėjau tai tamstai
aiškiai ir atvirai išdėstyti ir paklausti, koks yra jūsų
nusistatymas?³¹

Urbšys, neturėdamas Prezidento ir vyriausybės
įgaliojimų, atsisakė pasirašyti siūlomos sutarties
projektą, atsakęs, kad vyksta į Kauną, kur viską refe-
ruos vyriausybei ir valstybės Prezidentui.

Pokalbį Ribbentropas baigė atvirai pareiškdamas:
„Arba Klaipėdos kraštas bus geruoju, susitarimo ke-
liu, prijungtas prie Vokietijos ir tada Vokietija atsi-
žvelgsianti didžiadvasiškai į Lietuvos interesus, arba
kariuomenė turės žygiuoti ir tada nežinia, kur ji be-
sustotų, nes kariuomenei žygiuojant visokios sienos
nustoja reikšmės.“³²

Grįžęs į Lietuvos pasiuntinybę Berlyne, Juozas
Urbšys su Kaziu Škirpa, su tuo metu į Berlyną atvy-
kusiu buvusiu Lietuvos pasiuntiniu buvusioje Čekos-
lovakijoje Edvardu Turausku ir karo atašė plk. Kaziu
Griniumi aptarė susidariusią situaciją ir, norėdami
patikrinti, ar gali tikėtis pagalbos iš signatarų, nuta-
rė per Varšuvoje akredituotus Klaipėdos konvencijos
signatarų ambasadorius apie ultimatumą informuoti
Anglijos, Prancūzijos ir Italijos vyriausybes.

Tos pačios dienos vakare Urbšys traukiniu išvyko
į Kauną. Beje, prieš karą traukiniai Kauną iš Berlyno
ir atvirkščiai pasiekdavo per naktį. ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ H. Kisinger, *Diplomatija*, Vilnius, 2003, p. 228.

² Ten pat, p. 237.

³ V. Žalys, *Kova dėl identiteto: Kodėl lietuviams nesisekė Klaipėdoje tarp 1924–1939 m.* Lüneburg, 1993.

⁴ M. Anysas, *Kova dėl Klaipėdos. Atsiminimai 1927–1939*, Chicago, 1978, p. 67–68.

⁵ P.A. Mažeika, *Mažlietuvų lūžiai, Akiračiai*, 1993, nr. 5, p. 6.

⁶ R. Meindl, *Ostpreußens gauleiter. Erich Koch – eine politische Biographie*, Osnabrück, 2007, S. 239.

⁷ M. Anysas, *Kova dėl Klaipėdos...*, p. 230–231.

⁸ Politikos departamento direktoriaus S. Lozoraičio raštas Lietuvos pasiuntiniui Berlyne, 1933 m. rugsėjo 5 d., LCVA, f. 383, ap. 7, b. 963, l. 44.

⁹ G. Gornig, *Das Memelland. Gestern und heute. Eine historische und rechtliche Betrachtung*, Bonn, 1991, S. 230.

¹⁰ H. Kisinger, *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812–1822*, Boston, 1973.

¹¹ P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius, 1992, p. 247–340.

¹² H. Kurshat, *Das Buch von Memelland. Heimatkunde eines deutscher Grenzlandes*, Oldenburg, 1990, S. 198.

¹³ V. Vareikis, *Klaipėda XX amžiuje*, Klaipėda, 1993, p. 44.

¹⁴ P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939...*, p. 293.

¹⁵ J. Lipski, *Diplomat in Berlin 1933–1939: Papers and Memoirs of Józef Lipski, Ambassador of Poland*, N.Y., 1968, p. 345.

¹⁶ J. Lipski, *Diplomat in Berlin...*, p. 355.

¹⁷ *Documents on German Foreign Policy 1918–1945, Series D, vol.5*, Washington, 1953, p. 437.

¹⁸ *Documents on German Foreign Policy...*, p. 433. V. Vareikis, *99 Klaipėdos miesto istorijos*, Klaipėda, 2008, p. 111.

¹⁹ J. Lipski, *Diplomat in Berlin...*, p. 354.

²⁰ *The Diaries of Sir Alexander Cadogan 1938–1945*, London, 1971, p. 64.

²¹ R.A.C. Parker, *N. Chamberlain and Appeasement: British Policy and the Coming of the Second World War*, London, 1993, p. 74.

²² L. Oberdörfer, *Klaipėda ir Didžiosios Britanijos užsienio politika 1937–1939 metais, Rankraštis*, p. 13.

²³ *Documents on German Foreign Policy...*, p. 500–501.

²⁴ L. Oberdörfer, *Klaipėda ir Didžiosios Britanijos užsienio politika...*, p. 14.

²⁵ S. Mikulicz, *Kłajpeda w polityce europejskiej*, Warszawa, 1976, s. 234.

²⁶ R. Meindl, *Ostpreußens gauleiter...*, S. 242–245.

²⁷ S. Mikulicz, *Kłajpeda w polityce europejskiej...*, p. 230.

²⁸ Ministrų tarybos posėdžio protokolas 1939 m. kovo 20 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 46.

²⁹ J. Urbšio *Pro memoria* 1939 m. kovo 22 d., LCVA, f. 648, ap. 1, b. 39, l. 180.

³⁰ Ten pat, l. 180.

³¹ Ten pat, l. 182.

³² Ten pat, l. 182. J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais*, Vilnius, 1988, p. 11.

Mykolas KARČIAUSKAS

VARPGALIAI

Iš susitikimų su Eduardu Mieželaičiu

Vartydamas ligoninės dienų užrašus svarsčiau, ar verta juos pagarsinti. Kartais atrodydavo, kad šie kruopščiai surašyti lapeliai neturi vertės ir prasmės. Gal vertingus juos padaro skaitantysis, jeigu įžvelgia nors grūdą, padedantį išsiaiškinti žodžius ar vaizdinius, nematomus simbolius ar konfliktus? Kai kuriuos faktus, kurie susiję su konkrečiais žmonėmis ir kuriuos būtina patikrinti, praleidau.

Dar sovietmečiu per vieną pasivaikščiojimą po Žvėryną Eduardas Mieželaitis keistai perfrazavo Kantą: iš kreivo sąjungos medžio mes turim gaminti tiesius daiktus, kitaip mums niekas neatleis... Jeigu, žinoma, kas nors atleis ateityje, kai mūsų jau nebebus.

1995 m. birželio mėn. 8 d.

Nieko nėra nuobodesnio kaip laikas, praleistas sveikstant ligoninės palatoj. Nei sergi, nei sveikas. Sveiksti, o už lango net varnos medžiuose keiksnoja, kad nieko doro neveiki. Guli, vaikštai koridoriais, akis į grindis nudūręs, visi pabodę, rodos, kad pradeda niauktis protas, nuo skaitymo raidės debesiuojasi. Kaip žmonės sako, jauties lyg pragaišęs Čekiškės baloj.

Staiga tą bejėgystę supurto nugirstas žodis. Ligoninės koridoriais zuja seselės ir vis mini Mieželaičio pavardę. Sutapimas ar ką? – klausiu vieną, pro šalį skubančią. Patvirtina, kad paguldė, ten, priešpaskutinėj, prie Seimo nario palatos.

Pasibeldžiu. Durys virsteli ir pamatau keistai plikinėjantį Eduardą Mieželaitį: nuogas, tik ant strėnų keistas aprėdas, lyg tinklas stambesnėms žuvmis gaudyti... Žiūriu nustebęs ir bandau šnekint:

– Išgirdau, kad jūs čia...

– Taigi, čia, matai, – skėstelėjo rankom, lyg nužvelgdamas save iš šalies, – niekad negalvojau, kad šitaip šūdinai reikės gyvenimą užbaigt... Matai, norėjau pats pasigydyt, reikėjo į šaltą vonią, o aš į verdančią įsėdau... Kol iššokau... Pautus nusiplikiau. Kaip vyrui, tai jau blogas ženklas. Gerai, kad užėjai. Linksmiau man, seniui, bus. Bet ką čia veiki? Jaunas dar po ligonines...

– Abu inkstai vienoj pusėj susigrūdo... Vartaus, skaitau, su profesorium Mažiuliu apie kalbą šnekučiuojamės...

– O, tai tavo linksma kompanija, gerai žinau profesorių... Matai, jis „lavonų“ specialistas – prikėlė iš mirusių prūsų kalbą. Iš dalelių sulipdė. Ar čia ne žygdarbis? Turi žmogus uoslę. Bet geriau tą uoslę lavint, kol kalba gyva. Ateis eilė ir mūsų kalbai. Mes prieš tokią imperiją atstovėjom, Rasulas Gamzatovas verkė, nesi-gėdijo ašarų. Visų kalba – motinų... Tėvų – kantrybė. Apie kalbą galima kalbėti dieną naktį, niekad nepabos. Jeigu pradedi narpliot, begalybė atsiveria, daugos neišmatuojamos, patiki, kad yra dangus ir pragaras... Dabar dvasia nusilpo. Po visų kastracijų. Nebegalim atsigaust, reiks mus kaip prūsus naujiems mažiuliams reanimuot... Buvo rusiškai, dabar – angliškai, anglų kalba kibi, prieš gerovę kalba bejėgė. Man nieks nesi-

skaito. Va, guli viena knyga, kita... Ką pats gero skaitai?

– Įsinorėjau dar kartą apie Vladą Jurgutį paskaitinėt, Laumenskaitės studiją...

– Taip, knygą parašius? Įdomu. Pažinojau, teko man ir su Jurgutyte susitikti, buvo jo augintinė, svečius pas Jakubonius, šiaip mes kartu studijavom teisės-ekonomikos fakultete. Simpatinga buvo mergina, muzikologo Venckaus žmona. Jurgutis buvo mano dėstytojas. Šviesi galva. Jį visi mylėjo. Šiaip kunigas, bet čia kita kalba. Jurgio Matulaičio, Kazimiero Paltaroko kartos kunigai buvo labai išvalgūs, jie socialinius dalykus studijavo, išmanė gerai, kitus nukreipė. Šviesūs žmonės. Jais gi pasekė Alfonsas Lipniūnas. Matai, juos mylėjo, gerbė inteligentai, mąstantys žmonės. Jurgutis apie didžiąją kunigaikštiją rašė, rimtai studijavo jos finansus. Finansų istorija kerta mirtinai, kaip skalpeliu. O ką mūsų istorikai darė, daro ir darys? Pasakėles rašys, istorija bus tokia, kokios reikės. Nepatinka man... Bet jaučiu, kad ateina jaunimas, jeigu nesudavatkės, rimtai gilinsis, iškedens Švedijos, Vatikano, Lenkijos archyvus... Bus istorija... Pats ją dar paskaitysi, dar suspėsi, man jau užteks ir Jurginio. Aš gyvenau su Šapokos redaguota istorija, žinai, gražus buvo darbas, bet dabar jau tuštoka vieta. Matai, aš senas, o visgi žaviuos mitais. Žaviuos, nes tikiu, kad į jų vietą ateis archeologai su savo kapliais ir šepetėliais, suskaičiuos mūsų kaulelius, nuvalys samanas nuo akmenų. Jie šitą gali. Tik nuo sielos nieks nenuvalys... Taip jau bus. Yra tokių dalykų, kuriuos gali visais laikais cituot... Finansų istorija visus nuogai išrengia. Negražiai atrodom, nekrikščioniškai. Ir Grušas taip sakydavo: išrengti atrodo negražiai... Jurgutis buvo nevienadienis, visiems laikams... Buvo tokių. Bet mes į juos visus kojas valėmės. Tada ir dabar. Jis daug rašė. Mokslų Akademijoje buvo žmonių, kurie jį gerbė, mylėjo, bet buvo ir tokių, kurie nupirkdavo jo rankraščius, kažkiek sumokėdavo ir naudodavo jo mintis kaip savo, žinau aš juos. Nebėr Jurgučio, nebėr jo temos... Didžiosios kunigaikštijos tema išblėso. Sako: mums neleido... Kas jiems neleido kapstyti po tą mėšlą, parodyt, kaip respubliką imperatorei ant lėkštutės padavė? Broleliai mūsų... Matai, klusnumas kartais gelbsti, gali

iš vidaus pamėginti įsiklausyti, bet kai jis įauga giliai į sąmonę ar sąžinę, tada vergauji.

Kažkas pabeldžia į palatos duris.

– Tai jau mano kankintoja, matyt, badys vėl. Ai, kaip pabodo...

Įeina seselė su vaistais, atsisveikinu ir išeinu.

Birželio mėn. 9 d.

Įsikalbėjom apie kelionę į Ameriką, susitikimą su Antanu Gustaičiu, Stasiu Santvaru. Gustaitis žadėjo atsiųsti prisiminimų apie Montvilą, pasakojo, kad jaunystėj kartu uždarbiavo, kažkokį tiltą per upę rentė, vis kartojo, kad Montvila buvo ne toks, tai mes balvonėlių susikūrėm. Bet taip ir nesulaukiau. Gal nenorėjo griaut mūsų iliuzijų.

– Žinai, labai gaila. Reikėjo tada išplėsti iš rankų. Paskui taip ir lieka. Matai, dėl Vytauto Montvilos. Jis nebuvo komunistas. Jis buvo eseras. Pamenu, pirmaisiais tarybiniais metais jį paskyrė mūsų, jaunųjų, konsultantu. Jam nebuvo svarbu, kokios tavo pareigos, tik rašyk. Rašyk, jei turi smarvės... Pakalbėdavo, analizuodavo, patardavo. Tylus, ramus, širdies žmogus. Išprievertautas... Kaip ir visi. Nesuprantu, už ką reikėjo jį sušaudyti? Garciją Lorcą sušaudė. Lorca irgi nebuvo komunistas. O Vapcarovą už ką? Man skaudu... Verčiau Vapcarovą, jo knygą išleidom, gavau jo vardo premiją. Bet ką čia... Matai, pačiam reikia žinoti ir kitus dalykus. Kai Montvilą suėmė, jam artimi žmonės kalbino Bernardą Brazdžionį, kad nueitų pas Ambrazevičių, užtartų. Ambrazevičius buvo vyriausybės. Su Brazdžioniu jie buvo draugai... Brazdžionis atsakė trumpai ir aiškiai: aš su raudonuoju neprasidėsiu... Matai, šitas žmogus nieko vaižgantiško niekada neturėjo. Kito būdo žmogus. Kad taip buvo, tikiu, nes man papasakojo Antanas Miškinis, kurio kiekvienu žodžiu tikiu.

– Kodėl Montvila liko, nebėgo, nepasitraukė kaip kiti?... Ar ir jam kaip Salomėjai neatsirado vietos mašinoj, prikrautoj lagaminų?

– Nebėgo? Taigi Montvilos ir raudonieji nemėgo. Išsunkė žmogų. Kai prasidėjo vežimai, visi buvom pri-

trenkti. Man pasakojo, kaip Konrado kavinėj Montvila keikė visus paskutiniaus žodžiais. Jį ir paliko pirmom karo dienom likimo valiai, nes žinojo, kad už juos atsiskaitys kiti... Ir atsiskaitė, pasitarnavo raudoniesiems. Žudynės, ir tiek...

– Gustaitis svajoję pastatyti ant Gedimino kalno paminklą pagonybei. Juokavo, kad tada visiems komunistams nuodėmės bus atleistos...

– Linksmas vyras...

– Na, rimtesnio humoristo, satyriko ir neturim. Klasika.

– Žinai, ryte paskaitinėju laikraščius. Elenutė man vis atneša. Apie gamtos apsaugą. Gamtos apsauga, tie žalieji, jų posėdžiai – popierizmas, daugiau nieko. Aš jų gamtoj nematau. Vienas kitas entuziastas. Varo mišką per Klaipėdą į Švediją ar Vokietiją. Pusvelčiui, kad kiek nors kišenėn, o kieno kišenėn, niekam nesvarbu. Už grašius, bet užsienietiškus... Viską reikėjo apspręsti jau nuo Kovo vienuoliktos... Tai buvo posūkis, reikėjo sukt kietai įsirežus. Bet kad nagai šūdinai... Persitvarkyti, žinai, tai iš naujo sukurti. Ne kitaip. Bet atėjo ne kurti, o pasigriebti, kas po kitų atliko... Iš Rusijos nebuvo ko tikėtis. Iš pradžių – Stalino baimė. Paskui atėjo į valdžią imperijos šalininkai. Nusispjaut jiems į tą marksizmo-leninizmą, jie norėjo atstatyti ir išlaikyti imperiją. Tą pačią... Gražiai mes, vis romantiškai, apie savo praeitį... O ji baisi, skandalinga: pjautynės, grobimai, karai, žudynės, išdavystės... Ką čia kalbėt? Šalia, už sienos, guli Seimo narys... Tokia pavarde negirdėjau, kad jis ten, Seime, ką nors darė... Velniai jų nematė. Demokratija, demokratija, nusileido kelnes iki kulnų ir še tau demokratija. Jokios gėdos. Baltušis, irgi, žinoma, labai tikėjo Gorbačiovu. Aš jam sakiau: pliuškis, šnekorius. Jis nesutiko, sakė, demokratijos jėga, tik reikia jam netrukdyt. Sakiau, eik tu su jo demokratija žinai kur, nelįsk, kur nereikia, mes jau atgyvenom savo... Žinai, kad nepriklausomiems geriau būtų, žinai ir žinok. Ko ten pas Burokevičių landžiot. Jis nenorėjo suprast. Užsispyręs kaip ožys. Sakiau jam, baikim tuos žaidimus, mes jau savo atsižaidėm. Ne, jis teisybės ieškos! Kokios tau reikia teisybės, žemėj ji, vargšėlė, nēr nakvojus. O dangun tavęs nieks neįleis. Džiaukimės, jei skaiestyklon su savo knygelėm pateksim, vis šis tas, pasiskaitinėsim

vienas kitą. Matai kaip... Susiskambindavom dažnokai. Abu vieniši jautėmės. Prieš pat mirtį skambino. Jį Kazimieras Vasiliauskas išklaušė. Nuostabus žmogus. Visi buvo pasmerkę, nurašę Baltušį.

– Antanas Drilinga apie monsinjorą knygą parašė, taip ir vadinas – „Monsinjoras“.

– Parašė? Ir aš apie tokį žmogų rašyčiau... Drilinga žada išleisti mano mažąsias poetas. Dar vieną turiu – antipodą. Baltakis kai ką spausdino *Pergalėj*. Ai, kas čia kam rūpi... Žinai, norėtus dar gyvam pasižiūrėt, pamatyt išleistą, rankom, kol jaučia, pačiupinėt. Skaičiau tavo apie Baltušį [kalba apie straipsnį *Dienoje* „Ką Vaižgantas vadino podliecais ir broliais“, – M. K.]. Reikia mus, senius, kartais užstot. Vieniems kitus reikia užstot, nesidraskyt, kiek čia mūsų yra, o tas gyvenimas toks sumautas. Baltušis dėl ubago terbų teisybę sakė: pamaitinti galima, bet terbas prikrauti – neįmanoma. Ką begalvotum... Žiūrėk, kas dedasi... Plėšimai, grobimai, korupcija, žudymai... Pabandyk stoti skersai kelio...

Birželio mėn. 10 d.

Susitikom dar prieš pusryčius. Pakratė man panosėj laikraščius, matyt, jau buvo paskaitęs:

– Baisiausia, kad nėra progresyvios organizacijos, nesikuria, nėra kas pradėtų. Inteligentija nesiiama. Prisiškai ar pataikauja. Kaip visada. Jaunimas... Aš nematau jų užsiangažavimo. Ar jie žarstyty gyvenimo realijas, ar į estetiką linkty... Nieko, kažkokia šaltiena, mene vitražai iš subproduktų. Šitaip menuos nebūna. Ir čia nesvarbu, koks talentas. Pasiaučia, girdžiu, jaunieji, bet kad mėšlinai... Ir siautimui dvasios reikia turėt, ne tik sveikatos... Taip ir gyvenam. Matai, Baltušis teisingas: jaunystėj ganiau ir ariau, nebuvo kada išsidūkt, tai dabar senatvėj kvailioju... Kvailioji tai kvailiok, bet saiką reikia turėti. Žinai, aš gi ne tik rašytojas, o ir šioks toks skaitytojas. Negalvokit, kad senis nieko neskaito, aš jūsų visų knygas paskaitau, tik jūs manęs neskaitot.

– Kodėl taip... Skaitom... Jums lengviau, mūsų knygelės plonos ir nedaug jų išleidžiama.

– Tai dabar spausdinkitės, kiek širdis geidžia... Perskaičiau „Poezijos pavasarį“. Visą plotą užėmę jaunieji,

o mes, seniai, jau gale. Na ką, pasakysiu, daug, oi daug nelaimingų žmonių, o poetų mažai.

– Praeis šita savęs menkinimo manija, išaugsim. Vieni save graužia, kiti – kitus, dar kiti politikuoja, – pos-tringauju, kad netylėčiau.

– Atvirai sakau, nenoriu politikuoti, noriu ramiai nu-gyvent, kiek man skirta. Anais laikais... Vis rutuliojosi į priekį. Smetona buvo konservatorius, tylus, ramus, bailus žmogus. Jaunimas norėjo greitų pokyčių, revo-liucinių pertvarkymų, turėjom vilčių, kad Lietuva gali išsiveržti į pasaulį... Kaip mes supratom. Mes gi nebu-vom Lietuvos priešai, norėjom permainų. Jauni buvom, eidavom vidurnaktį gatvėm dainuodami, gitaras bren-čydami, kad koks policininkas užkabintų, ar šiaip kokie... Nėr kalbos. O dabar negali į gatvę išeiti. Klaiku. Kas ta policija? Valdininkija apsistatė policija, kariuo-mene, krašto apsauga, savanoriais, šauliais... Manai, su kuo nors jie kariaus? Kariaus, bet su savais, su Lietuvos žmonėmis. Tokia jėga reikalinga tik valdžiai paimt ir iš-laikyt ją savo rankose. Yra gerų vyrų ir valdžioj... Dieve mano, aš gi juos visus žinau... Landsbergį pažinojau, užeidavo, kai šį tą rašinėju apie Čiurlionį. Normalus, jaunas, energingas, aktyvus. O tu žinai, kiek žmonėse baimės buvo? Šitokia *machina*, akmenis malė, tai ką čia žmonės?... Trapūs kaulėliai, ne plieninės ir širdelės... Kiek čia mūsų beliko po karo?... Išvertė jie mums trak-toristų maršus ir pabėgo pakrūmėm į Vakarus, kruški-tės čia patys su savim... Nepavydžiu aš ir jiems. Nesal-du. Jie ten viens kitu užkanda lietuviškai išgėrę, jei dar sveikata leidžia. Atvažiavo Dalia Sruogaitė. Aplankė mane. Klausia, kaip čia yra, visa Amerika žino, kad tas žmogus žydus šaudė, o jūs čia su juo glėbesčiuojatės. Sakau, Dalyte, o iš kur man žinot? Jūs ten žinojot ir ži-nokit, mūsų nevelkit į savo poterius, mes jau taip įveltį, kad neišsikapstom. Prisiminiau Dalią... Kokį milžiną – Sruogą – Lietuva išaugino! O už ką pateko į tą mė-smalę? Tylus genijus... Jo „Dievų mišką“ kaip išdarakė. Geriau reikėjo neleist. Parašė 1945, o išleido suniokotą 1957 metais. Propaganda. Reikėjo parodyt, kad žmo-gus gyvas atminty. Ne šiaip gyvas, sakau, o tragiškai šviesi sruoga lietuviškame sielovaizdyje... Gal „Dievų miškas“ išgelbėjo Sruogą nuo kitokios koncentracijos

lagerio... Man atrodo, kad Sruogos iki šiol nemylim. Nemokam mylėt, o nekęsti, neapykantą skleisti – pir-mutiniai... Išėiviai sugrižo, bet nežinau, ar čia jie lai-mingi. Vieni šiaip, kiti taip. Svarbiausia, kad grįžta švie-sioji dalis. Ir visai nesvarbu, kokios jie pakraipos, kaip čia gyvens. Jūs laimingesni, ką čia kalbėt, vis mažiau to pragaro matėt... Tekdavo man su Zimanu galynė-tis. Tai buvo nekvailas žmogus, iš Dzūkijos ūkininkų, filosofinio mąstymo, apsiskaitęs, orientavosi gerai. Zi-manui buvo lengva veikt Rašytojų sąjungoj... Lenino premijai mane pristatė ne Lietuva, o Maskva. Po to ir mūsų CK pradėjo kalbėt, kaip čia yra, Maskva pristatė, o mes ne... Neprašiau nei Maskvos, nei Lietuvos. Aš niekur savo partiškumo poezijoj nekaišiojau, niekad, tik straipsniuose kada kur... Reikėjo, kad kiti ramiai dirbtų. Kai leido *Vaga* rusų kalba mano „Žmogų“, at-ėjo moterėlė tokia, redaktorė, žydė, sako, būtinai rei-kia prirašyti – *komunist*. Nesutikau, įrodinėju. O man įrodinėjo: taip bus geriau ir jums, ir Lietuvai. A, pagal-voju, tegu rašo, tokia epocha... Matai, reikia mąsty-ti epochom. Buvo Nepriklausomos Lietuvos epocha. Smetona buvo mokslininkas, konservatyvus žmogus. Jis puikiai išvertė iš senosios graikų kalbos „Puotą“. Puikiai. Reikėtų dabar išleisti. Geras veikalas. Smetonai ta valsty-bė nelabai rūpėjo. Darė savo, o jūs ten pirkit dvarus, sta-tykitės, palikit mane ramybėj. Toj epochoj buvo kryžių Lietuvos poetas Bernardas Brazdžionis. Geras poetas. Kitas – Vincas Mykolaitis-Putinas. Platesnis, maštabiš-kesnis. Brazdžionis – siauresnis: Jeruzale, Jeruzale, ne-noriu mirštančios tavęs... Putinas buvo aprėpęs daugiau pasaulio, filosofijos, menų. Buvo žaliosios Lietuvos poetas Antanas Miškinis, atlapaširdis, nuostabus žmogus, labai jį mylėjau. Jį bandė ištraukt iš tos mėsmalės, bet jis pats buvo nepermaldaujamas: jau geriau aš su tauta... Miškinio fi-losofija. Jis ėjo su jaunąja Lietuva. Buvo toks Valiukėnas, redagavo *Jaunąją kartą*. Jis mėgdavo patraukti per dantį Smetoną. Kryžių Lietuvą apdainavo ir Kazys Boruta. Bet iš opozicijos pusės. Kita – tarybinė epocha. Salomėjos Nėries epocha. Pradedant garsiąja Stalino poema. Ne jai Dekanozovas buvo skyręs šitą rolę. Baisus tas gruzi-nas, Aleksandro Makedoniečio palikuonis... Juos visus Chruščiovas sušaudė. Dekanozovas atskrido į Vilnių,

pasitvarkė, sustatė tos puotos scenarijų ir išskrido į Vokietiją pasiuntiniu. Poemą, na, sveikinimą, turėjo parašyt Jonas Graičiūnas. Taip, taip, nebūk naivus... Kodėl Graičiūnas? Dekanozovas žinojo, ką daro. Taigi... Bet užsiuto Sniečkus: ką jie čia mums nurodinės. Pavedė „Eltai“ peržiūrėt scenarijų, o jai vadovavo Kostas Korsakas. Tada apsistojo ties Salomėja Nėrim. Buvo abejonių, ar sugebės, ar ištempis. Tai taip... Užsakymas buvo...

Birželio mėn 11 d.

Įsikalbėjom apie poeziją. Kartodamasis vėl prisiminė savo mylimiausius: Vincą Mykolaitį-Putiną, Joną Aistį, Salomėją, Antaną Miškinį...

– Dabar kita epocha. Geduko antipoezijos epocha. Ir jo epigonų... Vieno, ko jie negali, tai sutrypti Justino Marcinkevičiaus. Bandė. Labai norėjo. Jie nori viešpatuoti, nori valdyti. Nežinau... Yra Platelis, malonus vyras, susitinkam, parašo... Filosofas, taip, galėjo būti labai rimtas filosofas. Jis juk parašė Šventojo Rašto komentarus. O kas jis, – statybininkas? Mums dantys atšipo, atšipom ir nagus, ką dabar... Žinai, kai rašiau „Žmogų“, tikėjau, kad negalima žmogaus niekinti, kad ir koks jis būtų, nei niekinti, nei naikinti, net ir vardan laisvės ar tėvynės. Didesnės nuodėmės nėra... O kaip išėjo?..

Suskamba telefonas, skambina klasiokas, kalbasi. Džiaugiasi, kad seni draugai prisimena.

– Čia dar vienas kareivis be šautuvo ir be valdžios. Žinai, Sniečkus tris mano arešto orderius sulaikė. Pirmą kartą 1945 metais. Ištaškė visą komjaunimo centro komitetą. Buvom – aš, Marijonas Baršauskas, vėliau tapęs KPI rektorium. Norėjom sukurt lietuvių jaunimo organizaciją, ne komjaunimo, bet tokią, kuri vienytų visą jaunimą, kad neitų beprasmiškai, kaip mums, sugrįžusiems, tada atrodė, žūčiai į miškus. Juos gi medžiojo kariuomenė. Ką tie artojėliai prieš tokią jėgą?.. Bet jie ėjo. Kokį tikėjimą reikėjo išsiugdyti? O kiti prisėdę subines, kad pelė neįklystų... Išsikvietė dvyliktą nakties į CK, murkdė iki šeštos ryto. Nacionalizmas, baises dalykas. Koks čia lietuvių nacionalizmas? Sniečkus sėdi ir kaladėles dėlioja, nuomones renka. Gedvilas, Paleckis šaukia ant manęs, grūmoja, auklėja. Sėdi Muravjovas,

saugumo generolas, nė žodžio neištaria. Pjaukitės, o jis, mat, pažiūrės. Sniečkus tada arešto orderį, kuris buvo jau pasirašytas, sulaikė. Kokiose tik situacijoje nebuvau... O, broleli mielas... Niekas su mumis nesiskaitė. Kas, kad tu poetas, giedi savo giesmeles, griausmas vienas, tarp girnapusių, ir baigta. Reikėtų viską aprašyt. Artėja, nori ar nenori, ta paskutinė akistata... Bet aš nemoku teisintis, guostis. Pamenu, surinko mus, aktyvesnius kelis, Slavėnas buvo, žinai, dabar didis mokslininkas, ir siunčia agitaciniam darbui į Utenos rajoną. Mane su Slavėnu į Užpalius. Ten buvo Raguočių ūkis, gražus ūkis. Taip, šito paties, jie buvo keli broliai. Naktį prasidėjo vežimai. Mes nieko nežinojom. Aimanos, verksmai, raudos... Ateina pas mane partorgas, sako, nueikit pas kleboną, tegu apramina žmones per pamokslą. Pats, sakau, eik: jūs vežat, jūs ir eikit. Ką aš klebonui sakysiu, ką aš... Bet nueinu, o klebonas senučiukas, žilas, dreba, galvojo, kad jo išvežt atėjau. Raminu: klebone, nesijaudinkit, reikia žmonėms per pamokslą pasakyt, kad dalį žmonių perkelia į Sibirą, na, veža... O ką daugiau? Paguost, apramint. Vaikeli, sako klebonas, liežuvius neapsivers, aš neišgalėsiu... Kaip išeis, sakau, taip... Grįžtu atgal, nutveriu už gerklės partorgą: duok pastotę. Teisybė, davė gerą arklį, ratus, sėdam su Slavėnu, nudardam į Uteną. Einam pavalgyt į restoraną, o ten, johaidy, Oleką sutinku. Kariautojas, revoliucionierius... Vežikas. Iš kur čia jūs? Savo darbą dirbkit. Sakau, namo kraustomės, mes čia agituot buvom atsiųsti, o ne žmonių vežt. Jeigu jūs savus vežat, vežkit, bet mūsų čia nepainiokit, ir paleidau seriją keiksmų, išdirbau kaip mokėjau. Aš gi nuo keturiolikos maištavau... Sugrįžom. Visi žinojo, kad yra raportas dėl mūsų veiklos Užpaliuos. Viskas surašyta, bet kas konkrečiai, nieks nieko nežino. Juozas Baltušis buvo partorgas. Sunkiai su juo sugyvenau. Trina rankas, laukia, kada čia iš CK perduos medžiagą pirminei partorganizacijai svarstyti. Laukia nesulaukia. Taip ir liko seife pas Sniečkų. Senis mane užtardavo. Buvo visko, neišpaskosi, nesurašysi...

– Nemažai anekdotiškų prisiminimų ir apie jus vaikščioja.

– Apie mane? Tai gal Baltakis pasakoja? Šaunus vyras Algis, mano skaitytojas, aš jį taip juokais vadinu, bet mėgsta pagražinti.

Suskamba telefonas: „Sveikas, Jokūbai, guliu, apipjaustė. Tau buvo geriau, tėvas nunešė į sinagogą, šniaukšt galiuką ir viskas, o man...“ (*kvatojasi*).

– Jokūbas. Dirbo Burdenkos „dėžutėj“. Nešiojamą kardiografą sukonstravo. Gabus žydėlis. Taigi, ką čia kalbėjau? A, Sniečkus mane palaikydavo. Mat aš pogrindyje dirbdamas su Mira bendravau, ji ten Stasė buvo. Kartais per ją prieidavau prie Senio. Kreipiasi Gutmanas, Freudo mokyklos psichiatras, prašo padėt išvažiuot į Izraelį. O išvažiuot buvo galima tik su Sniečkaus parašu. Radau progą per Mirą, sakau, literatūros klausimais noriu su Seniu susitikti, pasitarti. Ką ten su juo tarsies, neturėjo suprati. Kalbu jam, kalbu ir paskui dėl Gutmano: reikia išleisti, senas, žmona jauna, vaikai, tegu važiuoja į Pažadėtąją žemę... O jis: nelisk ne į savo reikalus. Kaip ne į savo? Rašytojo humaniški reikalai... Beriu žirnius, nesiklauso. Paskui dar kartą susitikom, vėl įrodinėjau. Teisingai sakai, tegu važiuoja. Atsibučiom su Gutmanu, bet neilgai džiaugėsi, neilgai ten gyveno, keletą metų. Matai, apie žydus... Burdenka buvo idiotas, žydas – idiotas, jis tą kvailelį Burokevičių už nosies vedžiojo. Su Burdenka į vienus apkasus neičiau, su Burokevičium – nebijočiau. Jis sąžiningas, į nugarą nešaus. Pažinojau jo brolių Kaurne prieš karą. Gražus, simpatiškas. Prasidėjo karas. Baltaraiščiai nušovė. Tėvai Alytų, žinojo, kad tokių pažiūrų, atėjo ir iššaudė. Kiek tada iššaudė už nieką, už pažiūras. Burdenka kažkokią premiją buvo susigalvojęs už valdiškus pinigus... Stalinistas. Dėl Stalino: tikrieji rusai jį gerbia. Karą tai jis laimėjo, jis sutelkė, jis paėmė už rankų ir susodino Rooseveltą su Churchilliu. Bet paklojo milijonus... Sunku čia dabar ką ir sakyti. Ševardnadzė pasakė: Stalinas genijus, kuris išgelbėjo pasaulį nuo fašizmo. O ką gali sakyti? Banditas, teroristas, a, visi jie buvo teroristai, na, revoliucionieriais vadinosi, koks skirtumas, bet banditai... Ne jis vienas tokį malonumą apturėjo, visa valdžia banditavo.

Birželio mėn. 12 d.

– Taigi, dėl poezijos, mes romantikai buvom, ir likom. Skaitau paties, yra tokių, kur, rodos, nieko nėra, bet gražiai nutapyta. Tai irgi poezija. Tapyk, mielas, imk tuos spalvotus minčių pieštukus ir tapyk. Dekoratyvūs – trumpalaikiai, kiek mes jų prirašėm, Dievuli mano... Dabar Gedutis. Prie jo šliejasi Vytautas Bložė. Dirbo leidykloje, redagavo poeziją ir vertimus. Ir mane redagavo. Taip buvo. Atėjo pas mane, sako, reikia Bložei padėti, reikia įdarbinti. Padėjau. Tai ir redagavo. Sunkus žmogus. O Gedutis, kai išgeria, – baisus. Jis – ligonis. Jiems dabar svarbiausia iškilti ir išsilaikyti, nors per kitų galvas. Baisu, bet taip yra visais laikais... Mes norėjom būti visiems geri. Kiek nors atverti vartus Lietuvai. Kiek buvo verčiama lietuvių rašytojų knygų, kiek kartų ištarta Lietuva. Jiems šitas nerūpi. Nė kiek. Ir nieko čia nepakeisi. Jie patys nori būti ištarti, o ne Lietuva... Nelabai čia skirtumą matau... Ir tada, ir dabar – tas pats, visada atsiranda trokštančių būt palaimintaisiais, olimpe... O tu pasakyk, kas iš mūsų nepertrauktas gniutela per šonus? Žinai tokį epochos įrankį? Visi. Sušlamštė kaip senus skudurus. Iš rašytojų prozininkų gal tik vienas Avyžius dorai buvo į Lietuvą išėjęs, todėl ir rašė su skausmu. Gyvas skausmas. O kiekvieną jo knygą sulaikydavo. Kalbėjau ne kartą su juo: sakau, nepasimesk, tegu pastovi, bet nenusileisk.

– Teko ir man lankytis CK dėl „Sodybų tuštėjimo meto“ paskutinės knygos. Užeinu pas Alfonsą Maldonį, o pas jį vyrukai iš CK sėdi, svarsto, ką daryt su Avyžiaus romanu, sako, ne ta koncepcija. Nieko, sakau, išleisit kaip dideli po keleto metų, patys gailėsitės, kad tiek išgulėjo stalčiuje. O tie šokosi, – ne, čia ne ta koncepcija, ne ta koncepcija... Mojuoja piršteliais man panosėj. Ką čia ginčytis. Vienam miesto komiteto plenumo ir išklojau, tokią demagogiją šliūkštelėjau – komunisto, Lenino premijos laureato knygą pas cenzorius tampo... Pulkelis kariškių pradėjo bruzdėti, kažką man sako, šaukia, kad nesupranta *po litovski*.

– Jie negali suvirškinti, kad po tiek metų mes dar vis kalbam lietuviškai. Kalba mums labai svarbi. Užsienyje būnant, kolegos rašytojai stebėdavos, kodėl mes, lietuvių rašytojai, rašom lietuvių kalba, kai skaitytojų yra tik keletas milijonų, o rusų kiek milijonų... Kokie tiražai būtų.

O čia – vieni nuostoliai, vertimai, redagavimai... Mačiau tokių tarp juodukų Amerikoje...

– Po poros savaitių mane, Alfonsą Maldoną ir Petrą Braženą kviečiasi Lionginas Šepetys. O pas jį Vladislovas Mikučiauskas sėdi, miesto pirmasis. Nesuprantam, ko jie nori. Šepetys dėsto, kad dėl mano viešų pareiškimų pas jį atėjęs sekretorius Mikučiauskas, nes nežino, kaip reaguoti, ir pradeda cituoti mano pasisakymą dėl Jono Avyžiaus knygos. Braženas bandė mane užstot, gal sekretorius ko nesuprato, literatūra – sudėtingas dalykas... Šepetys sako jam: „Tu, Petrai, neadvokatauk, jis gerai žino, ką daro. Dabar bus taip, – rodo į mane pirštu, – gauk iš Avyžiaus rankraštį, paskaityk ir pasakyk, jei toks protingas, leisti ar ne. Jeigu leisti – leisim. Bet reikės už tai atsakyti. Visai organizacijai. Aš neskaičiau, nieko nežinau.“ Buvo prisiminta ir Jono Mikelinsko „Juodųjų eglių šalis“, parašyta prieš dvidešimt metų. Ir tą pridėjo. Gavau iš Avyžiaus rankraštį, perskaičiau su malonumu, susirenka pas mane Ramūnas Klimas, Algimantas Zurba, laukia, o aš laukiu Šepečio, kol sugrįš iš posėdžio į savo kabinetą. Mūsų jau viskas apkalbėta, jeigu spausdinti *Pergalėj*, pirma reiktų Jono Mikelinsko, seniau parašyta, o kitame numeryje – Avyžiaus. Pagaliau atsiranda Šepetys, sekretorė sujungia ir pradedu trumpai dėstyti knygos esmę. Šepetys kažką miksi, jaučiu, kad jam visai neįdomu, ir tada sakau: reikia kuo greičiau išleisti, pirma gal *Pergalėj*, nes jau ir taip vėluojam. Šepetys nutraukia mane: „Gerai, jeigu sakai, kad reikia leisti, leisim, bet tu draugiškai pasikalbėk su Jonu, kad tam Žemažiūrovui kokią atsvarą surastų, na, šiek tiek...“ – „Sekretoriau, – pertraukiu jį, – jūs gi sakėt, kad romano neskaitėt?..“ – „Ai, na, na, tai spausdinkit, ant savo atsakomybės...“ Numykė dar kažką ir padėjo ragelį. Taip pavyko paankstinti tų knygų išleidimą. Turiu jas su maloniais autografais.

– Matai, politikų nereikia bijoti, jeigu mato, kad bailesnis, vynios apie pirštą, kruš smegenis, tokia jų profesija. Knyga išleista, ir nieko neatsitiko. Jie gi nesuprasdavo, kad kas nors gali atsitikti tik tada, jei knyga neišleista... O jei išleista, dėstykit savo koncepcijas, ginkit ar pulkit, įrodinėkit, jeigu turit ką prieš, o jei ne, eikit čeižt ant savo tokios kultūros politikos. Kai prisimeni, juokinga, gali pragaišt iš juoko, o jiems kas?

Birželio mėn. 13 d.

– Skaičiau tavo Dirvą, („Kraujo dirva“), jau anksčiau skaičiau, – pradėjo kalbėti, vos tik įėjau į palatą. Atrodo, laukė progos pradėti šį pokalbį. – Parašei apie afganistanietį kareivį prie jūros. Stovi vienakojis kaip medis. Išrovė ar nepasodino. Čia metafora, į visas antologijas gali dėt tą eilėrašį. Istorinė metafora...

Pokalbis nelauktai pasisuko į istoriją:

– Istorikas Edvardas Gudavičius, nuostabus žmogus, kaip mokslininkas išryškina tas puses, kurios lemtingos situacijai, procesui... Turim gabių žmonių. O tarp tų gabių, kaip Herbačiauskas sakydavo: ponios, panelės, pindos... Sakyk, ar čia ne istorija? Turėjau gryčią Pakruojo rajone. Pasikvietė kartą, susėdom prie alaus, aiškina man, kad blogai, mano tėvų gryčioj vaidenasi. Kaip tai? Tartum kultuve kas per sienas daužo ir daužo. Rimti vyrai, o tiki. Būtų man pardavę, būčiau turėjęs kampą, nebūčiau pirkęs Santakos. Nugriovė tą gryčią kolūkis. Matai, jiems vaidenasi. Atitempė milžinišką akmenį ir vario lentą padarė: čia gimė liaudies poetas, socialistinio darbo didvyris, Lenino premijos laureatas... Sakau jiems: velniam vis to reikia, poetas ir baigta. Ne, sako man, mums to reikia, būtina... Istorijai reikia. Kvaileliai, sakau, laikas nutrins visus tuos vardus, premijas, nieko neliks, liks tik, jei liks, eilės. O ką dabar? Nebėr tos lentos, Atgimimas nujojo, gal į spalvoto metalo laužą. Kam to reikėjo... Išrovė jie mane.

Įsikalbam apie Vincą Grybą, jo paminklą prie Pasvalio gimnazijos, išlikusį paminklų griovimo metais.

– Sakai, Vincas Grybas? Taip, nuostabus skulptorius buvo. Kokie paminklai tais laikais iš vargo sukurti. Kokios tada buvo galimybės? Jie išsidėstė Lietuvoj kaip kokie kelrodžiai stulpai. Taip romėnai darydavo. Gražus jo žygis per Lietuvą. Dabar tokių nepastato... Baltaraiščiai išsityčiojo, kankino ir nušovė. Už ką? Vaikėzai, chuliganai... Tarp tų pačių baltaraiščių buvo uolių Berijos tarnų, kurie savo tvarką jų rankomis darė. Ar juos dabar išaiškins? Čiagi – žygio draugai... Ne vienas taip. Kaip Kosto Kubilinsko man gaila. Įvarė į kampą. Pasirinkimo nieks neduodavo. Tam kartui išsigelbėjo. Poetas poetą nušovė... Kraupu. Jis gi bėgo į Vakarus, bijojo, kad už vokiečių meto eilėraščius nedovanos. Su kuo jis ten, su Keidošium, rodos, bėgo, bet atsikando bėglių

duonos Lietuvos pasieny, sugrįžo. Gal ten... Ką čia spēliot. Manęs vis klausia apie Kostą. Geras poetas, geras draugas buvo... O ką aš galiu pasakyti? Sakau, klauskit Guzevičiaus, o ne manęs. Ką čia tie klausimai... Šitoj kryžkelėj tiesos nėra ir nebus. Lietuva – kryžkelė. Yra ir bus. Per Lietuvą eis keliai į Rytus. Užvers mus prekėm. Planuoja pasaulis. Važiuos prekeiviai, mūsų prostitutės aptarnaus juos, doleriukų užsidirbs. Nieko nepriklausomo neliks. Bet liks poezija. Mielas mano, liks, kaip besistengtų ją dergliot... Tik pagalvokim, kokie poetai buvo... Aistis – puikus poetas. Pažinojau. Šlakuotas, mažo ūgio, negražus, moterys aplenkdamas, labai dėl to pergyveno. O gražus žmogus buvo! Pameni, kaip tiksliai apie lietuvių pavydą rašė: jei tau geriau, pats nesistengs dar geriau padaryti, bet sunaikins tave... Iš kur tokia neapykanta, žiaurumas... Kokiais katalikais dedasi... Žinai, buvau katakombose prie pirmojo šventojo – Petro – altoriaus... Uola. Vieta, kur galima mąstyti apie gyvenimą ir tikėjimą. Vienintelė, kitos tokios nerasi. Bet mūsų pasaulyje viskas išsigimsta, subanalėja, privatizuojamas, kaip dabar madinga, net Dievas, tikėjimas. Bažnyčioj voliojasi, kryžium gula, o išėjęs kad keikia visus! Tik jis šventas. O girdis kaip skamba Judo sidabriniai... Seniai nebetikiu, kad pragaras buvo sukurtas mums, nusidėjėliams, nemanyk, jis sukurtas jiems, žemės šventiesiems.

Birželio mėn. 14 d.

– O kaip su Vladu Grybu buvo?.. Jį surado ir pakvietė į Vilnių Zimanas kaip savą žmogų, karštą poetą, rašantį majakovskiškai. Išmėtytai, kaip aš sakau. Pietaudavom kartu: aš, Jonas Avyžius ir Vladas. Bonkelė atsirasdavo ant stalo. Po poros šimtų gramų pradėdavo kibti prie Avyžiaus: ką tu rašai? Šūdą tu rašai... Tu vidutiniokas, o mums reikalingi geri rašytojai. Avyžius įsiunta: o tu ką rašai?... Visas puslapis kaip utėlių pribarstytas, vis reikia medžioti: trekšt, trekšt, trekšt. Vlado nervai neišlaiko, stveria butelį, užsimoja ir tas lekia į bufetą. Tarška džerška. Karštas buvo, impulsyvus... Baltušis, partorgas, sudarė jam personalinę bylą, ne juokai tais laikais. Vladas buvo vedęs tokią Poliną, ji dirbo mašininke Rašytojų sąjungoj, kilusi iš buožių, tėvai išvežti. Ir pradėjo jį taršyti. Visus nuotykius restoranuose

paminėjo ir pridūrė, kad perauklėjimui nepasiduoda, o dar per savo girtuokliavimą prarado budrumą, vedė liaudies priešų dukrą. Jeigu nepasiduoda, mes tą supuvusį grybą su šaknim išrausim. O Grybas jiems atsakė: manęs jums rauti nereikės, aš pats išsirausiu. Niekas nekrepė dėmesio į jo žodžius. Aš gyvenau viename name su Baltušiu, Užupy, ant kalno. Skambina Vlado sesuo: padėk, perkalbėk Baltušį, kad atšauktų savo sprendimą... Vladas bandė nusižudyti... Vlado sesuo vokiečių metais gyveno su karininku iš muzikantų kuopos, lietuviu. Tas pabėgo į Klaipėdą, o ji pas brolių – į Vilnių. Nusileidžiu laiptais į pirmą aukštą pas Baltušį. Jis kategoriškai atsisako: ne, aš principingas, alkoholio, girtuoklio nepalaikysiu. Koks jis girtuoklis, stažo neturi, dveji, treji metai kaip geria... Ir mes išgeriam. O Baltušis lupdavo kaip reikia. Mes su juo gyvenom viename kambaryje Maskvoj. Dar istorikas Pakarklis kartu gyveno.

– Ar tas pats Pakarklis – istorikas, kupiškėnas?

– Gal daugiau teisininkas, bet užsiėmė istorija. Karo metais įsiveržė su sunkvežimiu į degantį Karaliaučių, daug gerų dalykų atvežė. Aukojosi žmogus... Surado Donelaičio, Motiejaus Pretorijaus ir daug kitų knygų, rankraščių. Ne vieną knygą pats parašė. Apie lietuvių vokietinimą. Vis apie Mažąją Lietuvą. Mylėjo šitą kraštą... Tvirtas žmogus, tikras lietuvis... Taigi, kelias valandas įkalbinėjau Baltušį, įrodinėjau jam, niekas nepadėjo. O vakare Vlado ir nebėr. Pasikorė. Užsidarė kambary, ir baigta. Karštas vyras buvo... Teko pagyventi, teko pamatyti, ką dabar reikėtų aprašyti... Prisimenu, visi norėjom būt rašytojais. Meškauskienė navedė mus pas Krėvę. Visą šutvę varlių. Krėvė ir klausia: visi norit būt rašytojais? Visi? Per daug, per daug. Ir aš galvoju: kokia ateitis laukia visų tų poetų iš 1995 metų „Poezijos pavasario“?..

Vėl suskamba telefonas. Pasikalba, dėkoja.

– Mano draugai žydėliai neduoda ramybės. Turiu tokių iš senų laikų, vis pogrindininkai... Su žydais nepakariausi. Žinai, kiek prisižiūrėjom... Pirmuoju sekretorium turėjo būti Bulavas, taip, tas pats, du kartus šalintas iš partijos, na, maištininkas kaip ir Valys Drazdauskas. Valį pogrindyje iš partijos išmetė. Taigi reikėjo tokio, kuris būtų pakantus, lojalus žydams. Toks buvo pagrindinis reikalavimas. Tada ir išrinko Antaną Sniečkų. Su Sniečkum dar buvo galima

kalbėtis, išklaUSDavo, o Šumauskas visai kitoks. Pažįstamas su juo nuo pogrindžio laikų. Jei pakalbi rašytojų klausimais, tuoj iškošia rodydamas glėbį popierių: o kas jo raštus išleis... Rodos, kažką išleido. Prirašydavo jam visokių pranešimų, o jis jau galvodavo, kad tai raštai... Toks supratimas. Prisimenu, kaip Kremliuj po rašytojų suvažiavimo uždainavom „Ant kalno mūrai“. Ot skambėjo... Dabar ką?.. Aš niekuo nebetikiu, gailiuos, kad tą „Žmogų“ rašiau. Reikėjo rašyt poeziją apie grožį ir ramiai gyvent. Kam to reikėjo? Buvau idealistas, rūpinaus, pergyvenau dėl žmogaus, dėl tautos. O jai nieko nereikia. Tėvynė, Tėvynė... Ir tavo knygoj skaitau... Bet ta Tėvynė spjauna ant tavęs ir viskas... Matau, nesutinki, tu dar turi iliuzijų, dar tiki. Aš jau niekuo...

Veidas apniuko, nors stengėsi šypsotis:

– Svilino mus kaip kiaules neskerdę... Gyvus. O mes šypsojomės. O ką daryt? Pasakai ką nors, supyksta, tai geriau rašyt, gali atsikalbinėt: čiagi literatūra, poezija, ko iš jos norit... Malė į pelus.

– Tėvas sakydavo kūlimo talkoj: švariai sušluok pelus, juose pilna varpgalių, žiūrėk, grūdų juose kiek... – įsiterpia.

– Matai, tėvai žinojo ką kalba. O šitie... Valstybės vadovai... Mačiau daug jų – Chruščiovą, Brežnevą... Tas gerdavo priėmimuose stiklinėm. Stiklinėm... Žinojom jo sveikatą. Bet šitaip gėrė. Vieną kartą per Gorkio minėjimą prisigėrė. Atėjo du augaloti vyrai, sako, draugas generalini, skambina iš namų. Tada prasidėjo Čekoslovakijos įvykiai. O šitas Jelcinas – lavonas. Dabar jį kaip auksą saugo demokratai. Rusijoje nesusifurmavo tauta...

Birželio mėn. 15 d.

– O žinai, visai nesinori kalbėt apie dabartį. Traukia jaunystės prisiminimai. Jauni buvom, maištavom. Iš to mūsų maišto dabar galima ir pasijuokt. Pamenu, 1936 metais laidojom Antaną Kranauską, darbininką, kuris nušovė lentpjūvės savininką Kamberį. Buvo toks žydas fabrikantas, milijonierius. Prirašyta daug pasakų apie šitą streiką. Nešam jo karstą, išeinam į Laisvės alėją. Kokia ten „laisvės“, ten buvo žydų alėja. Apačioj – jų parduotuvės, viršuj – gyvena. Tokia visa Laisvės alėja

iki senamiesčio, o senamiestis išvien silkėm pradvisęs. Tai išeinam į Laisvės alėją, žydės kad pradės šikpuodžiais mus bombarduot, mėtो pro langus, per galvas, per grabą, pila ant galvų visą turinį... Gražu žiūrėt... Keli žydai milijonieriai buvo Kaune. Buvo tokie du broliai, turėjo du kino teatrus. Vienas tarybiniais metais buvo Smeršo tardytojas. O kaip tada buvo: kas nors paskundė, kad žydus šaudė, dalyvavo šaudant, saugojo suimtus, tas, paseilinęs cheminį pieštuką, surašo protokoliuką ir žmogų išvedę nušauna. Taip buvo. Smeršas... Štai tau, mielas mano, ir milijonieriai... Žinojom, kad revoliucionieriai, atseit, pogrindininkai. O šiaip sueidavo jie pas Smetoną sekmadieniais, preferansą lošia, pralošia keletą tūkstantėlių ir išeina patenkinti. Prezidentienė gali užsisakyt iš Paryžiaus kremų veidui maliavot... Ar tai ne korupcija? Visais laikais. Tarybų valdžiai reikėjo žydų, patikimiausių, žiūrėk, kas cenzoriais buvo Vilniuj, Kaune? Paskui išlėkė Izraelin. Pirmieji. Apie Sniečkų norėčiau parašyt. Įvairių susitikimų būdavo. Nesiruošiu nieko teisint ar teist. Jeigu rašysiu, tai tik tam, kad atsikvošėtume. Nuo to vaistai nesukurti, tik literatūra gali padėt. Svetimi mums nieko neduos, tik savi galim susitelkt... Arba parsiduot, o vergaut mokam... Aš jau nurašytas. Mano romantika pralaimėjo. Mąstykit kitom erom, kitų erom... Geras tas žodis – varpgaliai... Net ir peluos, jei dar su grūdais. Ir aš norėčiau ta tema su savo tėvu padiskutuot, gal jau greit, kas žino... Matai, neišeina taip paprastai kaip pelų maišus mus nurašyt... Nepameskim vieni kitų, kas belieka... nedarykim tų didžiausių nuodėmių. Yra toks didis paradoksas: kai susirinkęs žmonių būrelis pradeda kalbėt apie laisvę, lygybę, brolybę, patys tuojau puola naikinti kitus... – padarė karčią išvadą poetas.

...Daugiau nebesusitikom. Buvau toli nuo Vilniaus, kai sužinojau, kad jo žingsnius jau lydi kiti garsai – iš anapus. Nuėjau prie kapo. Ten buvo tuščia, bet savaip gera. Kažkas nuošaliau garsiai keikėsi ir gėrė, pasidėję butelį ant kareivio kapo. ■

Valdemaras KLUMBYS

ŽVILGSNIS Į SOVIETMETĮ IŠ AUKŠTAI

*Vienas didis vyras kartą buvo ir pasakė.
Vienas didis vyras buvo ir pasakė taip.
Kitas didis vyras buvo ir pasakė kitką.
Aš nesu joks didis vyras, aš esu vyrelis mažas,
aš sakau ir taip, ir šitaip, ir priešingai.¹*

Uldis Bērziņš

Pasak Alberto Camus, šiuolaikinis žmogus pradėjo žiūrėti į pasaulį tarsi Dievo akimis – iš labai aukštai, kai matomas „tik brėžinys – planas“: „Kai norima žiūrėti į žmogų kaip į priešą, jis paverčiamas abstrakcija. Jis nušalinamas. Niekam nebeįdomu, kad jis garsiai juokiasi. Jis pavirsta siluetu.“²

Nerijos Putinaitės veikalas „Nenutrūkusi styga“³ sukelia jausmą, kad matai jame tik brėžinį ir žmonių siluetus. Daugelis įžvalgų yra įdomios ir teisingos, tačiau bendras sovietmečio vaizdas neįtikina, panašu, kad autorė, žiūrėdama iš pernelyg aukštai, nepastebėjo esmės. Ji išsprūdo bandant aprėpti viską. Tiesa, gal būtent toks žvilgsnis leido knygoje iškelti daug problemų, kurias nagrinėti istorikai iki šiol vengė.

Pasaulio matymas tarsi Dievo akimis lėmė ir knygos toną – autorė prokuroriškai kaltina ir teisia sovietmečiu gyvenusių žmonių elgseną, žvelgdama į juos normatyviniu žvilgsniu, iš principo smerkiančiu sovietinę sistemą, o kartu – ir prie jos prisitaikiusius žmones. Vis dėlto lašelis abejonės būtų labai pravertęs, nebent Putinaitė mano, kad emocinis atsiribojimas nuo sovietmečio, kolaboravimo smerkimas automatiškai reiškia išsivadavimą iš sovietinių vertybių ir nuostatų. O gal viliasi, kad ji, nors Sąjūdžio laikais jau studijavo universitete, kažkokiu stebuklingu būdu išvengė sovietinės sistemos įtakos? Nors kritikuoja sovietmečio kolektyvizmą ir nuolatinį įvaizdžio *mes* vartojimą, tačiau pati teigia, kad, jei nebūtų buvę partizanų pasipriešinimo, „mus slėgtų dar didesnė konformizmo našta“ (281).

Vadinasi, ir *man*, knygos skaitytojui, primeta kolektyvinę atsakomybę, bet aš manau, kad slėgti turėtų tik savas konformizmas.

Sovietmečio įtaką išduoda ir knygos tonas. Kartais atrodo, tarsi skaitytum *Tiesą*, nesvarbu, kad antisovietinę, – nepaliekama vietos kitokiai nuomonei, o jos reiškiėjai laikomi jei ne nusikaltėliais, tai bent jau klystančiais sovietinės moralės įkaitais. Bet juk dauguma žmonių gina ne tiek sovietinę santvarką, kiek savo, tuomet gyvenusiųjų, orumą. Neteisinga jų gyvenimą neigti, o juos niekinti.

Vienas iš šios recenzijos tikslų ir būtų apginti tokių žmonių gyvenimus, parodant kitokios jų veiksmų interpretacijos galimybę. Kartu tai ir mokslinės knygos recenzija iš istoriko, tiriančio sovietmetį, pozicijų. Autorės žiūros kampas yra priešingas – vertinamasis, todėl sudėtinga rasti bendrą pagrindą diskusijai. Vis dėlto tikiuosi, kad mano svarstymai nebus palaikyti asmeniniu išpuoliu ar klanų karo ženklų.

Prokuroriškas autorės įkarštis kyla iš noro nutraukti emocinį ryšį su sovietmečiu, o tai įvyks tik aptikus *moralinę atsakomybę* (240). Su tuo galima sutikti, tačiau kelia abejonių pasirinktasis tokių paieškų būdas.

Putinaitė įrodinėja savaime aiškų dalyką, kad sovietinė sistema yra bloga. Žiūrėdama į žmogų ji mato režimą. Sistemos „blogiui nustatyti nepakanka žmogaus asmeninio „tyrumo“ prieš savo moralę“, nes jam „visa širdimi ir valia“ gali atsiduoti ir sąžiningi žmonės“ (256). Bet juk ne visi atsiduodavo „visa širdimi“, daugelis tiesiog dirbo, kad turėtų iš ko gyventi. Be to, sistemos blogis ir žmogaus

kaltė nebūtinai yra susiję. Autorė neigia galimybę, kad net ir suvokiant sistemos blogumą galima dirbti, stengiantis daryti gera žmonėms, priešinant blogoms iniciatyvoms (257). Aišku, tą neigti labai lengva, kai kritikuojami beveik vien nomenklatūrininkų atsiminimai. Tada iš tikrųjų gėrio skyrimo nuo blogio „pagrindas yra sovietinė moralė, apibrėžianti, kas yra gera ir kas bloga sistemai“ (260). O jei žmogus gerį nuo blogio skyrė ne pagal sistemos kriterijus? Gal todėl Putinaitė net nemini galimybės dirbti sistemai, suvokiant jos blogumą, nors dažnai cituoja Vytauto Kubiliaus dienoraščius, kurie įrodo buvus ir tokią laikyseną.

Ji akcentuoja sovietmečiu gyvenusiųjų kaltę. Net „jei anuomet jis [žmogus – V. K.] jautėsi „nesuvokęs“ [prisitaikymo blogumo – V. K.], tai jo neišvaduoja nuo dabartinio andainykštės kaltės įsisąmoninimo“ (250). Kategoriskas šio kaltinimo abstraktumas daro jį beprasmiską. Jis tinka kalbant apie nomenklatūrą, iš dalies – apie inteligentiją, bet toli gražu netaikytinas visiems sovietmečiu gyvenusiems žmonėms. Be to, čia iškyla tyrimo objekto problema.

Dauguma knygos teiginių yra tokie abstraktūs, kad tinka visiems. Putinaitė teigia norėjusi atskleisti liaudinių ar masinį mentalitetą, kultūrinę, moralinę, visuomeninę savivoką, lemiančią konkrečius individo pasirinkimus (9). Ji nuolat apeliuoja į sąmoningumą, reflektavimą, individualizmo vertybes. Tačiau ilgą laiką sąmoningai ir be paliovos reflektuoti okupaciją, o juo labiau savo konformizmą, įstengia tik nedaugelis visuomenės narių.

Pasak Putinaitės, žmonės, kurie laikėsi nuošaliai nuo sovietinio gyvenimo ir juo nesidžiaugė, ideologiniam sovietijos vaizdinui netiko (49). Tačiau jie netinka ir jos knygai, kurioje vis akcentuojamas aktyvumas ir sąmoningumas. Okupacija, ypač trunkanti penkiasdešimt metų, tampa paprasčiausia kasdienybe, todėl Putinaitė teigia, kad prisitaikė veikiausiai dauguma (250). Tik nemanau, kad už tai reikėtų smerkti. Užuo primygtinai įrodinėjus kolektyvinę kaltę, derėtų skatinti, kad kiekvienas žmogus susimąstytų apie savo vietą ir vaidmenį sovietmečiu. Putinaitė irgi pripažįsta, kad atsakomybę už prisitaikymą gali prisiimti tik pats žmogus (244). Tam labai pagelbėtų iliuzijų demaskavimas parodant, kokiomis sąlygomis iš tikrųjų gyventa. Tačiau būtina matyti visus pustonius, nenutylėti ir teigiamų dalykų. Ypač svarbus čia geranoriškumas, pri-

pažįstant žmogaus teisę klysti. Kiekvienam, pasiryžusiam imtis teisėjo vaidmens, pirmiausia reikėtų sąžiningai atsakyti į klausimą, kaip jis pats būtų pasielgęs konkrečioje situacijoje. Putinaitė irgi užsimena, kad reikia atsižvelgti į konkrečios situacijos sudėtingumą (268), bet skaitydamas knygą beveik nejutau tokių jos pastangų.

Daugelis knygos trūkumų galbūt taptų privalumais, jei jos tema būtų sovietinio utopizmo kritika. Tačiau autorė blaškosi tarp ideologijos, jos įtakos nagrinėjimo ir tarp žmonių nuostatų, jų elgesio kritikos.

Neigiamas požiūris į sovietmetį, supratimas, kad Lietuvoje buvo justi stiprus atsiribojimas nuo ideologijos (285), netrukdo autorei sovietine tikrove laikyti vaizdinį, kurį sukonstravo pats režimas, mat „sukurtieji jos [sovietinės tikrovės – V. K.] vaizdiniai buvo daug svarbesni nei faktai ar reali padėtis“ (23). Pasak Putinaitės, mechanizmai, prižiūrintys, kad SSRS neatsirastų konkuruojančių ideologijų ir vertybinių sistemų (161), veikė nepriekaištingai, todėl žmonės galėjo praktikuoti tik režimo aprobuotą tautiškumą (146). Bet juk egzistavo ir „Romuva“, ir Algirdo Patacko pagoniškaikrikiščiōniška tautiškumo samprata...

Autorė teigia: „sovietinis visuomeniškumas [...] neleido jam [žmogui – V. K.] moraliai tobulėti asmeniškai renkantis ir klystant“ (45). Taip iš tikrųjų buvo tik ideologinėje tikrovėje, o realybėje žmogaus apsisprendimas ir sovietmečiu galėjo būti toks pat skausmingas, jei ne dar skausmingesnis, kaip ir demokratinėse šalyse. Ar sutikti būti agentu (nuo to galėjo priklausyti ne tik karjera, bet ir laisvė), ar stoti į partiją (tai galėjo lemti karjerą ar net institucijos likimą, bet kartu ir užtraukti neigiamą aplinkinių požiūrį ar net pasmerkimą) ir pan. Nejaugi šie pasirinkimai neugdė gebėjimo savarankiškai vertinti tikrovę? Ar tikrai „tragizmas ir net dramatismas čia [sovietinėje tikrovėje – V. K.] neturėjo vietos“ (48)?

Putinaitė labai dažnai interpretuoja realybę kaip ideologijos nulemtą rezultatą. Tai logiška manant, kad teroras ir baimė gali priversti atsisakyti tradicijų ir atminties (55). Bet net lietuvių šaltumo Sovietų Sąjungai priešasčių ji ieško sovietinėje ideologijoje (71). Dar keisčiau, kad kartais ideologijos postulatai perimami tiesiogiai. Štai, pasak knygos autorės, sovietinės ideologijos „laimės pažadas neabejotinai žavėjo“ (25), tarsi jis nebūtų kėlęs ir skepsio, ir

netikėjimo, ir priešiško ar tiesiog laikytas pajuokos ir anekdotų objektu. Kai Putinaitė teigia, kad SSRS žmonės vienijo „darbo ir mūšių pergalės“, kad Lietuvoje solidarumą skatino noras priimti sovietinę transformaciją ir dirbti naujai tvarkai (54), sunku suprasti, ar ji mano, neva taip iš tikrųjų buvo, ar kalba tik apie ideologinę tikrovę.

Mat knygoje pateikiamas labai savotiškas tikrovės supratimas. Antai teigiama: „visi jo [Mieželaičio – V. K.] konfliktai liko sovietinės tikrovės ribose“, nes jam blogio šaltinis – ne sistema, o paskiri veikėjai (255). Tai rodo, kad Putinaitė sovietinę tikrovę yra ne tiek fizinė, kiek moralinė dimensija, todėl žmogus, suvokiantis jos blogumą, tarsi išsiveržia į „tikrąją“ tikrovę. Tokį požiūrį patvirtina ir knygoje pateikta Stanisłowo Lemo kūrinio interpretacija: sovietinis pasaulis – beprasmis, „jo pagrindas – užmarštis ir apgaulė, o teikiama ramybė, džiaugsmas ir paguoda – vien akių dūmimas“ (27–28). Tačiau interpretatorė nepastebi esminės detalės: Lemo kūrinyje materialinė „realybė“ irgi netikra, todėl, atsikračius akių dūmimo, galima pamatyti tikrovę, atsidurti joje, o nuo sovietinės kasdienybės nebuvo kur pabėgti, ją peržengti įmanoma tik moraliniame, vertybiniame, bet ne materialiniame, lygmenyje.

Pasak Putinaitės, sovietinė tikrovė buvo tokia estetinė egzistencija, kuri „nesirėmė etiniais ar tiesos principais, o taikėsi prie kintančių leistinumų ribų“ (27). Jei teisingai supratau, kintamos leistinumų ribos irgi yra tik estetinė, o ne kasdieninė, tikrovė.

Sovietinės sistemos estetinį pradą Putinaitė akcentuoja plėtodama Boriso Groysso koncepciją: tik sovietinio gyvenimo estetizacija įmanoma paaiškinti, kaip žmonės galėjo „susitaikyti su ribotos laisvės, įvairovės ir pasirinkimų kasdienybė“, ypač vėlyvuosiu sovietmečiu, kai susilpnėjo teroras ir kontrolė (20–21). Tačiau postalininiu laikotarpiu, keičiantis ideologinėms praktikoms, vizualinė, estetinė jų pusė ypač nublanko: liko tik emociškai tušti mitingai ir gausi, tačiau trafaretiška, vaizdinė agitacija. Labai ryškūs pokyčiai kine – jau nebebandyta pasakų pateikti kaip tikrovės. Putinaitė šį pokytį mato, tačiau vis tiek į viską žvelgia per ideologijos prizmę.

Nieko keista, kad, matydama tik ideologijos veikimą, visus sovietmečio kūrinius ji perskaito taip, kaip išmoko sovietinėje mokykloje, – taisyklingai ideologiškai. Tokia

yra, pavyzdžiui, Vytauto Petkevičiaus romano „Apie duoną, meilę ir šautuvą“ interpretacija (88–92). Filmo „Herkus Mantas“ herojus, anot jos, irgi išsitenka sovietinio herojaus šablone, nes yra pažangesnis už tautiečius (taigi, turi sovietinio herojaus bruožų), o nacionalinis herojus jis yra vien istoriškai (72–73). Tačiau kodėl ir skaitytojai, ir žiūrovai turėjo suvokti kūrinį būtent taip – ideologiškai? Komunikacijos teoretikai teigia, kad pranešimo suvokime svarbiausia ne tai, ką norėjo pasakyti autorius, o kokią žinią perskaitė suvokėjas. Aš, pavyzdžiui, filme „Herkus Mantas“ išvelgiu bent kelis sluoksnius: viena vertus, ideologiškai „teisingą“ ateistinį pradą ir antivakarietiškumą, antra vertus, pavergtiems žmonėms ypač aktualų individo ir visuomenės santykį, tautos vienybės ir jos išlikimo prieš apsuptyje problematiką. Filmas galėjo kelti net klausimą, ar įmanoma, kad sovietinėje mokykloje susiformuotų tautiškai susipratę žmonės – juk Mantas, išauklėtas vokiečių, sukilo prieš juos. Lygiai taip pat filmas galėjo skatinti ir prisitaikėliškumą parodydamas, kad „aklai“, „neprotingai“ priešintis pražūtinga. Visi šie perskaitymai yra galimi, bet tiriant praeitį svarbiausia, kurie iš jų buvo aktualūs to meto žiūrovams.

Putinaitė atrodo, kad viešumoje totaliai vyraujant sovietinei ideologijai žmonės tiesiog negalėjo mąstyti kitaip: sovietinė pasaulėžiūra ištrynė ribas tarp tiesos ir melo, todėl neliko moralinių ar tiesos atramų (49). Ar ne per drąsiai skelbiama ideologijos pergalė? Sovietinis režimas negalėjo iš karto visiškai sunaikinti tarpukario Lietuvos vertybių ir vietoje jų įrašyti savus ideologinius pasakojimus, juo labiau kad ir pati sovietinė ideologija buvo sudaryta iš kelių sluoksnių, prieštarų doktrinų.⁴

Putinaitė susitaikymą su realybe kartu laiko ir lojalumu sovietinėms vertybėms. Anot jos, sovietinės tikrovės prigimtis dualistinė, šalia ideologinės simuliakrų tikrovės buvo stokos realybė, kurioje žmonės ir gyveno. Simuliakrinėje tikrovėje „išsidėstė vertybės, jausmai ir idealai“, o kasdienybė „reiškėsi kaip neteisybė ir buitinė stoka“ (25). Ši skirtis pagrindžia vieną iš esminių knygos koncepcijų: visos vertybės „išsidėstė“ simuliakrinėje tikrovėje, taigi jos vienaip ar kitaip susijusios su sovietine ideologija.

Pasak Putinaitės, „kiekviena visuomenė“ yra vertybiškai homogeniška, todėl „išlieka vien būdama solidari ir palaikoma bendro pasakojimo, įtvirtinančio tam tikrą tų

pačių vertybių rinkinį“ (35). Logiška, kad dėmesys sutelkiamas į sovietines normas, juk kitokios viešumoje veikti negalėjo, vadinas, visuomenę saistė būtent jos. Matyt, todėl anuo metu vyravusias vertybes autorė atkakliai bando rekonstruoti iš oficiozinių tekstų. Tačiau jau yra padaryta daugybė tyrimų, įrodančių, kad ideologinė vertybinė sistema sovietmečiu funkcionavo visuomenėje tik iš dalies, kad šalia jos egzistavo ir kita – alternatyvi, kartais priešinga, o kartais persidengianti su oficialiaja – vertybių sistema. Taip buvo net Rusijoje, tad ką jau kalbėti apie Lietuvą, veikiamą pakankamai stiprių tarpukario vertybių. Putinaitė prisi-taikymas prie režimo yra tolygus prisi-taikymui prie visuomenės. Mano nuomone, kasdieniniu elgesiu buvo labiau prisitaikoma prie bendraminčių, prie tam tikros grupės vertybių negu paklūstama režimui.⁵ Nors autorė ir pamini skirtumą tarp visuomeninio gyvenimo ir politinio valdy-mo praktikų (37), tačiau tyrime jo nepaiso.

Net jei prisi-taikėlis ir išlaikė nesovietines vertybes, Pu-tinaitės koncepcija dėl to nesikeis. Ji teigia, kad dalykai, kuriuos žmogus laikė teisingais, „jo elgesiui ir mąstymui galėjo neturėti jokios įtakos“, jis „neturėjo teisės savaran-kiškai spręsti apie dalykų teisingumą“ (162). Pirmasis tei-ginys labiau tinka kai kuriems Antono Čechovo persona-žams (nors pripažįstu, kad tokių žmonių buvo), antrasis apibūdina ideologijos tikslą, bet ne esamybę. Abu kartu, pateikti kaip sovietmečio apibūdinimas, jie iškreipia to meto realybę. Manau, reikėtų patyrinti, kaip žmonės savo elgesį derino su savo nuostatomis, užuot neigus pačią tokio derinimo galimybę.

Putinaitė pabrėžia, kad prisi-taikę žmonės negalėjo išlai-kyti nesovietinių vertybių, todėl iki šiol „artimo meilė, išti-kimybė, pažadų laikymasis teturi sąlyginę vertę“ (215). Toks kategoriškas teiginys ne itin tinka kalbant apie asmeninius santykius tarp artimų žmonių, tačiau su „ne savais“ dažnai elgtasi ir elgiamasi (vertybių požiūriu) sąlygiškai. Autorė paminėjo skirstymo į savus ir svetimus didelę svarbą sovie-tmečiu (232–233), tačiau įžvelgė tai tik tautos lygmenyje. Pasak jos, „ryšiai tarp individų palaikyti ne dėl užsimez-gusios jų tarpusavio sąveikos, bet dėl susivokimo bendrai dalyvaujant toje pačioje masėje“ (33), todėl „ne draugai ir šeima, o „savieji“ sovietinio režimo atžvilgiu tampa solida-rumo atskaitos tašku“ (77). Tokią ideologijos persmelktą

visuomenę šalia oficialiojo solidarumo sieja efemeriškas, ne vertybėmis grįstas, o pakaitinis „numanomo sąmokslavi-mo prieš oficialias dogmas solidarumas“ (213).

Manychiau, vertybinę specifiką geriau paaiškintų grupi-nis solidarumas: glaudžiais ryšiais susietų „savųjų“ grupes siejo stiprus bendrumo jausmas ir pakankamai stiprios vertybės. Už grupės ribų vyko kova su priešišku „svetimų-jų“ pasauliu, ar tai būtų režimas, ar konkurentai, ar kitos grupės. Čia ir išryškėdavo vertybių sąlygiškumas. Putinaitė teigia, kad sovietinė visuomenė transformavosi į „tarpusa-vyje priešiškų grupių visumą“ (215–216), manychiau, šiuo atžvilgiu nuo sovietmečio nedaug kas pasikeitė.

Grupių egzistavimas gali kitaip nušviesti ir vadina-mąją ezopinę potekstę, kurios pagrindinis trūkumas, anot Putinaitės, yra jos išskydimas – kiekvienas žmogus ezopinę kalbą aiškinosi savaip, neliko prasminio api-brėžtumo, egzistavo tik jausenos bendrumas (189–191). Taigi, ezopinė pasaulėžiūra buvo pernelyg uždara ir in-dividuali, kad galėtų priešintis ideologijai (192). Tačiau jos kodai galėjo būti iššifruojami ir perduodami, netgi kuriami grupėse – tai ir yra virtuvinė kritika, kurią taip menkina Putinaitė. „Savųjų“ grupės nariai buvo glaudžiai susiję, todėl galėjo susiformuoti ir bendras kodų rinkinys. Ezopinės kalbos pavyzdžių rasdavo ir cenzoriai, priešin-gai, negu įrodinėja Putinaitė (191). Tiesa, ji užsimena, kad pastovios grupės kėlė pavojų režimui, bet aptaria tai tarsi sovietinei visuomenei nebūdingą reiškinį (192–193). Anot autorės, sovietmečiu egzistavo tik „nieko bendra neturin-čių sąmokslaujančių individų solidarumas“ (201). Tačiau tiek mano tyrimai, tiek daugelio rusų ir anglosaksų tyrinė-tojų darbai rodo, kad grupavimasis, draugystės institutas sovietmečiu buvo itin stiprus.

Kad sovietmečiu vis dėlto išliko ir alternatyvios verty-bės, Putinaitė aiškina taip: prisi-taikėliai ir rezistentai buvo dvi atskiros žmonių grupės, kurias siejo skirtinga socializa-cija (272) ir solidarizacija. Tie, kurie priešinosi, buvo mora-liai ir socialiai solidarūs su represuojamais pasipriešinimo didvyriais (269). Jie išlaikė alternatyvias vertybes. Iš tokių žmonių susiformavo Sąjūdis, jie davė impulsą Atgimimui. Autorė negali net įsivaizduoti, kad atkurti šalies nepriklau-somybę būtų galėjusi „pasyvių prisi-taikėlių minia“ (269).

Tai reikštų, kad sovietmečiu Lietuvoje egzistavo dvi vi-

suomenės. Tačiau tai neįmanoma, esant tokiam didžiuliam režimo spaudimui, o ypač todėl, kad visų kasdienybė buvo vienoda. Putinaitė nori matyti dvi aiškiai atskirtas stovyklas, bet žmonės sudėtingesni, negu jai atrodo. Jie sugebėjo suderinti savyje keletą diskursų, vertybinių sistemų, tie patys žmonės vienomis aplinkybėmis buvo prisitaikėliai, o kitomis – sistemos kritikai, alternatyvių vertybių puoselėtojai. Toks vertybinis lankstumas lėmė, kad dauguma nuoširdžiai pritarė Sąjūdžiui. Todėl ne tie, kurie priešinosi, o nuodėmingieji prisitaikėliai buvo Atgimimo šerdis. Kita vertus, vertybinis nestabilumas neabejotinai susilpnino vertybių poveikį žmonėms.

Pritariu Putinaitei, kad tie, kurie ryžosi priešintis, nebūtų tapę herojais, jei tokiais jų nebūtų laikę kiti (268), tačiau manau, kad tų kitų daugumą sudarė prisitaikėliai. Ezopinę kalbą, alternatyvių oficialiesiems simbolių kūrimą ir neformalų valdžios keiksnojimą draugų būryje autorė laiko tik prisitaikymo strategijomis (263–264). Bet ar ne tai tuo pat metu buvo ir dirva, kurioje prigijo alternatyvios vertybės? Aišku, sovietmečiu egzistavo terpė, kurioje alternatyvioji socializacija vyko „grynuoju pavidalu“, turiu galvoje daugiausia įvairias katalikiškas grupes. Turbūt jas galima laikyti net alternatyvia visuomene (ar bent jau bendruomene).

Putinaitės samprata palieka mažai erdvės savarankiškam prisitaikėlių veikimui ir net mąstymui, todėl tiesiog neišvairduojama, kad jie priešintųsi režimui. Esą dauguma „susitaikė su sovietinėmis tiesomis, melo teikimą už tiesą priėmė kaip tikrovės dalį“ (49). Tik nelabai aišku, kaip buvo galima nesusitaikyti su pačiu *teikimu*? Be to, tai anaip tol nereiškia susitaikymo ir su melu.

Autorė primygtinai akcentuoja vertybes, moralines nuostatas tarsi nuvertindama veiksmą, tačiau santykis tarp jų lieka neaiškus. Tai, kad solidarumas, atpažinus ezopinius ženklus, nevirsdavo fiziniu protestu, esą įrodo ezopinio prieššinimosi netikrumą (264). Išėitų, kad veiksmas autorei vis dėlto svarbus. Tačiau ji ir vėl nepaiso realybės – juk tam, kad kiltų masinis pasipriešinimas, turi susidaryti palankios socialinės sąlygos. Ir virtuvinę kritiką ji laiko tik šešėline išmone, nes ji nevedė į tikrovės keitimą (172), taigi, neskatino veiksmui. Bet tada kyla veiksmo efektyvumo klausimas. Kiek tikrovę pakeitė disidentų veiksmai? Ar virtuvinė kritika nė kiek nepakeitė tikrovės?

Skaitant knygą vis tenka spėlioti, ką gi autorė tiria. Pirmuosiuose dviejuose skyriuose, remdamasi sovietmečio grožine literatūra, analizuoja tik ideologinius pasakojimus, tik estetinę, ideologinę, o ne kasdieninę, tikrovę. Todėl neaišku, ką ji vadina terminu „tikrovė“. Trečiame skyriuje ideologinis pasakojimas jau painiojamas su praktiniu žmonių elgesiu. Aptariant režimo toleruotą inteligentijos maištingumą, remiamasi Bronio Savukyno atsiminimais, Vytauto Kubiliaus dienoraščiu ir kalbama apie realius veiksmus (92–96). Partiniam maištingumui analizuoti vėl pasitelkiamas ideologinis pasakojimas – vienas Vytauto Petkevičiaus romanas (88–92), o „maišto“ veikimas realybėje aptariamas remiantis beveik vien tik sąjungine medžiaga (81–87), tačiau Lietuvos SSR ir SSRS realybės buvo netapačios, todėl vienos grindimas kita neįtikina.

Aprašinėdama postalininį herojų, per vidinę kovą stojantį į „teisingą“ ideologinį kelią, autorė ir vėl remiasi tik ideologiniais pasakojimais, bet galima suprasti, kad gyvenime irgi buvo prisitaikoma, per maištą perimant ideologines vertybes (98) arba sekant tokių emociškai savų maištingų herojų pavyzdžiu (99). Tokia ideologinė interpretacija tin-ka Justino Marcinkevičiaus apysakai „Pušis, kuri juokėsi“, tačiau ne jos herojų prototipams – juk Tomas Venclova nepasuko ideologiniu keliu. Abejotinas ir tokių herojų paveikumas, nes pavyzdžių iš realybės autorė nepateikė.

Toliau neperspėjus vėl peršokama prie elgesio aptarimo: kritikuojamas ideologinis kūrėjo neutralumas kaip tarnaujantis ideologijai, nes neangažuotas kūrėjas, šiuo atveju Justinas Marcinkevičius, savo kūryboje įprasmino ideologinius šampus (134). Tačiau ar tikrai neutralaus kūrėjo kūryba atliko tokį vaidmenį? Tai pagrindžiančių faktų autorė nepateikia. Ji kritikuoja tik „Dienoraštį be datų“, bet nenurodo nė vieno vėlyvuoju sovietmečiu Marcinkevičiaus parašyto teksto, kuris įprasmintų ideologinius šampus. Tiesa, Putinaitė remiasi Pauliaus Subačiaus samprotavimais apie ankstyvąją Marcinkevičiaus kūrybą (132), tačiau to laikotarpio aiškiai ideologinės eilės tikrai nerodo jų autoriaus tuometinio neutralumo. O tapatinti poeto pozicijas skirtingais laikotarpiais (6–7 ir 9 dešimtmečiais) yra paprasčiausiai naivu.

Ideologinę ir kasdieninę tikrovę autorė ir vėl tiesiog sulieja. Esą kūrėjai galėjo reikštis tik ideologinių schemų

ir šampų tikrovėje, nes siekė įkvėpti gyvybę ideologijai (154). Ar jie tikrai to siekė, Putinaitė nė nebando įrodyti. Pripažįstu, tai būtų ir beveik neįmanoma. Tačiau ji mini, kad režimas nuolat kovojo su siauru kūrėjų individualizmu. O tai gali reikšti ir nenorą būti ideologijos tarnais. Įdomu, ką Putinaitė pasakytų apie tuos grožinės literatūros pasakojimus, kurie neatitinka jos išskirtųjų ideologinių? Ar ji bent matė tokių? Turbūt ne, nes teigia: „neabejotina, kad kūrėjai [...] tapo sovietinės valdžios dvasine atrama“ (155). O kokia atrama valdžiai buvo, pavyzdžiui, Vytautės Žilinskaitės humoreskos?

Knygoje stalinmetis nuolat painiojamas su vėlesniu sovietmečiu, nors autorė supranta ir įvardija jų skirtumus. Tai leidžia manipuliuoti, nežinau, sąmoningai ar ne, jos koncepcijai patogiais vaizdiniais. Kalbėdama apie režimo priešišumą žmogaus prigimčiai, Putinaitė ima pavyzdžius iš Stalino laikų, o aptardama vertybinę įtaką daugiau remiasi postalininiais metais, kai ideologinės indoktrinacijos pobūdis smarkiai pasikeitė. Susidaro įspūdis, kad visi pavyzdžiai tinka visam sovietmečiui. Tokia sumaištis tvyro ir poskyryje apie autocenzūrą (161–168). Jame pateikta išvada, kad žmogų nuolat lydėjo netikrumas dėl jo veiksmų ideologinės vertės (168), tinka labiau stalinmečiui, bet taikoma visam sovietmečiui.

Anie laikai, nors ne taip pastebimai, bet vis tiek painiojami ir su dabartimi. Atrodo, kad kritikuojami dalykai iš pradžių pamatomi dabartyje, o tada ieškoma jų genezės sovietmečiu. Tokį painiojimą rodo ir prisitaikymo strategijų supratimas. Jomis autorė laiko tam tikrus argumentavimo ir moralinio veiksmų pateisinimo būdus, estetinius vaizdinius, ideologinius pasakojimus, kuriais siekta ir siekiama pateisinti sovietinę tikrovę (9) – tai „įdiegta specifinė pasaulėžiūra ir tam tikri vertybiniai standartai“ (44). Taip ji sutapatina netapačius dalykus: sovietmečio prisitaikymo strategijas su dabartiniais prisitaikymo pateisinimais.

Nors prisitaikymą Putinaitė suvokia kaip tarpinę būseną tarp kolaboravimo ir rezistencijos (227), tačiau iškart pavadina jį kolaboravimu. Normatyviškai tą atskirti iš tikrųjų vargu ar įmanoma, nes kolaboracinių vertybių, kurios taip skirtųsi nuo prisitaikėliškų, kaip nuo jų skyrėsi rezistencinės vertybės, tiesiog nebuvo. Tačiau, kai jų atskirti net nebandoma, vienokį elgesį galima savo nuožiūra įvardyti

ti kaip kolaboravimą, o labai panašų – kaip prisitaikymą. Dar daugiau – kolaborantų elgesio vertinimai primetami visiems prisitaikėliams. Visi prisitaikę inteligentai laikomi amoraliais, panašiai kaip poetas Kostas Kubilinskas, tapęs partizanų išdaviku ir žudiku (242–243). Bet kurį sovietmečiu gyvenusį žmogų galima „priplotti“ teiginiu: „toks [moralus Mieželaičio – V. K.] poelgis [atsisakymas dalyvauti trėmimuose – V. K.] nepaneigia fakto, kad jis tarnavo sistemai, kuri rėmėsi šiu „blogiečių“ [trėmėjų – V. K.] veiksmais“ (258). Nesant kriterijų, galima apsimelavusių nomenklatūrininkų laikyseną pateikti kaip visų prisitaikėlių poziciją. Inteligentų atsiminimuose pateikti svaresni argumentai knygoje beveik neaptariami.

Manipuliavimas kraštutiniais pavyzdžiais kelia įtarimą, kad Putinaitė rūpi įrodyti ne tiek tiesą, kuri dažnai slypi smulkmenose ir niuansuose, kiek savo poziciją. Antai tiesioginio nesitapatavimo su ideologija ji nelaiko vienu iš prieššinimosi būdų, atseit, tada pasipriešinimu reikėtų laikyti ir tai, kad savo noru neįskundei kaimyno (265). Taigi čia ir vėl realybė painiojama su ideologija. Tačiau kartais Putinaitė „užmiršta“ ideologijos vyravimą, pavyzdžiui, lygindama blatą ir pogrindinės spaudos leidybą ji prabyla apie skirtingus leistinumų lygius: blatas buvo toleruojamas, o savilaida – ne (270). Tačiau ideologiškai netoleruotas nė vienas iš jų, skyrėsi tik to netoleravimo praktika.

Ar Putinaitė žino, kad ir pogrindžio leidiniai buvo netoleruojami skirtingai? Aštrių politinių *Perspektyvų* leidėjus nuteisė, o kultūrinės *Pastogės* redaktoriai buvo iškviesti į saugumą, jiems pagrasinta teismu ir liepta liautis (tą jie ir padarė). Tačiau *Pastogės* leidėjo Algirdo Patacko prisitaikėliu Putinaitė turbūt nevadins – juk savas, priklauso aplink *Naująjį židinį* susibūrusiems intelektualams. Kas kita, jei KGB būtų taip pasielgęs su *Perspektyvų* leidėju Vytautu Skuodžiu – šis yra kairysis, prisiliejęs prie LDDP, galima jo pavyzdžiu konceptualiai įrodyti, kad ir tarp pogrindininkų būta prisitaikėlių. Atsiprašau už tokią ironiją. Ja tik noriu parodyti, kaip lengva sukonstruoti koncepciją, pagal kurią savi paverčiami rezistentais, o nesavi – prisitaikėliais. Bene vienintelis knygoje įvardytas neprisitaikęs kūrėjas yra Jonas Juškaitis (261), irgi savas. Kodėl gi *Literatūroje ir mene* – ideologinėje įstaigoje – dirbęs ir jau vien tuo prisidėjęs prie visuomenės ideologizacijos poetas laikomas neprisitaikė

kiesiu? Argi jam netinka Putinaitės pateiktas prisitaikėlio apibrėžimas: „dirbo kasdieninį darbą, palaikiusį sistemos funkcionavimą ir brėžusį ribą tarp sistemai priimtinių ir nepriimtinių žmonių“ (261)? Jei žmogus išlaikė nesovietinę vertybių sistemą, bet dirbo ideologinėje įstaigoje, tai ar jis prisitaikėlis, ar ne? Putinaitės teiginiais galima pagrįsti abu atsakymus. Nenoriu nieko įžeisti pavadindamas prisitaikėliu ar kam nors suteikti rezistento titulą. Kiekvienas tegul teisia ar teisina save pats. Tik norėjau parodyti sovietiško, anot Putinaitės, skirstymo į savus ir svetimus įtaką pačiai autorei. Pavojinga teisti kitus, žvelgiant į praeitį iš pernelyg aukštai.

Galima pritarti Putinaitės teiginiui, kad prisitaikiusieji yra tik tie, kurie palaikė „sovietinio režimo funkcionavimą“, o ne visi gyventojai (271). Tačiau nepaaiškinus, ką reiškia „palaikyti sistemą“, šiuo teiginiu galima manipuluoti savo nuožiūra.

Tiesa, autorė užsimena apie skirtingus prisitaikymo lygmenis (245) ir teigia, kad „daugelyje situacijų prisitaikyti buvo būtina, idant išliktum“ (243). Tačiau bandymai daryti išlygas poskyryje „Neaiškios ribos“ viską tik dar labiau supainioja.⁶ Tos išlygos tiesiog netelpa į Putinaitės sovietmečio vaizdinį. Nesugebėjimas nubrėžti ribos tarp neišvengiamo, todėl pateisintino, prisitaikymo ir tokio, kurio pateisinti nėra kuo, rodo Putinaitės koncepcijos silpnumą.

Laikantis normatyvinio požiūrio, tokių ribų gal ir negali būti, nes „fizinio išlikimo gėris gali slėpti iš pirmo žvilgsnio nepastebimą moralinį blogį“ (243–244). Ar ne pernelyg kategoriškas teiginys? Nejaun moralus gali būti (ir būna?) tik pasipriešinimas?

Putinaitė apžvelgia sovietmetį ne tik iš aukštai, bet ir tam tikru kampu. Antai ji teigia: „prisitaikymas sovietinėje visuomenėje reiškė ypatingą socializaciją, susiaurinančią prigimtinius siekius“ (42). Bet galima interpretuoti ir atvirkščiai: prisitaikymu siekta atkovoti iš režimo nors kiek erdvės būtent prigimtiniams siekiams, tiek materialiniams (blatas ir kitos buitinės išmonės), tiek moraliniams (ezopinė išmonė).

Kai autorė prabyla apie rezistenciją, neaiškumų dar padaugėja. Anot Putinaitės, pasipriešinimas gali reikštis tiek moralinėje ir pasaulėžiūrinėje plotmėje, tiek buityje, „atsisakant dviprasmybių, išmonių ir sovietinės situaci-

jos diktuojamų kompromisų asmeniniame gyvenime“ (263). Toks pasipriešinimas faktiškai neapčiuopiamas ir neįrodomas, kiekvienas gali tvirtinti tai daręs. Nebūtinai ir gyvenimo būdo kaip pasipriešinimo suvokimas (279). Taigi nesvarbu ir sąmoningumas, kuris, mano nuomone, yra esminis kalbant apie rezistenciją. Būtina priklausyti alternatyviai socialinei struktūrai, o individualus ezopinis kalbėjimas nėra pasipriešinimas (276). Vadinasi, priešinosi tik Bažnyčia ir tikintieji, tiesa, kyla neaiškumų dėl dalies Lietuvos Bažnyčios vadovybės ir tikinčiųjų susitaikėliškos elgsenos (pavyzdžiui, jų darbo ideologinėse įstaigose). Bet, atrodo, šiuo atveju tai netrukdo būti rezistentu: „priešintis pasauliui, kuriame vyrauja išmonė, reiškia suvokti jos ydingumą, net jei tam tikrose situacijose būtų neįmanoma jos išvengti“ (278).

Itin stebina, kad katalikiškų pažiūrų filosofė jau antroje istorinėje savo knygoje apeina religinio tapatumo klausimą. „Šiaurės Atėnų tremtiniuose“ aptartos tik nekatalikiškos, tarpukariu šalutinės tautiškumo apraiškos, nors sukurtas įspūdis, kad aptariamasis tiesiog (visas) lietuvių tautiškumas. „Nenutrūkusioje stygoje...“ religijos klausimai irgi beveik neliečiami. Natūralu, kad Bažnyčia daugiau minima kalbant apie pasipriešinimą, nes ji iš tikrųjų buvo vertybių, alternatyvių sovietinėms, puoselėtoja. Tačiau tuo įdomiau būtų sužinoti, kaip religinis tapatumas derėjo su konformizmu. Šiaip ar taip, dauguma prisitaikėlių buvo katalikai ir per vieną dieną ateistais jie nepasidarė, senųjų vertybių neišsižadėjo. Apie tai knygoje beveik neužsimenama.

Dažnai knygoje ryškėja, kad Putinaitės žinios apie sovietmetį yra nepakankamos. Tik tuo galima paaiškinti jos teiginį, esą sovietmečiu nerašyta apie didžiulias statybas (51). O kam gi skirta Eduardo Mieželaičio „Broliškoji poema“? Niekuo nepagrįstas ir autorės spėjimas, kad po 1956 m. Maskva spaudė Lietuvos SSR vadovus pateikti „laisvės“ pavyzdžių (94). Nepakankamai įsigilinus į epochą, klaidų išvengti neįmanoma. Tokiais atvejais autorių, ypač nepatyrusių, dažnai „užvaldo“ šaltiniai. Be jau aptarto ideologijos poveikio, Putinaitę „valdo“ nomenklatūrininkų atsiminimai, nors knygoje jiems nuolat oponuojama. Kovoti su memuarais yra tuščias darbas, nes kiekvienas žmogus turi teisę atsiminti taip, kaip mano atsimenantis. Pasak Arendt, „tikrai stulbina tai, kad šiuose [nacių funkcionierių

pokariniuose – V. K.] prisiminimuose visiškai nematyti su-
pratimo, kas gi atsitiko iš tikrųjų ir kokie buvo tie vaidme-
nys, kuriuos ano meto įvykiuose atliko patys autoriai, ir
todėl ši literatūra gali dominti tik psichologiniu požiūriu.⁷
Tą patį galima pasakyti ir apie daugumos autorių (beje, ne
vien nomenklatūrininkų) memuarus apie sovietmetį. Praeities
tyrimams jie įdomūs ne savo koncepcijomis, o tik
pateikiamais faktais.

Putinaitės kova su marginalinėmis nomenklatūrininkų
nuomonėmis ne tik neprasminga, bet ir žalinga, nes tam-
pa jų reklama. Ar tai būtų sovietinės sistemos laikymas ri-
bota demokratija (41), ar Liongino Šepečio teiginys, kad
posovietiniu laikotarpiu egzistavusi cenzūra buvo tolygi
sovietinei (235), – tokių nuomonių kritika nieko neduo-
da tyrimui, o kartais jas paradoksaliai net patvirtina. Antai
autorė kritikuoja nomenklatūrininkų gyrimąsi Lietuvos
SSR ekonomiais laimėjimais, nes jie pasiekti didžiulės
moralinės žalos kaina (253). Vadinasi, Putinaitė pripažįsta,
kad sovietmečiu Lietuva ekonomiškai klestėjo, tik vertina
tą klestėjimą neigiamai? Daug efektyvesnė yra ekonomisto
Vlado Terlecko kritika – jis faktais įrodė, kad Lietuva so-
vietmečiu atsiliko nuo Latvijos ir Estijos pagal gyventojų
uždarbį, jų aprūpinimą maistu, pramonės prekėmis, įvai-
riomis paslaugomis.⁸

Dalis Putinaitės kritikos silpnai pagrįsta. Antai autorė
teigia, kad dainų šventės – tik nacionalinės idėjos pakaita-
las, jos išplovė tautiškumo sąvoką ir turinį, nes autentiškas
liaudies dainas išstūmė harmonizuotos (249). Tačiau au-
tentiškos dainos nyko visoje Europoje, keičiantis gyvenimo
sąlygoms, o ir Lietuvoje imta harmonizuoti dainas gerokai
prieš sovietinę okupaciją. Be to, tūkstantinis choras tiesiog
neįstengtų „autentiškai“ atlikti liaudies dainos.

Dar reikėtų paminėti, kad knygoje esama redakcinio
broko (redaktorius kažkodėl nenurodytas), nepateiktas ir
literatūros sąrašas, privalomas moksliniams leidiniams.

Galiu tik užjausti Putinaitę išvargus tokią neploną kny-
gą, juk, pasak jos, „darbas yra ne malonumas, o vargas,
būtina žmogiškosios egzistencijos dalis“ (26). Man šios
chaotiškos recenzijos chaotiškai knygai rašymas vis dėlto
suteikė intelektualinio pokalbio malonumą.

Akivaizdu, kad tirti praeitį yra sudėtinga, ypač jei nesi
istorikas. Atrodytų, labai paprasta nagrinėti tai, ką patys

dar atsimename, tačiau praeities, kad ir kokia artima ji
būtų, tyrimui reikia gana daug žinių, specifinio mąstymo
ir profesionalaus, bet nebūtinai specializuoto, žvilgsnio.

Prisipažinsiu, mano ir knygos autorės fundamentalio-
sios nuostatos skiriasi. Aš nežinau, ar prasmė pasaulyje yra
iš anksto, o Putinaitė tuo neabejoja (130). Turbūt todėl esu
tik vyrelis mažas, abejojantis didžiais vyrais (ir moterimis),
o ypač vienintelėmis tiesomis, kad ir kokios gražios jos
būtų. Alergija vienai tiesai ir žiūrėjimui iš aukštai, dažnai
virstančiam žiūrėjimui iš aukšto, susirgau turbūt irgi dar
sovietmečiu. . .

Vis dėlto tikiuosi, kad net skirtingiausių nuostatų žmo-
nės gali ne tik kariauti mažus skaudžius karus, bet ir pa-
pildyti vienas kitą, geranoriškai parodydami oponento sil-
pnąsias vietas. Tik tokiu atveju kalbėjimas „ir taip, ir šitaip,
ir priešingai“ nebus neatsakingas ir amoralus, o taps ban-
danciųjų suprasti save ir kitus dialogo pradžia. ■

¹ U. Bērziņš, Vabzdžių žingsniai: Poezija, Vertė Vladas Braziūnas, Vilnius, *Baltos lankos*, 1997, p. 161.

² A. Camus, Užrašų knygelės, Vertė Violeta Tauragienė, T. II, Vilnius, *Regnum*, 1997, p. 167.

³ N. Putinaitė, Nenutrūkusi styga: Prisiitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lie-
tuvoje, Vilnius, *Aidai*, 2007, 306 p. Tolesnės nuorodos į šią knygą – tekste.

⁴ Н. Рис, Русские разговоры: Культура и речевая повседневность эпохи
перестройки, Москва, *Новое литературное обозрение*, 2005, с. 57.

⁵ Plačiau žr.: V. Klumbys, Lietuvos kultūrinis elitas sovietmečiu: Tarp pasiprie-
šinimo ir prisitaikymo, in: *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir
etnologijos studijos*, 2008, nr. 8(17), p. 139–159.

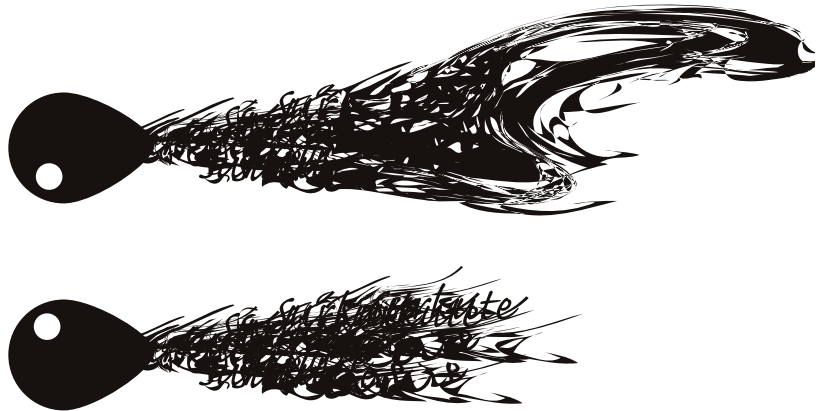
⁶ Analogišką situaciją jau nagrinėjau: V. Klumbys, Dar kartą apie kolaboravi-
mą (ir konformizmą), arba Koks gi skirtumas tarp Nijolės Sadūnaitės ir An-
tano Sniečkaus, in: *Kultūros barai*, 2004, nr. 2, p. 21–25.

⁷ H. Arendt, Totalitarizmo ištakos, Vertė Arvydas Šliogeris, Vilnius, *Tyto alba*,
2001, p. 25.

⁸ V. Terleckas, Sovietiškos propagandos recidyvai, in: *Kultūros barai*, 2006, nr.
12, p. 84–85.

Lietuvos šalies žmonių padavimai. LXVI

ANTRININKŲ ŠOU

„Kuo norėtumėte būti, jei ne savimi?“ – toks „Suktas klausimas yra vadinamojoje Prousto anketoje, į kurią net suprakaitavę atsakinėja šou verslo atstovai ir kiekvienas dedasi esąs šventesnis už popiežių (apsimeta, neva norėtų būti lėktuvų pilotais ar kitais visuomenei naudingais specialistais).

„Norėčiau būti BUFETAS“, – atvirai prisipažinau, kai ir manęs to paklausė. „Bufetų turime užtekčiai, – nusivylė naivesni anketos skaitytojai. – Nebent būtų senovinis, iš raudonmečio, brangus kaip atminimas“... Nuovokesni iškart sumojo, kur čia šuo pakastas, ir ėmė atsargiai teirautis, kodėl nenorėčiau būti pats Gatasas. „To betrukė! – atšoviau. – Šitas Billas per 12 mėnesių neteko 18 mlrd. dolerių! Iš kur tiek paimčiau?“ Deja, tuo metu dar nežinojau, kad Buffettas, su kuriuo norėjau glaudžiai susitapatinti, prarado jų net 25 milijardus! Nebeliko nieko, kuo norėtume būti. Subliūško net Rusijos oligarchai, kaip rašė poetas, *zlataja cep' na dube tom* apsiblausė ir šiemet nė vienas iš jų nepateko į elitinį turtingiausių pasaulio žmonių dvidešimtuką!

Tačiau klausimas „Kuo norėtumėte būti, jei ne savimi?“ krizės sąlygomis tapo dar aktualesnis. Europranašas Glaveckas norėtų būti Berankis, todėl teniso kortuose prakaitavo net per Kovo 11-ąją. Vitas Tomkus norėtų būti Dumas (tėvas ir sūnus kartu), todėl nenuilsdamas pliekia istorijas apie tris muškietininkus po dvidešimties metų ir gal net gaus Pulitzerio premiją, jei nebus giljotinuotas – mat šio žurnalisto galvos, pasak jo paties, „reikalauja vis daugiau Soroso išlaikytinių“. Nėra čia ko tuo stebėtis, juk Lietuva pasaulyje plačiau žinoma ne kaip šalis, kurioje laikinai įsikūrusi Europos kultūros sostinė, bet kaip kanibalo Lekterio gimtinė...

Frontininkas Paleckis norėtų būti šarvuotis Potiomkinas, bet čia jau ne politika, o klinika, todėl jo anachronistinių norų plačiau nekomentuosiu.

Andrius Kubilius norėtų pasikeisti vardą ir pavardę – jei vadintųsi Barrackas Obama, tada galėtų ramiai dėl visko kaltinti buvusią valdžią ir net jei nepasiūlytų jokio krizės įveikimo plano, vis tiek reitingai kiltų kaip ant mielių. Dabar pasiūlė, o reitingas nukrito! *Quod licet Jovi, non licet bovi...*

Įspūdingam skaičiui Lietuvos piliečių – velnio tuzinui – vyriausiasis rinkimininkas Zenonas leido NORĖTI BŪTI šalies prezidentais. Romanovui ne-leido, nors šis ir šoka gražiausiai, ir „Žalgirį“ remia, ir lenko korta nemosuoja kaip koks Tomaszewskis.

Niekuo kitu, tik savimi norėtų būti Juozas Statkevičius. Dabar jis rašo naują bestselerį „PIN kodas“ ir pagaliau atskleis, kodėl toks Pinkevičius išsiskyrė su tokia Valentaite, kurią svajonių sukirpėjas aprenė taip gražiai, kad bankrutavo net „Ranga IV“. Sakoma, nuotakos suknelė buvo „penkais ratais apsvijęs voratinklis“, esą todėl santuokoje jiedu pragyveno tik penkis mėnesius. „Bet mano alibi tvirtas“, – pareiškė svajonių Juozas, tarsi kas nors tuo abejotų...

Anglijoje vienas statybininkas padavė skelbimą į laikraštį, kad parduoda priekabią žmoną: „Be mokesčių, be techninės apžiūros. Labai didelės eksploataavimo išlaidos, truputį parūdijusi“. Ir sulaukė nemažai potencialių pirkėjų skambučių! Galėjo ir mūsiškis statybų pilotas, užuot ėjęs lengviausiu – skyrybų – keliu, pasekti minėto brito pavyzdžiu. Skelbimo tekstą kiek pakoregavęs pagal vietines realijas (vietoj „parūdijusi“ derėtų rašyti „aptraukta voratinkliais“), žiūrėk, būtų nemažai užsidirbęs! Bet net krizės sąlygomis lietuviai neparodo jokio išradingumo. Visiems *dzin*, tik Valinskui ne. Nors jo statytinis Antanas Nedzin Seime tyli kaip žuvis ir tuo išreiškia kietą savo pozi-

ciją, bet Arūnas šneka už visus šešis nulius. Neseniai prisipažino, kad tada, kai vyriausiąjį etikos procedūrininką Salamakiną pasiuntė velniop, nenorėjo nieko blogo – tiesiog supainiojo adresus. Dabar nė pats Salamakinus nežino, kur jis yra pasiūstas.

Vyriausiasis šalies buhalteris Šemeta kovo 13-ąją, penktadienį, per pilnatį, pasirašė sutartį su Europos investicijų banku dėl 3,9 mlrd. litų paskolos. Tai 10 kartų mažiau, negu per metus prarado Gatasas, ir bent 13 kartų mažiau, negu nuskurdo Buffettas. Todėl dabar į klausimą „Kuo norėčiau būti, jei ne savimi?“ atsakau: pilnaties Šemeta. Verčiau mažiau gauti, negu daugiau prarasti, kaip sako išminčiai.

Dar norėčiau įsitaisyti į LEO LT valdybą ir kad po penkių mėnesių (kaip Pinkevičius Valentaite) mane atleistų su ketvirčio milijono išeitine kompensacija. Galėčiau raštu pasižadėti, kad tikrai niekada negrįšiu... Eidami šitokiu įdarbinimų ir atleidimų su solidžiomis kompensacijomis keliu, labai pagerintume piliečių materialinę padėtį. Deja, kas leidžiama Jupiteriui (šiuokart Spėčiui su grupe draugų), tas neleidžiama jaučiui (šiuokart Darbo biržos gausėjančiam kontingentui). Štai kokią rinkiminę programą siūlau visiems 13 kandidatų į Prezidentus. Kas pirmas ją pasigaus, neapsigaus. ■

Tiesiai iš krizės bufeto
Krescencija ŠURKUTĖ

PRENUMERUOKITE *KULTŪROS BARUS* IR ĮSITIKINSITE, KAD SU SKAITANČIU SKAITOMASI!

Žurnalo prenumerata priimama visuose Lietuvos pašto skyriuose nuo kiekvieno ateinančio mėnesio numerio. Mėnesio prenumeratos kaina **4,99 Lt**.

Jei norite prenumeruoti žurnalą į užsienį, su pristatymu oro paštu, metams kainuos **180 Lt** arba kita valiuta pagal esamą kursą. Norintys už(si)sakyti *Kultūros barus* į užsienį turėtų kreiptis į *Kultūros barų* redakciją adresu Latako g. 3, 01125 Vilnius, Lietuva; el. paštas: kulturosbarai@gmail.com arba į *Kultūros barų* atstovę JAV Mariją Paškevičienę adresu 306 55th Place, Downers Grove IL 60516–1537, USA; el. paštas: hmpask@juno.com

KULTŪROS BARAI

2009. 3 (532)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE
AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Timothy SNYDER. *Balancing the books*. Sixty years and more since the end of WWII, eastern European experiences of subjugation are often glossed over. This creates misunderstandings that could be avoided by an awareness of a common European history. Then, solidarity rather than national prejudice would motivate public opinion on matters of European politics (page 2).

Isolde CHARIM. *Historical myths new and old*. Surrounding the sixtieth anniversary of WWII were arguments that the suffering of eastern Europe goes unacknowledged. By implication, the memory of the Holocaust is a hegemonic discourse within the EU, rather than its binding principle. Here, a new myth is in the making: victimhood divorced from political context (page 4).

Algimantas GRAŽULIS. *The Protection of Lithuanian Manor House Heritage – Constitutional Duty of Society*. The architect claims that we should establish a network of civic and state government institutions, create a mixed co-ordinating council to protect and rehabilitate the heritage of manor-houses. Alas, the system of civic competence (of rights, functions, etc.) is not yet drafted, even more than that – society lacks an understanding of its necessity. But the essence is the same – in older times manor houses were ruled and developed by nobility, however now – it is the duty of present society. Continued from issue no 2 (page 7).

Almantas SAMALAVIČIUS. *The Curse of Vilnius' Versailles*. Antakalnis – once an extremely picturesque suburban area in the 17th century became a place where Lithuanian nobility set out to build their residences, modelled on the Italian palazzo type. Sluškai palace, erected on the bank of river Neris was one of these structures that survives to the present day. The author discusses its present shape in urban setting and possibility of reviving the palace as one of the finest examples of Lithuanian Baroque residential buildings (page 12).

Kostas KAUKAS. *Uprising against Uprising Continues*. Notes on the article of Vyngantas Vareikis "Occupation of Klaipėda Region: Documents against Myths" (Kultūros barai, issue no 2). This isn't the first attempt to negate the uprising of 1923. Uprising against that uprising was started immediately after the victory, it was continued by Polish colonists, German Nazi and Russian bolsheviks. In the beginning of independence some Lithuanian historians set out to continue this march. Polemical notes (page 17).

Kęstutis ŠAPOKA. *How many Times Postmodernism "Ended"?* Polemical notes on the new concept suggested by Nicolas Bourriaud "altermodernism". It seems like French theorist and curator is possessed by the passion to create "immortal", common terms of art. I will try to provide a hypothesis for discussion of one more new coinage, that

Bourriaud has ambitiously set out to legitimate -that is *altermodern* or *altermodernism*. The Tate triennial was held on this occasion and a book was published in which phenomenon of altermodernism is presented as really existing (page 22).

Max ALHAU. *Poems*. Translated from French by Tomas Taškauskas (page 25).

Helmutas ŠBASEVIČIUS. *From Heaven to Hell*. At the end of February international theatre festival "Syrens" and national program "Vilnius – Cultural Capital of Europe 2009" presented the newest trilogy by theatre director and scenographer Romeo Castellucci (b. 1960) and his troupe Societas Raffaello Sanzio from Cezen (Italy) "Hell. Purgatory. Heaven" created while freely interpreting "Divine Comedy" of Dante Alighieri. The author of the article discusses brave visions and ideas of this master of contemporary theatre (page 26).

"The Beauty is in the Secret". From the meeting of Romeo Castellucci with theatre audience in Vilnius (page 29).

A large an important event of contemporary music ISCM World Music Days/Gaida 2008 was held in Vilnius in October and November. It was largely discussed before it happened, however there were surprisingly little comments after it was over. Thus Kultūros barai publishes texts by musical critics, editors of musical journals Gisela GRONMEYER (she co-edits German *MusikTexte-Zeitschrift für Neue Music*), Jan TOPOLSKI (Polish journal of new music *Glissand*) and Andreas ENGSTROM (Swedish new music journal *Nutida Music* and editor of *ISCM World New Music Magazine*) where the trends and programs of Vilnius festival are discussed as well as insights into contemporary Lithuanian academic music are provided (page 34).

About Meaning that Is Behind the Sounds. Musicologist Algirdas Jonas AMBRAZAS talks to Vita GRUODYTĖ about the contemporary aspects of music, as well as a new role of musicologists (page 44).

Kęstutis ŠAPOKA. *Flood, Sinking, Distribution*. Review of the exhibition of German artist Reiner Splitt in Pamėnkalnis Gallery (page 49).

Zecharia PLAVIN. *The Language of Conscience*. From the letters to musicologist Edmundas Gedgaudas. The author, basing himself on the example of composer Karl Amadeus Hartmann, discusses the conscience of artists and art. It turned out after WW II that Hartmann, the only among talented German composers did not collaborate with Nazi regime. He was faithful to freedom all his life. However, the very West Germany changed. It stopped looking in itself the roots of historical humanism. Now everyone is urged to construct his own narrative and call it his own private conscience. And Conscience

becomes a clumsy burden. This new version of conscience is so widespread that it is perfectly well heard in language and intonations, and we need a shock to change it (page 50).

Irena ALEKSAITĖ. *Even in Step of a Cock...* Thoughts after the "Seagull" of Rimas Tuminas and his pupils. "Saturday morning as always I listened to Culture Week on radio. Director Rimas Tuminas was speaking about how he feels in Moscow, theatre of J. Vakhtangov, where he works as its supervisor. I felt that the director's artistic position became stronger, though he did not mention his most successful plays, especially "Troilus and Cressida" by William Shakespeare, a play after which he was proclaimed as the best director in Moscow. I became even more attentive when he spoke about "Seagull..." (page 54).

Algirdas PATAKAS. *About Dew and Holy Grail.* The mystery of Holy Grail is perhaps the most popular theme among all mystic literature, created in the early Middle Ages from apocryphic Gospel of Nicodemus (IV-V A. D.) This theme in Christian tradition exists as if a parallel text that reflects rather long and complicate period – the shift from pagan times to Christianity. We can also look for archaic footsteps, other than Celtic in Baltic – pre-Indoeuropean culture and hermeneutics of dew (page 57).

From the Letters of Diplomat Stasys Lozoraitis, written during 1940-1941. Stasys Lozoraitis Senior (1898-1983) was one of the most outstanding diplomats of modern Lithuania. His diplomatic biography is split into two parts – one until the state catastrophe of 1940, another one – the period after it. The letters were written to his colleagues and friends after Lithuania lost its independence. Prepared for publishing Rimantas Morkvenas. Continued from issue no 2 (page 60).

Vygantas VAREIKIS. *The Loss of Klaipėda Region: Between Illusions and Realpolitik.* Seventy years have passed since Klaipėda region was taken from Lithuania and it seems one can make certain summary, however, the question whether we had to resist Hitler and thus bring danger to Lithuania's statehood or to proceed like we did in March 1939 is not yet solved. The first part of the study (page 68).

Mykolas KARČIAUSKAS. *From the Meetings with poet Eduardas Mieželaitis.* "While looking over notes written some ten years in the hospital, I hesitated whether they should be made public. Sometimes it seemed that all these scrupulously taken notes have no value and meaning. But maybe they get some meaning when someone starts considering them, trying to find out words or images, hidden symbols and conflicts?" The publication is authentic thoughts of Lithuanian poet Eduardas Mieželaitis about past and present (page 76).

Valdemaras KLUMBYS. *A Glimpse at Soviet Period from Above.* The reviewer of book Nenutrūkusi styga (String that Was Not Broken) by Nerija Putinaitė notes that the general picture of the Soviet times remains unconvincing, it seems like looking from above, the author failed to take the essence into consideration (page 85).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Ironical essay on Lithuania's cultural and political life* (page 93).

Translated by Almantas SAMALAVIČIUS

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*,
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2100 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Karl SCHLÖGEL

Places and strata of memory (En) (De) (Lt)

Approaches to eastern Europe

The idea of 1989 as an annus mirabilis is too crude; rather, it was the result of a long incubation period that took a different course in each Eastern Bloc country. Karl Schlögel asks whether it is too soon to start talking of a „common European history“.

Matt McGUIRE

Literary perspectives: Northern Ireland (En) (Lt) (De) (Tr)

Shaking the hand of history

Romualdas OZOLAS

From unidimensional to multidimensional thinking (En) (Lt)

The European tradition of abstract thought as mastered by Kant must show the way in thinking about the State, argues Romualdas Ozolas, a founder of the Lithuanian Sąjūdis movement. [Lithuanian version added]

Daniela STRIGL

Literary perspectives: Austria

Anything but a „German appendix“ (En) (Lt)

Austrian novelists are still referred to as Germans despite recent critical and commercial success. From the new narrative „miracle“ to the darkly humorous „writer's novel“, Daniela Strigl finds a contemporary Austrian scene at the top of its game. [Lithuanian version added]

Gábor CSORDÁS

Mastering history through narrative? (En) (Lt) (Hu)

In the first essay in the Eurozine „Literary perspectives“ series, Gábor Csordás reads the newest Hungarian novels. All share a concern with narrative, holding out to the reader the hope of mastering history.

Tomas KAVALIAUSKAS

The non-efficient citizen (En) (Lt)

Identity and consumerist morality. Consumerism grounded in indebtedness means financial dependence as opposed to democratic freedom. In the consumerist system, the individual who asserts him or herself through authentic freedom is regarded as a non-efficient citizen.

Almantas SAMALAVIČIUS

An amorphous society (En) (Lt)

Lithuania in the era of high post-communism
"High post-communism" in eastern Europe is defined by efforts to control collective memory, political discourse dominated by abstract concepts, and the cult of entertainment – a view from Lithuania.

Skaidra TRILUPAITYTĖ

Global museums in the twenty-first century (En) (Lt)

The Guggenheim foundation and the rhetoric of cultural planning in Vilnius. The fact that a Guggenheim museum is being planned for Vilnius is indicative of the conviction that „de-provincialization“ can only be achieved by taking part in global projects. Meanwhile, the cultural demands of the local population go unheeded. Vilnius is not Bilbao!

Romeo CASTELLUCCI. „Pragaras“. Dante’s „Dieviškosios komedijos“ laisva interpretacija. Spektaklio scena

D. Matvejevo nuotr.

„Skaitydamas Dante, išgyvenau „Pragarą“ kaip graudinantį, švelnų dalyką, kaip gyvenimo ilgesį, gyvenimo stygių, kuris vaizduojamas kūrinyje. Būtent „Pragare“ galime perskaityti meilės istorijas, ne „Skaistykloje“, o juo labiau ne „Rojuje“. Man ši giesmė atrodo žmogiškiausia, humaniškiausia, nes čia pasakojama apie visų paliktus, apleistus žmones. Yra begalė kūnų, minios anonimiškų žmonių, bet visuomet labai tiksliai skamba vienatvė“, – sakė režisierius susitikime su žiūrovais. Visą pokalbį skaitykite p. 29

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2009. Nr. 3 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106
9 770134 310009